

**SINTEZE
DE
DIALECTOLOGIE ROMÂNĂ**

NICOLAE SARAMANDU   MANUELA NEVACI

**SINTEZE
DE
DIALECTOLOGIE ROMÂNĂ**

**EDITURA UNIVERSITARĂ
București, 2013**

Tehnoredactare: Manuela Nevaci
Redactor: Gheorghe Iovan
Coperta: Angelica Mălăescu

Editură recunoscută de Consiliul Național al Cercetării Științifice (C.N.C.S.)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SARAMANDU, NICOLAE

Sinteze de dialectologie română / Nicolae Saramandu,
Manuela Nevaci. - București : Editura Universitară, 2013
ISBN 978-606-591-742-2

I. Nevaci, Manuela

811.135.1'282

DOI: (Digital Object Identifier): 10.5682/9786065917422

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate, nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată fără acordul Editurii Universitare

Copyright © 2013
Editura Universitară
Director: Vasile Muscalu
B-dul. N. Bălcescu nr. 27-33, Sector 1, București
Tel.: 021 – 315.32.47 / 319.67.27
www.editurauniversitara.ro
e-mail: redactia@editurauniversitara.ro

Distribuție: tel.: 021-315.32.47 / 319.67.27 / 0744 EDITOR / 07217 CARTE
comenzi@editurauniversitara.ro
O.P. 15, C.P. 35, București
www.editurauniversitara.ro

CUPRINS

Cuvânt-înainte	7
Transcrierea fonetică	8
Abrevieri	13
Variația lingvistică	17
Delimitarea unităților lingvistice teritoriale	20
Dialectologia și alte discipline științifice	23
Metode și tehnici de cercetare în dialectologie	28
Cercetări de geografie lingvistică	38
Neolingvistica (lingvistica spațială)	66
Fapte dialectale în context românesc și romanic. Perspectivă geolingvistică. Hărți motivaționale	71
Originea limbii române și a dialectelor sale. Din istoricul cercetărilor	100
Dialectul dacoromân	108
Delimitarea unităților dialectale ale dacoromânei	108
Fonetica	116
Morfologia	123
Lexicul	125
Dialectele românești sud-dunărene	130
Descrierea dialectelor românești sud-dunărene	138
Fonetica	138
Morfosintaxă	144
Aspectul verbal în meglenoromână	149
Lexic	153
Structura vocabularului și forme derivate în meglenoromână	155
Dialecte în contact: dacoromâna și aromâna vorbită în Dobrogea	166
Dialectele românești din nordul și din sudul dunării în context balcanic	189
Bibliografie	214

CUVÂNT-ÎNAINTE

Prezentul volum este rezultatul unor cercetări în domeniul dialectologiei efectuate de cei doi autori în ultima vreme. Ele cuprind atât spațiul nord-dunărean (dacoromâna) cât și pe cel sud-dunărean (dialectele românești sud-dunărene). În cazul din urmă, cercetările se întemeiază și pe anchete la fața locului efectuate recent în spațiul balcanic. Bogatul material documentar, valorificat parțial până în prezent, se află în *Arhiva fonogramică a limbii române* de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București al Academiei Române.

La aspectele cu caracter concret (fenomene dialectale din dialecte și graiuri) se adaugă cele de natură teoretică și metodologică. Variația dialectală (diatopică) este un aspect al variației lingvistice, metoda de studiu cea mai adecvată reprezentând-o geografia lingvistică. În ceea ce privește dezvoltările teoretice recente, menționăm lingvistica motivațională, care a căpătât noi dimensiuni în urma cercetărilor de geografie lingvistică la nivel romanic (*Atlas linguistique roman*) și european (*Atlas Linguarum Europae*). În acest sens, se întâlnesc în volumul de față referiri la limbile romanice și la alte limbi.

Autorii

TRANSCRIEREA FONETICĂ

În redarea cuvintelor am utilizat sistemul de notare din *Atlasul lingvistic român*, preluat – cu unele completări – de colaboratorii *Noului Atlas lingvistic român (pe regiuni)* și ai *Arhivei fonogramice a limbii române*. Câteva semne au fost introduse de noi.

- a* = cea mai deschisă vocală din seria centrală
(*a – ă – î*)
- â* = cea mai deschisă vocală din seria
posteroară (*â – o – u*)
- ä* = cea mai deschisă vocală din seria anterioară (*ä –
e – i*)
- ɑ* = *a* închis (între *a* și *ă*)
- ã* = vocală cu deschidere mijlocie din seria centrală
(*a – ă – î*)
- ã̃* = *ă* deschis (între *ă* și *ɑ*)
- ã̂* = *ă* închis (între *ă* și *â*)
- ã̄* = *ă* scurt
- â̂* = vocală din seria centrală, între *ă* și *î*, mai aproape de *î*
- â̄* = *â* scurt
- b* = consoană oclisivă bilabială sonoră
- c* = consoană oclisivă velară surdă
- ĉ* = consoană africată palato-alveolară surdă moale
- č* = consoană africată palato-alveolară surdă dură
- d* = consoană oclisivă dentală sonoră
- ɖ* = consoană africată alveolară sonoră
- ð* = consoană fricativă interdentală sonoră
- e* = vocală cu deschidere mijlocie din seria anterioară

ɛ	= e semivocalic
ɛ̃	= e deschis (între e și ɛ̃)
ɛ̂	= e închis (între e și i)
ẽ	= vocală centrală cu nuanță anterioară (între ă și e)
ẽ̃	= ẽ deschis (între ă și ẽ)
f	= consoană fricativă labiodentală surdă
g	= consoană oclusivă velară sonoră
g̃	= consoană africată alveolo-palatală sonoră moale
ĝ	= consoană africată palato-alveolară sonoră dură
ḡ	= consoană oclusivă palatală sonoră
ɣ	= consoană fricativă velară sonoră
ɣ̃	= consoană fricativă palatală sonoră
h	= consoană fricativă velară surdă
h̃	= consoană fricativă laringală sonoră
ĥ	= consoană fricativă palatală surdă
i	= vocala cea mai închisă din seria anterioară
ĩ	= i deschis
î	= i scurt
ī	= i semivocalic
î	= vocala cea mai închisă din seria centrală
î̃	= î scurt
î̂	= vocala centrală cu nuanță anterioară (între î și i)
j	= consoană fricativă prepalatală sonoră
j̄	= j muiat
k	= consoană oclusivă velară surdă, identică cu c; semnul se întrebuițtează înaintea vocalelor din seria anterioară (ex.: <i>kept</i> ^U „piept”, la moscopoleni)
k̄	= consoană oclusivă velară palatală surdă
l	= consoană lichidă laterală alveolară

l	= consoană lichidă laterală palatală
ł	= consoană lichidă laterală velară
m	= consoană oclusivă nazală bilabială
ɱ	= consoană nazală labiodentală cu ocluziune incompletă, urmată de <i>f</i> , <i>v</i>
n	= consoană oclusivă nazală dentală
ɲ	= consoană oclusivă nazală ușor palatalizată
ɳ	= consoană oclusivă nazală palatală
ɳ̥	= consoană nazală cu ocluziune incompletă, urmată de consoane fricative și lichide
ŋ	= consoană oclusivă nazală velară, urmată de <i>c(k)</i> , <i>g</i>
o	= vocală cu deschidere mijlocie din seria posterioară
o̞	= <i>o</i> semivocalic
o̟	= <i>o</i> deschis (între <i>o</i> și <i>oa</i>)
o̠	= <i>o</i> închis (între <i>o</i> și <i>u</i>)
p	= consoană oclusivă bilabială surdă
r	= consoană lichidă vibrantă apicală-alveolară
ṛ	= <i>r</i> cu mai multe vibrații
ɽ	= <i>r</i> uvular
ṝ	= <i>ɽ</i> cu mai multe vibrații
s	= consoană fricativă alveolară surdă
ʃ	= consoană fricativă prepalatală surdă
ʂ	= <i>ʃ</i> muiat
t	= consoană oclusivă dentală surdă
θ	= consoană fricativă interdentală surdă
ʈ	= consoană africată alveolară surdă
u	= vocala cea mai închisă din seria posterioară
u̠	= vocală închisă din seria posterioară (între <i>u</i> și <i>â</i>)
u̟	= <i>u</i> scurt

ɥ	= u semivocalic
v	= consoană fricativă labiodentală sonoră
w	= consoană fricativă bilabială sonoră
y	= consoană fricativă palatală sonoră (între <i>ȳ</i> și <i>ȷ</i>)
z	= consoană fricativă alveolară sonoră

Semne diacritice

ˊ	= (deasupra unei vocale sau a unui diftong) accent principal: <i>cásă, lúcrú, pátru</i>
ˋ	= (deasupra unei vocale) accent secundar: <i>pàtruđăț</i> „patruzeci”
–	= (deasupra unei vocale sau a unei consoane lichide) lungime: <i>máre</i> „mare”, <i>Duṁṁiđă</i> „Dumnezeu”
<	= (deasupra unei vocale) scurtime: <i>fúđim</i> „plecăm”
◦	= (sub consoane) silabism
~	= (deasupra unei vocale) nazalitate: <i>ĩșí</i> „ieși”
l	= (sub vocale sau consoane sonore) asurzire: <i>ȷ, đ</i>
.	= (sub vocale) închidere: <i>o, ă</i>
.	= (sub vocale) închidere mai mare: <i>ę</i>
˘	= (sub vocale) deschidere: <i>ı</i>
∩	= (sub vocale) arată că vocala este elementul consonantic al unui diftong: <i>ĩáspi</i> „viespe”, <i>łau</i> „iau”
”	= (deasupra unei vocale) accent de intensitate: <i>nú</i> <i>pot[”]</i> „nu pot”
+	= (sub o nazală) articulația incompletă: <i>ṫveṫ[”]</i>

„învăţ”, *ɲfaş* ^ʰ „înfăş”

î, â, ʰ etc. = sunete slab perceptibile

î̇, ũ etc. = sunete și mai slab perceptibile

˘ = (după consoane) ușoară palatalizare: *dî* „de”,
l'émnu „lemn”

Alte semne

_ = (sub litere sau cuvinte) arată că așa s-a rostit (rostire neobișnuită)

˘ = legătură între cuvinte care formează un singur corp fonetic:

ɲnu_ɲ_cásâ „vin în casă”

[ɛ] (înaintea unui cuvânt) = subiectul a ezitat

~ ~ ~ (sub cuvinte) = rostire neclară

[k] (înaintea unui cuvânt) = subiectul s-a corectat

[!] (după un cuvânt) = subiectul a râs

ABREVIERI

Ac.	acuzativ
adj.	adjectiv
adj. dem.	adjectiv demonstrativ
adj. nehot.	adjectiv nehotărât
adj. pos.	adjectiv posesiv
adv.	adverb
alb.	albanez(ă)
alb. t.	albaneză, dialectul tosc
ap.	apud
ar., arom.	aromân, aromână
arh.	arhaic
art.	articol, articulat
art. adj.	articol adjectival
art. hot.	articol hotărât
art. nehot.	articol nehotărât
bg.	bulgar(ă)
cat.	catalan(ă)
cf.	confer
cond.	condițional
cond.-opt.	condițional-optativ
conj.	conjuncție
conj.	conjugare
cuv.	cuvânt(ul); cuvinte(le)
D.	dativ
dr.	dacroromân(ă)
et. nec.	etimologie necunoscută
f., fem.	feminin
fig.	figurat

fr.	ncez(ă)
G.	genitiv
gr.	limba greacă, grecesc
h.	harta
ib.	ibidem
id.	idem
imper.	imperativ
impers.	impersonal
impf.	imperfect
ind.	indicativ
inf.	infinitiv
interj.	interjecție
intr.	intransitiv
invar.	invariabil
istr.	istroromân(ă)
it.	italian(ă)
lat.	latină, latinesc
lat. dun.	latina dunăreană
lat. pop.	latina populară
lit.	literal
m., masc.	masculin
mac.	macedonean(ă)
mevl.	mevlenoromân(ă)
m.gr.	mediogreacă
m. m. pf.	mai-mult-ca-perfect
ms.	manuscris
n.	neutru
ngr.	limba neogreacă; neogrecescul
N.	nominativ
nr.	număr
num.	numeral
num. adv.	numeral adverbial

num. card.	numeral cardinal
num. col.	numeral colectiv
num. multipl.	numeral multiplicativ
num. nehot.	numeral nehotărât
num. ord.	numeral ordinal
op. cit.	opus citatum
p.	pagină
part.	participiu
pas.	pasiv
pf.	perfect
pf. c.	perfect compus
pf. s.	perfect simplu
pers.	persoană
pl.	plural
pl. tant.	pluralia tantum
port.	portughez(ă)
pos.	posesiv
prep.	prepoziție
prez.	prezent
pron.	pronume
pron. dem.	pronume demonstrativ
pron. neg.	pronume negativ
pron. nehot.	pronume nehotărât
pron. pers.	pronume personal
pron. pos.	pronume posesiv
pron. refl.	pronume reflexiv
refl.	reflexiv
rom.	român(ă)
s.	substantiv
sb.	sârb(ă)
s.f.	substantiv feminin
sg.	singular

sl., slav.	slavon (ă), slavo(ă)
sl. mac.	slava macedoneană
s.m.	substantiv masculin
s.n.	substantiv neutru
sp.	spaniol(ă)
subj.	subjonctiv
subst.	substantiv
suf.	sufix
s.v.	sub voce
ș.u.	și următoarele
tc.	turc(ă)
tranz.	tranzitiv
unipers.	unipersonal
v.	vezi
vb.	verb
viit.	viitor
V.	vocativ
v.sl.	limba veche slavă, vechi slav

VARIAȚIA LINGVISTICĂ

Obiectul de studiu al dialectologiei îl constituie limba ca expresie a vorbirii poporului, cu *variantele teritoriale (geografice sau spațiale)* ale limbii: *dialecte, subdialecte, graiuri* etc.

Pentru a înțelege apariția variantelor teritoriale (ca și a celor sociale și stilistice, vezi *infra*) trebuie să considerăm limba ca *activitate* (nu ca *produs*) și să ne plasăm la nivelul *vorbirii (parole)* nu al limbii (*langue*). În vorbire, adică în activitatea lingvistică, limba se reface, se re-crează (prin elementele de continuitate) și se face, se creează (prin inovații).

Inovațiile, au – la origine – un caracter strict individual, aparținând individului vorbitor. Ele pot să fie adoptate de către alți vorbitori sau pot să nu fie adoptate (prezentându-se ca fapte singulare, ca *hapax*). Inovațiile sunt adoptate de către vorbitori atunci când corespund unor necesități expresive, de comunicare (de exemplu, adoptarea de cuvinte noi pentru a desemna realități inexistente anterior, îmbogățirea cu sensuri noi a cuvintelor existente, abandonarea unor cuvinte prin dispariția realităților desemnate, introducerea de noi opoziții sau renunțarea la opozițiile care își pierd funcția distinctivă la nivel fonologic, morfologic etc.).

Adoptarea este procesul prin care inovația se extinde și se generalizează. Rezultatul procesului de generalizare a inovației este *schimbarea lingvistică*. Generalizarea poate să fie *extensivă* (la nivelul întregii colectivități de vorbitori) și *intensivă* (în toate cuvintele în care, de exemplu – la nivel fonetic –, sunetul apare în același context: labialele sau dentalele urmate de vocale anterioare etc.).

Schimbările pentru care, la un moment dat, se constată atât generalizarea extensivă (la nivelul întregii colectivități de vorbitori sau pe tot teritoriul lingvistic) cât și generalizarea intensivă fac obiectul de studiu al *istoriei limbii*, de exemplu, trecerea lat. [l] în poziție intervocalică la [r]: lat. *molam, solem* > rom. *moară, soare*; postpunerea articolului: *fratele, lemnul, casa, casele*; apariția formelor analitice de perfect compus și de viitor; formarea numeralelor de la 11 la 19 (tipul „*unus super decem*”: *unsprezece* etc.); anticiparea obiectului direct și indirect prin forme pronomiale atone: *I-am văzut pe Ion, i-am dat cartea Mariei* etc.

Aceste schimbări care s-au produs în evoluția de la latină la română apar în toate contextele în cauză și sunt comune tuturor vorbitorilor limbii române.

Schimbările care cunosc generalizarea intensivă, dar nu și generalizarea extensivă fac obiectul de studiu al *dialectologiei*: de exemplu, palatalizarea labialelor (*kept, gîni, her, yin, nel*), identitatea formelor de persoana a III-a singular și plural la indicativul prezent al verbelor de conjugările a II-a, a III-a și a IV-a (*el/ei vede, merge, fuge*) etc.

Variantele (unitățile) teritoriale ale limbii reprezintă reflectarea în sincronie a schimbărilor pentru care procesul de generalizare extensivă, desfășurat în diacronie, nu s-a încheiat sau s-a oprit. Cu alte cuvinte, variantele (unitățile) teritoriale sau geografice ale limbii reprezintă reflectarea spațială a unor schimbări neîncheiate (sub raport extensiv).

Empiric, se constată că limbile nu sunt unitare.

Diferențele pe care le observăm sunt de mai multe feluri și pot fi clasificate în funcție de trei parametri, de trei criterii:

- (a) *parametrul spațiu sau criteriul spațial* (geografic sau teritorial): limba se vorbește diferit de la o zonă geografică la alta, de la o regiune la alta (de exemplu,

constatăm diferențe în cadrul limbii române între vorbirea locuitorilor din Moldova și vorbirea locuitorilor din Muntenia); luând în considerație acest criteriu, vorbim de **variație diatopică**, de *unități teritoriale* (geografice sau spațiale) ale unei limbi: *dialecte, subdialecte, graiuri*;

- (b) *parametru social* (statutul social sau socioprofesional al vorbitorului), care cuprinde o serie de determinanți, cum ar fi: *gradul de instrucție* (școala), *poziția socială* (avere, locul în ierarhia socială, apartenența la pătura de jos, de mijloc sau de sus a societății), *sexul, vârsta* etc.; în funcție de acest parametru, vorbim de **variație diastratică** și de *sociolecte* (un asemenea sociolect a fost identificat, de exemplu, în vorbirea negrilor din New York; în cazul limbii române, ne-am putea referi la limba vorbită de muncitorii proveniți din mediul rural și stabiliți în mediul urban etc.);
- (c) *intenția* – în comunicare – a *vorbitorului*, dorința vorbitorului de a transmite mesajul către un partener *într-un anumit fel și cu un anumit scop*, de exemplu: de a transmite *o emoție estetică* (în cazul operelor literare), *un raționament precis, lipsit de ambiguitate* (în cazul operelor științifice); în aceste împrejurări vorbim de **variație diafazică** și de *stiluri* ale limbii.

Disciplinele care se ocupă de aceste trei forme ale variației lingvistice sunt: *dialectologia* (variația diatopică), *sociolingvistica* (variația diastratică) și *stilistica* (variația diafazică).

DELIMITAREA UNITĂȚILOR LINGVISTICE TERITORIALE

Delimitarea unităților lingvistice teritoriale se face pe baza faptelor de limbă *dialectale*, pe care le identificăm în urma unei proceduri de dublă raportare:

- (a) la limba standard (la varianta normată a limbii);
- (b) la ansamblul teritoriului lingvistic.

trăsătura/ fapt de limbă	„normat „	„răspândire generală”
standard	+	+
popular	–	+
dialectal	–	–

Rezultă că faptele de limbă *dialectale*, care fac obiectul de studiu al dialectologiei, se caracterizează prin trăsăturile „nenormat” și „răspândire parțială”, deosebindu-se de cele *standard* („normate”, cu „răspândire generală”) și de cele *populare* („nenormate”, cu „răspândire generală”).

De exemplu, lipsa articolului enclitic *-l* la singularul substantivelor masculine (terminate în consoană, *-u* sau *-i*) – *calu, socru, cuiu* etc. – este un fapt de limbă *popular*, caracterizat de trăsăturile „nenormat” și „răspândire generală”. În schimb, forme precum *kept, gȃoc* etc. reprezintă fapte de limbă *dialectale* pentru că sunt „nenormate” și nu au răspândire geografică generală (se întâlnesc în anumite regiuni ale țării, de exemplu, în unele părți din Moldova).

Faptele numite „populare” aparțin normei *limbii comune*, în timp ce faptele „standard” aparțin normei *limbii exemplare*.

Operația de identificare a particularităților de limbă dialectale nu întâmpină, în general, dificultăți atunci când ne raportăm la parametrul *limbă standard* (adică la opoziția „normat”/„nenormat”). Astfel, dacă cineva rostește *ġoc* sau *zîner*, ne dăm seama imediat că este vorba de o rostire dialectală, pentru că norma literară (a limbii standard) recomandă rostirile *joc*, *ginere*. Această operație nu este, însă, la fel de simplă când fenomenul nu satisface parametrul *răspândire generală*. Pentru a stabili, de exemplu, unde se spune *ġoc*, respectiv *zîner*, trebuie să avem în față harta țării, pe care să reprezentăm rostirea acestor două cuvinte într-un număr cât mai mare de localități. Acest lucru e posibil prin întocmirea atlaselor lingvistice, care ne oferă – simultan – rostirile dintr-un număr suficient de mare de localități. Vom observa, astfel, că rostirile în cauză sunt caracteristice, în general, Moldovei, dar și nordului și estului Transilvaniei.

Pentru a delimita o unitate lingvistică teritorială – un dialect, un subdialect sau un grai – nu este, însă, suficient să urmărim răspândirea în spațiu a unui singur fenomen lingvistic – în cazul de față, tratamentul consoanei africcate [ġ]. Operația trebuie continuată cu un număr cât mai mare de asemenea particularități. Vom observa, atunci, că, de exemplu, tot în Moldova – de care a fost vorba – apar și rostirile, menționate anterior, *Ķiatră*, *Ķept* (în urma fenomenului palatalizării labialei *p*), dar și *ġine*, *nel*, *Ķer*, *yin* (care apar în locul rostirilor literare *bine*, *miel*, *fier*, *vin*, în urma palatalizării labialelor *b*, *m*, *f*, *v*).

Dacă vom suprapune, apoi, aria de răspândire a fenomenului pe care l-am numit *palatalizarea labialelor* peste aria de răspândire a fenomenului pe care l-am numit *fricativizarea africatelor* și dacă vom adăuga, la aceste două fenomene fonetice, unele particularități morfologice (de exemplu, forma de perfect

compus *o fost* [= a fost]) sau lexicale (de exemplu, termenii *ciolan*, *omăt* sau *pânțece*, corespunzători formelor din limba literară *os*, *zăpadă*, *burtă*), vom constata că ariile de răspândire a acestor fenomene nu se suprapun perfect. Vom stabili, în cele din urmă, în Moldova, o zonă unde se întâlnesc toate particularitățile dialectale (fonetice, morfologice, lexicale) menționate, pe care o vom numi *subdialectul moldovean*. La extremitățile acestui subdialect vom observa tranziția care se face spre ariile dialectale din provinciile învecinate – Maramureș și Transilvania (la vest), Muntenia (la sud). Așadar, trecerea de la o unitate lingvistică teritorială la alta se face prin *arii* sau *zone de tranziție*, unde coexistă particularități ale unităților dialectale care se învecinează.

Linia care unește pe hartă punctele ce limitează extensiunea în spațiu a unei particularități lingvistice se numește *isoglosă*.

Dat fiind că isoglosele diferitelor fenomene lingvistice nu se suprapun perfect, vom constata că unitățile lingvistice teritoriale se delimitează între ele prin *fascicule de isoglose*.

DIALECTOLOGIA ȘI ALTE DISCIPLINE ȘTIINȚIFICE

Ca orice disciplină științifică, dialectologia nu există și nu se dezvoltă în sine, izolat. Ca disciplină lingvistică, dialectologia are raporturi cu *alte discipline lingvistice* (cu istoria limbii și istoria limbii literare, cu filologia în sens strict [studiul textelor de limbă veche], cu stilistica, cu onomastica, cu lingvistica generală și teoretică etc.) și, mai recent, cu discipline din sfera științelor „de contact” (sociolingvistica, psiholingvistica, didactica lingvistică etc.). Raporturile cu disciplinele menționate sunt în sensul că dialectologia fie că le *oferă* date (fapte de limbă), rezultate și constatări cu caracter mai general, fie că *preia* informații, principii și metodologii etc.

Ca disciplină lingvistică, dialectologia are un obiect specific de investigație: limba sub forma ei *vorbită* (ceea ce, de la F. de Saussure încoace, numim, în sistemul de opoziții binare al lingvisticii structurale, cu termenul francez de *parole* ‘vorbire, grai’, opus termenului de *langue* ‘sistem, structură’).

Vorbirea (fr. *parole*) este o realitate lingvistică complexă, multiplu determinată, de condiționări, pe de o parte, *subiective* (individul vorbitor, psihicul, interacțiunea cu alți subiecți vorbitori în actul de comunicare verbală etc.) și, pe de altă parte, *obiective* (legile interne de funcționare a sistemului lingvistic, așa-numitele „legi interne” ale limbii). Condiționările *subiective* și *obiective* constituie așa-numiții *factori interni* ai funcționării și evoluției limbii. Există și *factori externi*, care condiționează manifestările de limbaj sau actele de vorbire, cum sunt: contextul comunicării, contactul lingvistic (al vorbitorilor de graiuri sau limbi diferite), influențele externe (de exemplu, împrumuturile lingvistice) etc.

Vom prezenta câteva din *raporturile dialectologiei cu alte discipline lingvistice*.

(1) *Raporturile cu istoria limbii*

Dialectele și graiurile oferă fapte prețioase pentru a înțelege dezvoltarea limbii de-a lungul unor perioade istorice. Pentru perioadele mai vechi, până la desăvârșirea procesului de formare a românei literare, atestările de limbă scrisă sunt, în cea mai mare parte, faptele oferite de graiurile dacoromânei; de exemplu, primele traduceri românești de cărți bisericești, din secolul al XVI-lea – *Codicele Voronețean*, *Psaltirea Voronețeană*, *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Hurmuzachi* – conțin numeroase fapte de grai caracteristice Maramureșului, Bucovinei și nordului Moldovei, după cum *Palia de la Orăștie*, 1582, prezintă particularități de grai specifice zonei Banat – Hunedoara etc.

Deosebit de prețioase sunt faptele oferite de dialecte și graiuri pentru reconstituirea unor perioade din evoluția limbii române pentru care atestările scrise lipsesc. Unele graiuri și dialecte păstrează forme care au dispărut din alte graiuri sau dialecte și care nu apar în limba standard. O descoperire importantă a dialectologiei și, îndeosebi, a geografiei lingvistice, este cea referitoare la „coexistența diacroniei în sincronie”, în sensul prezenței concomitente în spațiu a unor fapte de limbă reprezentând etape diferite de dezvoltare a limbii. Pe această bază putem să reconstituim etapele de evoluție pentru care atestările scrise, pentru limba veche, lipsesc.

De exemplu:

În domeniul foneticii:

Dacă pornim de la formele latinești *clave*, *oricla* (< *auricula*), *ung(u)la* și le raportăm la formele românești *cheie*, *ureche*, *unghie*, nu putem să înțelegem exact cum s-a produs trecerea de la

grupurile consonantice latinești [cl], [gl] la oclusivele palatale actuale [k], [g]. Este de presupus că trecerea nu a fost directă și, într-adevăr, presupunerea noastră este confirmată de păstrarea, până în zilele noastre, în dialectele sud-dunărene, a grupurilor consonantice [cl'], [gl'], care reprezintă faza de tranziție spre [k], [g]: ar. *cl'aĵe*, *urǎcl'e*, *úngl'e* etc.

În domeniul morfologiei:

Dacă pornim de la formele latinești de perfect simplu *risī*, *mersī*, *fecī*, nu putem să explicăm, printr-o evoluție directă, formele actuale de perfect simplu *râsei*, *mersei*, *făcui*, pentru că *s+i* (din primele două exemple) trebuia să dea *și*, ca în conjuncția *și* (< lat. *sīc*), iar *fecī* trebuia să dea *feĉ*, căci lat. *c+i* > *ĉ*; și, într-adevăr, formele „normale”, așteptate din latină, s-au păstrat în dialectele sud-dunărene (cf. ar. *arș^u*, *nerș^u*, *feĉ^u*). Deci, formele *făcui*, *mersei*, *râsei*, sunt, în dacoromână, ulterioare, fiind refăcute, prin analogie, după modelul perfectelor simple de tipul *auzii*, *cântai* (care provin, prin evoluție fonetică normală, din lat. *audivi*, *cantavi*).

În domeniul lexicului:

Unele graiuri și dialecte păstrează cuvinte de origine latină care au dispărut din alte graiuri și dialecte:

ar. *nețuă*, dr. (Banat) *nea* (< lat. *nivem*), cuvânt înlocuit de *zăpadă* (în Muntenia) și de *omăt* (în Moldova), care au origine slavă;

ar. *picurar*, dr. (Transilvania) *păcurar* (< lat. *pecorarius*), înlocuit, în majoritatea graiurilor dacoromane, de *cioban* (< tc. *çoban*);

ar. *yinġiț* (< lat. *viginti*), înlocuit, în dacoromână, de *douăzêc* (format după modelul lui *treizeci*, *patruzeci* etc).

Evoluția sensului (semantică):

lat. *familia* – ar. *fumǎl'e* ‘familie’ (sens păstrat)

– dr. *femeie* (evoluție semantică).

(2) *Raporturile cu istoria limbii literare*

Cunoașterea graiurilor dacoromânei a permis stabilirea bazei dialectale a românei literare. Se știe că diaconul Coresi a tipărit traduceri ale textelor religioase la Brașov și că a introdus în aceste texte numeroase particularități ale graiului său, care era graiul muntenesc, așa cum se vorbea (și se vorbește) în zona Brașov – Câmpulung. Prin răspândirea tipăriturilor lui Coresi în toate ținuturile locuite de români, s-a răspândit și acest grai, care stă, într-adevăr, la baza românei literare.

Aceasta nu înseamnă că româna literară actuală se identifică cu subdialectul muntean. De-a lungul secolelor, la formarea românei literare au contribuit – în măsură mai mare sau mai mică – și alte graiuri și subdialecte ale dacoromânei. Asta rezultă din faptul că numeroase particularități de grai muntenesc nu au pătruns în româna literară, în locul lor impunându-se forme din alte arii dialectale. De exemplu, la prepoziții: formelor *dă, pă, dâ, pân* le-au fost preferate formele din celelalte graiuri: *de, pe, din, prin*. Tot așa, n-au fost reținute de limba literară formele iotacizate ale verbelor, ca *spui, văz, crez, auz, pui, Țiu* etc. (ci *spun, văd, cred, aud, pun, Țin*, ca în restul graiurilor). De asemenea, limba literară evită confuzia care se face în graiurile muntenești la verbele de conj. II, III și IV, ind. prezent între pers. 3 sg. și 3 pl.: [ei] *vede, spune, vine* (apărute în urma analogiei cu verbele de conj. I: [el, ei] *află, umblă, scapă* etc.).

(3) *Raporturile cu onomastica (toponimia, antroponimia)*

Antroponimie: *Mușat*; cuvântul nu s-a păstrat, ca apelativ (ca nume comun), în dacoromână, dar existența lui e confirmată de prezența în aromână: *mușat* ‘frumos’ (din *frumușat* < lat. *formosiat) și în forma derivată *mușețel* (plantă) din dacoromână.

Toponimie: (muntele) *Curcubăta* (în Munții Apuseni); cuvântul nu s-a păstrat, de asemenea, ca apelativ, peste tot în dacoromână, dar existența lui e confirmată prin păstrarea lui în aromână: *curcubetă* ‘dovleac’ (< lat. *cucurbita*).

Două toponime de lângă București: *Herăstrău* (lacul) și *Chitila* (comuna), au la bază formele *Ferăstrău* și **Pitila* (poate *Pitilă*, nume de persoană, de la verbul *a piti*). Aceste toponime, cu labialele *f*, respectiv *p*, palatalizate la [h], [k], reprezintă o curiozitate în Muntenia, unde labialele nu se palatalizează. Formele au fost, probabil, aduse de vorbitori veniți din zone cu labialele palatalizate.

(4) *Raporturile cu stilistica lingvistică*

Studiul particularităților dialectale din operele scriitorilor (de exemplu, particularități moldovenești la Creangă, Sadoveanu, muntenesi la Caragiale, Marin Preda, Marin Sorescu, ardelenesi la Slavici, Agârbiceanu etc.) nu se poate realiza fără cunoștințe de dialectologie. În versul lui Eminescu „Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă”, construcția *s-a fost deschis*, cu efect stilistic, este o formă de perfect compus obișnuită în graiul din Bucovina, cunoscut poetului.

(5) *Raporturile cu lingvistica generală și teoretică*

Studiul graiurilor și al dialectelor și, îndeosebi, geografia lingvistică au infirmat teza neogramaticilor referitoare la *legile fonetice*, care, în concepția acestora, ar fi „oarbe”, adică n-ar cunoaște excepții. Această constatare e valabilă și la nivelul limbii, în ansamblu. De exemplu, grupul consonantic latinesc [rs] a devenit, în română, [s] în cuvintele *jos* (< *deorsum*), *sus* (< *sursum*), dar s-a păstrat în cuvinte ca *piersică* (< *persica*), *mers* (< *mersum*) etc.

METODE ȘI TEHNICI DE CERCETARE ÎN DIALECTOLOGIE

Ca orice disciplină științifică dialectologia se întemeiază pe o anumită metodologie de culegere, prezentare și interpretare a datelor. Unele metode, cum este *metoda observației*, se folosesc și în alte științe. Alte metode, îndeosebi dintre cele care privesc interpretarea datelor, sunt specifice dialectologiei, ca, de exemplu, *geografia lingvistică* (vezi *infra*).

(a) *Metode de culegere a materialului dialectal*

(a)(1) *Metoda observației directe* a vorbirii, în cadrul unei colectivități; de obicei, stă la baza elaborării *monografiilor dialectale* (care sunt o formă de prezentare, dar și de interpretare a materialului dialectal).

(a)(2) *Conversația dirijată* este o formă de culegere a textelor dialectale (consemnate direct sau înregistrate pe bandă de magnetofon și transcrise ulterior)

(a)(3) *Ancheta dialectală (ancheta cu chestionar)*

A. indirectă (prin corespondență)

B. directă (prin deplasare pe teren)

A. *Ancheta dialectală prin corespondență* s-a folosit, ca metodă de obținere a materialului dialectal, îndeosebi la începuturile dialectologiei. Ea a fost întrebuințată, pentru prima oară, pe scară largă, de dialectologul german Georg Wenker, care, în 1876, a întocmit o listă de 40 de propoziții scurte, pe care le-a expediat într-un mare număr de localități cu vorbitori de limbă germană, pentru a fi transpuse în graiul local. În lingvistica

românească, ancheta prin corespondență a folosit-o B. P. Hasdeu, care a întocmit în 1885 un chestionar de 206 întrebări (referitoare, îndeosebi, la lexic și la fonetică), la care a primit răspunsuri din peste 700 de localități din Moldova și Țara Românească și din 46 de localități din Transilvania. Hasdeu a cules acest material pentru a-l folosi în dicționarul său, *Etymologicum Magnum Romaniae*.

B. Ancheta directă (de teren sau la fața locului)

Este metoda cea mai complexă de culegere a materialului dialectal și se folosește, în general, în vederea elaborării atlaselor lingvistice.

A fost folosită, pentru prima oară, la nivelul teritoriului lingvistic al unei limbi, în Franța, de către J. Gilliéron și Edmond Edmont. Este vorba de anchetele efectuate, între 1897-1901, în 639 de localități, de către Edmond Edmont, cu un chestionar întocmit de J. Gilliéron, care, de altfel, a condus elaborarea atlasului: este vorba de *Atlas linguistique de la France* (publicat între 1902-1910). Prin acest atlas, Gilliéron pune bazele unei noi metode în dialectologie: *geografia lingvistică*.

Ancheta de teren, în vederea elaborării atlaselor lingvistice, comportă un complex de activități dintre care menționăm:

1) *Întocmirea chestionarului*. Chestionarul cuprinde întrebări referitoare la toate compartimentele limbii: fonetică, lexic, morfologie, sintaxă, formarea cuvintelor. Numărul întrebărilor în chestionar diferă în funcție de extensiunea cercetării. *Chestionarul general*, care își propune să ofere o imagine de ansamblu, are în jur de 2000 de întrebări; *chestionarele speciale* cuprind întrebări suplimentare, în vederea aprofundării studiului. Astfel, în anchetele pentru *Atlasul lingvistic român* s-a folosit un *chestionar general*, de aproximativ 2200 de întrebări (utilizat de Sever Pop într-o rețea de 301 de localități) și un *chestionar dezvoltat*, de aproximativ 5000 de întrebări (utilizat de Emil Petrovici, într-o rețea mai rară, de 84 de localități);

2) *Rețeaua de anchetă* e formată din localitățile în care se desfășoară ancheta. Aceste localități sunt alese prin consultarea izvoarelor istorice (pentru a fi reprezentative în ceea ce privește vechimea), prin cunoașterea structurii ocupaționale a vorbitorilor (păștori, agricultori, meseriași etc.), a structurii demografice etc. Rețeaua de anchetă nu trebuie să fie prea rară (pentru a obține un material comparativ suficient de bogat); de exemplu, pentru *Atlasul limbilor Europei* (ALE), s-a fixat, ca normă generală, o localitate la 2000 de km² (sau la 200.000 de locuitori).

3) *Alegerea informatorilor* se face în funcție de scopul urmărit. Alegerea lor se face pornind, în principiu, de la faptul că ei trebuie să fie „reprezentativi” pentru localitatea studiată. Pentru ALR și NALR, informatorul (subiectul anchetat) trebuia să îndeplinească următoarele „condiții” : a) să fie născut în localitate (eventual și părinții să fie din localitate); b) să nu fie prea tânăr (cel puțin 40-45 de ani); c) să nu fi avut prea multe contacte în afara localității; d) să practice o îndeletnicire caracteristică în localitate (agricultor sau, în satele de munte, cioban etc.); e) să aibă o audiență bună și o bună pronunție (o bună dantură); f) să aibă un grad de inteligență peste nivelul mediu.

4) *Anchetatorul*. În elaborarea atlaselor la nivel național (regional), unde se lucrează, de obicei, cu mai mulți anchetatori, experiența a arătat că este mai bine ca ei să provină din zonele în care anchetează, să aibă adică o cunoaștere prealabilă a graiului. Dacă anchetatorul e din altă zonă dialectală, există riscul ca, în notarea formelor, să introducă uneori particularități ale graiului de acasă. În cazul anchetatorilor unici – cum a fost pentru ALR I (S. Pop) și ALR II (E. Petrovici), ambii ardeleni – s-a observat că aceștia au introdus, uneori, particularități ardelenesti în notarea formelor din zone neardelenești.

5) *Transcrierea fonetică* ține de tehnica notării formelor dialectale. Formele auzite de anchetator pot fi notate direct sau pot

fi înregistrate pe bandă de magnetofon (și transcrise ulterior); pentru exactitatea redării acestor forme, e preferabil ca ele să fie notate direct. În ambele cazuri, e nevoie de un sistem de semne, care să surprindă varietatea rostirilor de la o zonă la alta și, uneori, chiar la același vorbitor. Deoarece literele alfabetului sunt insuficiente pentru a reda varietatea rostirilor, s-a recurs în cazul românei, de exemplu, la o serie de semne diacritice, care se așază deasupra, dedesubtul literei sau alături de ea. În acest sistem se notează:

- a) accentul (obligatoriu, cu excepția monosilabelor)
  - principal (*á*: accent ascuțit): *cásă*;
  - secundar (*à*: accent grav): *dóisprezêce*;
- b) lungimea: *māre*;
- c) închiderea vocalelor: *bínj* (rostit între *bíne* și *bíni*);
- d) deschiderea vocalelor: *véde* (Transilvania) pentru *véde*;
- e) nazalizarea vocalelor: *mîz* (pentru *mînz*);
- f) scurtimea vocalelor (vocale scurte finale): *lup^ʰ*, *lup^í*;
- g) labializarea vocalelor: *câp* [= cap];
- h) semivocalele: *săíră*, *qámen^í*;
- i) palatizarea consoanelor: *frát'e*, *d'ínte*, *bíne* (în Banat);
- j) velarizarea consoanelor: *cał* [= cal];
- k) articularea incompletă a unor consoane: *ú^ɲflu*;
- l) velarizarea consoanelor: *î^ŋcă* [= încă].

Notăția fonetică este *impresionistă*. Anchetatorul notează instantaneu forma auzită, redând cât mai fidel nuanțele, fără să uniformizeze rostirile (notează inconsecvențele în rostire, autocorectările subiectului etc.).

(b) Metode de prezentare a materialului dialectal

(1) *culegeri (volume) de texte dialectale*, prin notarea impresionistă a unor texte scurte, „dictate” de informatori (Emil

Petrovici, *Texte dialectale*, Sibiu, Leipzig, 1943) sau prin transcrierea textelor înregistrate pe bandă de magnetofon: volume de texte pe provincii istorice (Oltenia, Muntenia, Dobrogea), pe zone (Bistrița-Năsăud) etc.

(2) *glosare dialectale*: înregistrează particularități lexicale specifice unei anumite zone dialectale; este vorba de termeni caracteristici, sensuri specifice, particularități în formarea cuvintelor (sufixe și prefixe) și chiar unele modificări care afectează forma cuvintelor (rostiri izolate: *picére* [= picioare] (în Muntenia), *oik*, *uréike* (în Oltenia), forme neobișnuite de singular sau de plural la substantive: *sor^u* [= soră], *mînurⁱ* [= mâini], *văj^{ur}* [= văi] etc.

(3) *monografiile dialectale*: prezintă particularitățile lingvistice ale unei arii dialectale limitate; monografiile sunt o modalitate nu numai de prezentare, ci și de interpretare a faptelor.

(4) *atlase lingvistice*: înfățișează faptele la nivel național, regional, la nivelul unui grup de limbi (înrudite sau învecinate, dintr-o zonă geografică) sau chiar la nivelul unui continent:

– atlase lingvistice naționale: *ALR* (I și II), *ALRR. Sinteză*, *ALF* etc.

– atlase lingvistice regionale: *ALRR* (pe regiuni), care se elaborează în prezent: Oltenia, Muntenia și Dobrogea, Maramureș, Banat, Transilvania, Moldova și Bucovina, Crișana;

– atlase pe familii de limbi: *Atlasul lingvistic slav*, *Atlasul lingvistic romanic (ALiR)*;

– atlase pe zone geografice: *Atlasul lingvistic mediteraneeans*;

– la nivel continental: *Atlasul limbilor Europei (Atlas Linguarum Europae) (ALE)*.

(c) *Interpretarea materialului dialectal (metode de interpretare)*

(1) Am menționat, deja, *monografia dialectală*, care prezintă materialul cules nu în formă brută, ci interpretat de autorul monografiei.

(2) *Geografia lingvistică*

Este metoda prin care se interpretează materialul lingvistic cartografiat (reprezentat) pe hărțile dialectale. Până în prezent, a dat cele mai valoroase rezultate, prin posibilitatea pe care o oferă de a compara faptele într-un spațiu vast.

Publicarea atlasului lui J. Gilliéron și E. Edmont a determinat o adevărată „revoluție” nu numai în dialectologie, ci și în lingvistică, prin constatările care s-au făcut pe baza *hărților lingvistice*:

(A) Cuvintele și formele (particularitățile lingvistice) *migrează* sau *circulă*:

[a] *prin iradiere* dinspre anumite centre de prestigiu cultural sau politic (de obicei, dinspre oraș spre sat); exemple din terminologia medicală [cf. Paul Lăzărescu, *În legătură cu raporturile dintre limba standard și graiurile locale (pe baza datelor din ALR I și NALR. Oltenia, I)*, în SCL XVIII (1967), nr. 2, p. 187-201]:

– neologismele *febră și temperatură* concurează termenii tradiționali populari *călduri, foc (focărie), fierbințeală* etc.

– *tuberculoză* (neologism) concurează (până la eliminare) termenii „tradiționali” (populari) *oftică, boală de plămâni, plămânie* etc.

– *tifos* (neologism) a eliminat, în Oltenia, termenul vechi *lungoare* (pentru *lângoare* < lat. *languor, -orem* ‘slăbi-ciune, oboseală, moleșeală; lene; boală’);

[b] prin *infiltrare*: cuvântul *cioban* (< tc. *çoban*), care se întâlnește în Muntenia și Moldova, s-a „infiltrat”, fiind înregistrat izolat și peste munți (în Transilvania, Banat), în aria lui *păcurar* (< lat. *pecorarius*), prin contactul păstorilor ardeleni cu cei din Moldova, Muntenia (unde veneau, de exemplu, cu oile la iernat).

[c] prin *deplasări de populație*: ciobanii ardeleni veniți la iernat cu oile în Valea Ialomiței au adus în această parte a Munteniei rostiri cu *u* scurt final (așa cum rezultă din hărțile ALR);

[d] prin (*împreună cu*) *termenii noi pe care îi denumesc*, ceea ce s-a numit metoda „cuvinte și lucruri” [germ. *Wörter und Sachen*; Rudolf Meringer (1859-1931), întemeietorul metodei]: de exemplu, *cartoful* a fost preluat împreună cu denumirea pe care o avea la populația de unde s-a preluat cultivarea lui (*cartof* < germ. *Kartoffel*, *barabulă* < ucr. *barabolja*: în Bucovina; *campire* < germ. reg. *Grundbirne*: în Banat).

[e] prin „parașutare” (prin radio, TV).

(B) *Concurența și lupta dintre cuvinte*, fapt care determină dispariția unor forme „bolnave”; este ceea ce Gilliéron a numit *patologia și terapeutică limbajului*.

J. Gilliéron nu s-a mulțumit numai cu publicarea atlasului lingvistic al Franței. El a fost, totodată, primul, și cel mai indicat, interpret al hărților atlasului, publicând mai multe lucrări, dintre care amintim *Pathologie et thérapeutique verbales*, I-II, Neuville, 1915; III-IV, Paris, 1921; *Généalogie des mots qui désignent l'abeille*, Paris, 1918. Constatările făcute de Gilliéron în lucrările sale cu privire la materialul lingvistic francez au o valabilitate mai largă, devenind un “bun comun” al disciplinei întemeiate de el (*geografia lingvistică*) și al lingvisticii în general.

Ceea ce l-a interesat pe Gilliéron a fost “mecanismul” schimbării lingvistice, explicarea „pe viu”, pe baza faptelor de limbă vorbită, a modificărilor la care sunt supuse cuvintele.

Evoluția limbii era prezentată, până la Gilliéron – de exemplu, de către *neogramatici* – ca rezultat al acțiunii mecanice a unor factori precum „alunecarea sunetelor” (schimbările fonetice, care afectează latura sonoră a cuvintelor) și *analogia* (care privește, mai ales, structura gramaticală). Schimbările fonetice erau prezentate de neogramatici ca niște „legi oarbe”, care nu cunosc excepții, adică afectează un sunet într-o anumită poziție în toate cuvintele în care sunetul în cauză apare în poziția respectivă, rezultatul fiind mereu același.

Acestei concepții „mecaniciste” asupra limbii a neogramaticilor, care nu ține seamă de factorul uman, de individul vorbitor, i se opune Gilliéron, care pune în evidență tocmai intervenția individului vorbitor în actul vorbirii. Astfel, Gilliéron vorbește de o „patologie” și de o „terapeutică” verbală la care vorbitorul supune cuvintele în cazul *omofoniei*: în urma modificărilor fonetice două cuvinte pot ajunge să se identifice în rostire și atunci vorbitorul intervine pentru a înlătura omofonia.

[a] *Reducerea corpului fonetic: omofonia*

Exemplul dat de Gilliéron (studiat în cartea sa: *Généalogie des mots qui désignent l'abeille*, Paris, 1918) îl constituie denumirile pentru „albină” în franceză: lat. *apis*, *apem* > fr. (dial.) *aps*, *ep*, *ef*, *es*, *e*, *a* etc., cu un corp fonetic foarte redus, unele forme confundându-se, prin omofonie, cu alte cuvinte (vb. *es*, *est*; *aie*, *aies*, *ait*, prep. *et*, vb. *as*, *a*, prep. *à*).

Pentru ca cuvântul să supraviețuiască: 1) s-a „lungit” corpul fonetic: *nep*, *nef* < *une ep*, *une ef*, dar s-a ajuns la omonimie cu alți termeni: *nep*, numele unei plante (‘moșmoană’) [cf. și *nèpe*, numele unei insecte carnivore] sau *nef* ‘1° naos; 2° (înv.) navă, corabie’; vfr. *nef* ‘nap’ (< lat. *napus*) și ‘corabie’ (< lat. *navis*) [cf. Iordan 1962: 166]; 2) s-au creat forme compuse, luându-se ca termen de bază *mouche* ‘muscă’: *mouche ep* >

mouchette, lit. ‘muscă albină’ (prin analogie cu derivatele diminutivale în *-ette*, fără ca aici să fie vorba de un diminutiv, pentru că albină nu e mai mică decât musca și nici nu poate fi vorba de un hipocaristic; cf. Coteanu 1961: 50) sau *mouche à miel* ‘muscă de miere’; 3) s-au format derivate după acest model: *essette*; 4) s-a împrumutat termenul din vechea provençală: *abelha* (< lat. *apicula*) (atestat din sec. 13) [cf. Dauzat, 1938, s.v. *abeille*: unde e citat Gilliéron]; 5) regional, apare și o formă *avette* < lat. vulg. **apitta* (dim. de la *apis*) [cf. Dauzat 1938, s.v. *avette*: e citat Gilliéron].

[b] *Omonimia*: două cuvinte diferite ajung să aibă aceeași formă în urma schimbărilor fonetice.

Fr. *moudre* ‘mulge’ (< lat. *mulgere*) a fost înlocuit de *traire* (< lat. vulg. **tragere* = *trahere*) din cauza omonimiei cu *moudre* ‘măcina’ (< lat. *mōlere*).

It. *mancare* ‘mânca’ (< lat. *manducare*) a fost înlocuit de forma galoromanică *mangiare* (cf. fr. *manger* < lat. *manducare*) probabil din cauza confuziei cu *mancare* ‘lipsi’ (der. de la lat. *mancus* ‘defectuos, lipsit de’).

Omonimia (insuportabilă) a făcut să dispară din română **am* (< lat. *amo*), care s-a confundat cu *am* (< lat. *habeo*), fiind înlocuit cu *iubesc* (*iubi* < sl. *ljubiti*). Tot așa a dispărut, probabil, **leg* (< lat. *legere*), care s-a confundat cu *leg* (< lat. *ligare*), fiind înlocuit de *citesc* (*citi* < sl. *čítati*). Supărătoare a fost, desigur, omonimia dintre **bășa* (< lat. *basiare*) și *băși* (< lat. *vessire*) (care, la imperfect, aveau aceeași formă: *bășam* etc.), cel dintâi fiind înlocuit de *săruta* (< lat. *salutare*). În aromână *bășare* ‘a săruta’ s-a păstrat pentru că nu s-a confundat cu *bășire*. *Ai* (< lat. *alium*) aproape că a dispărut din dacoromână (fiind păstrat cu totul izolat, în unele graiuri) din cauza coliziunii omonime cu vb. *ai* (de la *a avea*), fiind înlocuit de *usturoi* (derivat de la *ustura*).

Nu întotdeauna omonimia duce la dispariția cuvintelor, evitarea ei făcându-se prin crearea de forme derivate sau compuse. Omonimia dintre *vară* (< lat. *vera*, subst.) și *vară* (< lat. [*consorbrina*] *vera* ‘vară [grad de rudenie] adevărată, vară primară’) a fost evitată prin crearea derivatului *verișoară* (pentru gradul de rudenie). Omonimia dintre *mere* (pl. de la *măr*) (rostit în unele graiuri *mîere*) și *mere* (rostită, în unele graiuri, pentru *miere*) s-a evitat prin crearea formei compuse *mere de albine* (*miere de albine*).

[c] *Polisemia*

Când porumbul (planta) a fost adus în țara noastră s-a creat, pentru a-l denumi, derivatul *păpușoi* (de la *păpușă*) în Moldova; în Muntenia i s-a dat numele păsării: *porumb* (< lat. *palumbus*), care a căpătat un nou sens; polisemia a provocat o omonimie „insuportabilă”, evitată prin crearea derivatului *porumbel* pentru a denumi pasărea.

Gilliéron a căutat să descopere imaginile cu care cuvintele se asociază (uneori) în mintea vorbitorilor, punând în valoare *etimologia populară*. El explică fr. *fermer* ‘încuia’ ca un „derivat semantic” de la *fer* (< lat. *ferrum*), nu ca urmaș al lat. *firmare*, pentru că vorbitorii au recunoscut în prima silabă subst. *fer*, nu atât datorită identității de formă, cât mai ales datorită faptului că încuierea ușilor se făcea odinioară (se mai face și azi) cu ajutorul unui cui de fier (cf. și rom. *încuia*)” (Jordan 1961: 178).

Se leagă de etimologia populară *hipercorectitudinea* (*hiperurbanismul*): *piŃtea* este formă folosită în Moldova mai ales de către intelectualii moldoveni (care vor să se exprime „corect”, considerând, în mod eronat, că forma *chiftea* [< tc. *köfte*] ar proveni din *piŃtea*, în urma fenomenului, cunoscut în Moldova, al palatizării labialelor).

CERCETĂRI DE GEOGRAFIE LINGVISTICĂ

Deși preocupările pentru studierea graiurilor populare au fost mult mai vechi decât constituirea dialectologiei ca o ramură distinctă a lingvisticii, nu se poate vorbi de o abordare cu adevărat științifică a dialectelor românești decât din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX-lea, datorită vastei activități filologice a lui B.P. Hasdeu, cercetărilor întreprinse de G. Weigand și colaboratorii săi la Institutul de limbă română din Leipzig și, mai târziu, datorită contribuțiilor variate și vaste ale celor trei școli lingvistice de la București, Cluj și Iași.

Interesul pentru studiul limbii materne, manifestat de multă vreme în cultura românească, mai întâi în mod intuitiv și apoi pe baze științifice, atestă justa înțelegerea a importanței pe care o avea în viața spirituală a românilor această creație a atâtor generații care este limba. Și aceasta cu atât mai mult cu cât, în condițiile politice speciale în care trăiau românii au simțit că limba îi unea dincolo și peste frontierele fixate în diferite împrejurări istorice.

Aceste preocupări pentru studiul graiurilor, care tind către o bază științifică din ce în ce mai evidentă spre sfârșitul secolului al XX-lea, situează disciplina noastră pe un loc de primă importanță în contextul dezvoltării generale a lingvisticii europene.

În continuare, vom pune în evidență câteva momente semnificative de la începutul cercetărilor.

Unul dintre aceste momente în constituie activitatea lui B. P. Hasdeu. Chestionarul său (Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română, 1883, 1884), cuprinzând 206 întrebări cu privire la limbă (mai ales fonetica și lexicul, primele 135 de întrebări), cu privire la folclor, la obiceiuri, la credințe, la practicile religioase etc. (restul de 71 de întrebări) este primul

chestionar redactat cu intenția de a studia pe teren graiurile limbii române. Din păcate, răspunsurile primite de la corespondenți (învățători, preoți etc.) din mai mult de 700 de localități din Muntenia și Moldova și din 46 de localități din Transilvania nu au fost folosite de B. P. Hasdeu pentru elaborarea de hărți lingvistice, care ar fi contribuit, cu siguranță, la constituirea noii metode a geografiei lingvistice, alături de inițiativele lui G. Wenker (1881), J. Gilliéron (1902-1910) și G. Weigand (1909).

Valorosul material lingvistic a fost folosit de B. P. Hasdeu pentru dicționarul său, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor I-IV*, București, 1887-1898, apoi pentru Dicționarul Academiei, sub redacția lui S. Pușcariu, continuat de Dicționarul limbii române.

O altă etapă semnificativă în studiul graiurilor românești l-a constituit activitatea de la Institutul de limbă română din Leipzig, condus de G. Weigand, care l-a întemeiat în 1893. Romanistul german și colaboratorii săi de la Seminarul de limba română al Universității din Leipzig au întreprins cercetări sistematice privind toate dialectele românești (1887-1910). Ei au publicat studii monografice pentru toate cele trei dialecte românești sud-dunărene (aromân, meglenoromân și istroromân). În ceea ce privește dialectul dacoromân, le datorăm lor studii privind graiurile din Banat, din Crișana, din Moldova și din Muntenia, publicate în revista Institutului, *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*.

Începând cu anul 1895, când întreprinde prima sa anchetă de teren, G. Weigand începe colectarea materialului dialectal pentru a redacta și publica un atlas lingvistic (Leipzig, 1909; vezi *infra*).

Începutul secolului al XX-lea marchează consolidarea unei școli românești de lingvistică, mai ales prin activitatea pe care O. Densusianu a desfășurat-o la Societatea filologică (întemeiată în 1905), una din direcțiile de cercetare fiind studiul dialectelor

românești. Împreună cu I.-A. Candrea și Th. D. Speranția, O. Densusianu a publicat o colecție remarcabilă de texte dialectale (*Graiul nostru*, 1906-1908).

În 1905, O. Densusianu a publicat prima monografie dialectală în adevăratul sens al cuvântului (*Graiul din Țara Hațegului*). În anii care au urmat, O. Densusianu a adunat în jurul Institutului de Filologie și Folclor din București și în jurul revistei „Grai și suflet” (1923-1937) un cerc de colaboratori care au contribuit la dezvoltarea studiilor de dialectologie, în special în direcția cercetărilor cu caracter monografic. Deși a manifestat o anumită rezervă față de metoda geografiei lingvistice, O. Densusianu a apreciat și și-a manifestat interesul pentru atlasul lingvistic al lui J. Gilliéron. O. Densusianu și colaboratorii săi au contribuit la dezvoltarea dialectologiei prin faptul că au recomandat și sprijinit elaborarea de monografii dialectale și realizarea de culegeri de texte populare.

Un loc important între precursorii geografiei lingvistice românești îi revine lui I.-A. Candrea, colaborator apropiat al lui O. Densusianu. Între 1904 și 1924 a efectuat anchete la fața locului într-o zonă limitată (250 de localități din Banat), cu un chestionar de 700 de întrebări, cu intenția de a întocmi un atlas lingvistic al provinciei. I.-A. Candrea a redactat 130 de cărți pentru *Atlasul lingvistic al Banatului*, document prețios pentru începuturile dialectologiei în țara noastră. Acest atlas nu a fost publicat.

Direcțiile deschise, în cercetarea dialectală, prin școala de la București au fost urmate, într-o anumită măsură, de școala de la Iași (formată în jurul Institutului de Filologie Română întemeiat de A. Philippide și a revistei sale „Buletinul institutului – BIFR”).

Aceste preocupări au fost completate de activitatea școlii din Cluj. După Marea Unire din 1918 și după întemeierea, în 1919, a Universității din Cluj, puternica emulație științifică manifestată la

Muzeul limbii române (condus de S. Pușcariu), se materializează în două direcții principale: elaborarea Dicționarului Academiei (operă începută de B. P. Hasdeu, continuată de A. Philippide și reluată în 1906 de S. Pușcariu), precum și realizarea monumentalului *Atlas lingvistic român (ALR)*.

După al doilea război mondial, studiile de dialectologie au continuat la București, Cluj precum și în alte centre universitare – Iași, Timișoara, Craiova – în institutele Academiei și în facultățile de filologie din universități.

Obiectivul principal al acestei etape, alături de continuarea preocupărilor anterioare în cercetarea dialectală românească a fost de a elabora o serie de atlase lingvistice regionale, obiectiv formulat într-un vast proiect inițiat în 1958, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni (NALR)*.

Se poate afirma că, într-o perioadă de aproximativ un secol, România a cunoscut o dezvoltare particulară în domeniul elaborării de atlase lingvistice. Româna, ca puține alte limbi, are în prezent trei serii de atlase lingvistice, care reprezintă, de fapt, trei etape succesive în realizarea de atlase lingvistice, la intervale de aproximativ 30 de ani.

Primul atlas lingvistic al limbii române este opera romanistului german Gustav Weigand, unul dintre fondatorii dialectologiei științifice românești prin numeroasele sale studii și culegeri de texte privind dialectele românești de la nord și de la sud de Dunăre. Din 1895 G. Weigand investighează teritoriul daco-român, cu un chestionar de 114 întrebări, pus în 752 de localități. Anchetele sale la fața locului au fost efectuate cam în aceeași perioadă cu cele întreprinse de Edmond Edmont, sub conducerea lui J. Gilliéron pentru ALF. Cercetările de teren s-au desfășurat, după cum urmează: Banat – 1895, zona râurilor Criș și Mureș – 1896, zona râurilor Someș și Tisa – 1897, Oltenia – 1898, Muntenia – 1899, Moldova și Dobrogea – 1900, Basarabia și

Bucovina – 1901, românii din Serbia și Bulgaria – 1905. Rezultatul acestor investigații este *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes (WLAD)*, Leipzig, 1909, format din 67 de hărți, unele parțiale, altele generale, sintetice, și o hartă rezumativă având ca scop prezentarea unei imagini de ansamblu asupra graiurilor dacoromâne. G. Weigand a adăugat o hartă cu itinerarul anchetelor și alta cu repartitia naționalităților pe teritoriul României. WLAD este un atlas fonetic, urmărind un număr limitat de particularități, determinante pentru individualizarea graiurilor dacoromâne. Deschizând căile geografiei lingvistice, WLAD este o lucrare importantă în istoria lingvisticii românești.

Al doilea atlas lingvistic se datorează școlii lingvistice de la Cluj. Atlasul a fost elaborat după înființarea Universității în 1919, în cadrul Muzeului limbii române, primul institut de cercetare lingvistică din țara noastră. Aici s-au afirmat, într-un interval de două decenii, cei mai importanți lingviști și filologi din Transilvania. Conducătorul Sextil Pușcariu, primul rector al Universității din Cluj, Muzeul limbii române a devenit în scurt timp cel mai important centru de cercetare lingvistică din România, depășind tradiția nu mai puțin prestigioasă a școlilor lingvistice de la București și Iași.

Școala lingvistică de la Cluj se impune de la început prin obiectivele pe care le și le-a propus în domeniul dialectologiei, insistând asupra geografiei lingvistice ca nouă metodă de cercetare a graiurilor.

Printr-o muncă asiduă și o bună organizare științifică, prin pregătirea atentă în școlile europene, beneficiind de experiența acumulată în elaborarea altor atlase lingvistice, publicate anterior (ALF, AIS și ALI), dialectologii clujeni au realizat *Atlasul lingvistic român (ALR)*, lucrare fundamentală pentru studiul limbii române la nivel dialectal. Atlasul oferă cercetătorilor posibilitatea

de a efectua studii privind distribuția geografică a formelor fonetice, morfologice, sintactice, lexicale și de a stabili structura dialectală a dacoromânei. Prin orientarea cercetărilor spre limba vorbită, S. Pușcariu și-a dat seama de posibilitățile oferite de geografie lingvistică nu numai pentru dialectologie, ci, și pentru problemele teoretice ale științei limbajului.

Realizat după modelul *Atlasului lingvistic al Franței* (Paris, 1902-1910) și al altor atlase romanice, *Atlasul lingvistic român* se situează la un loc de frunte în geografia lingvistică europeană.

Inițiat în disciplina creată de J. Gilliéron, S. Pușcariu s-a pregătit îndelung pentru elaborarea atlasului, începând cu stabilirea obiectivelor științifice, întocmirea chestionarului, fixarea rețelei de anchetă și pregătirea anchetatorilor. S. Pușcariu a stabilit sistemul de transcriere fonetică împreună cu colaboratorii, a inițiat anchete de probă, a asigurat resursele materiale pentru cercetările de teren.

Atlasul lingvistic român s-a impus în lumea științifică țară și din străinătate prin inovațiile sale metodologice, pe care le prezentăm în continuare:

- Utilizarea a două chestionare, cu un total de 7000 de întrebări, dintre care un chestionar general de 2200 de întrebări, pentru ALR I și un chestionar dezvoltat de 4800 de întrebări pentru ALR II. Primul chestionar include concepte generale, cunoscute de către toți subiecții vorbitori, în timp ce al doilea se referă la terminologia populară (agricultură, creșterea animalelor, industrie casnică, obiceiuri, ocupații etc).

- Utilizarea a doi anchetatori: pentru ALR I - Sever Pop, pentru ALR II - Emil Petrovici, ambii fiind cercetători la Muzeul limbii române din Cluj, specializați pentru anchetele de teren.

- Anchetele au fost efectuate în localități diferite pentru ALR I și ALR II. Rețeaua pentru ALR I cuprinde 308 localități, în

care Sever Pop a folosit chestionarul general de 2200 de întrebări. Rețeaua ALR I cuprinde 292 localități pentru dacoromână, 5 pentru aromână, 2 pentru meglenoromână, 2 pentru istroromână, 2 pentru ucraineană, 5 pentru maghiară.

Rețeaua pentru ALR II cuprinde 87 de localități, în care Emil Petrovici a utilizat chestionarul dezvoltat de 4800 întrebări; dintre acestea 76 sunt pentru dacoromână, 3 pentru dialectele românești sud-dunărene și 8 pentru vorbitori de alte limbi (maghiară, ucraineană, sârbă, bulgară, germană, romani).

- Au fost anchetați trei scriitori reprezentativi ai literaturii române pentru a surprinde nuanțele dialectale din Muntenia, Moldova și Transilvania ale limbii române literare: I. Al. Brătescu Voinescu, Mihail Sadoveanu și Ion Agârbiceanu).

- În anchetele pentru ALR I s-a folosit câte un singur subiect vorbitor în fiecare localitate anchetată, în timp ce pentru ALR II s-au folosit, în fiecare localitate mai mulți informatori.

Sistemul de transcriere fonetică a fost stabilit de către autorii atlasului, notația fiind impresionistă. Acest sistem de transcriere se folosește și în prezent în anchetele dialectale.

Prezentăm, în continuare, volumele publicate din cele două serii ALR – ALR I și ALR II.

Din ALR I s-au publicat:

- *Atlasul lingvistic român*, sub conducerea lui S. Pușcariu, partea I, Vol. I: Părțile corpului omenesc și boalele lui, de Sever Pop, Cluj, 1938 (cu o prefață de S. Pușcariu), 150 de hărți (ALR I/1).

- *Micul atlas lingvistic român* (autor: Sever Pop, conținutul și anul publicării sunt aceleași ca la ALR I/1), 208 hărți (ALRM I/1).

- *Atlasul lingvistic român*, sub conducerea lui S. Pușcariu, Partea I, Vol. II: Familia. Nașterea. Botezul. Copilăria. Nunta. Moartea, de Sever Pop, Sibiu- Leipzig, 1942, 152 de hărți (ALR I/2).

– *Micul Atlas lingvistic român*, 216 hărți (autor: Sever Pop; același conținut ca la ALR I/1); ALRM I/2.

Din ALR II s-au publicat:

– *Atlasul lingvistic român*, sub conducerea lui S. Pușcariu, Partea a II-a, Vol. I: A. Corpul omenesc, boalele și termenii înrudiți. B. Familia. Nașterea. Copilăria. Nunta. Moartea. Viața religioasă. C. Casa. Acareturile. Curtea. Focul. Mobilierul. Vase. Scule, de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1940, 296 de hărți (ALR II/1).

– *Micul atlas lingvistic român*, 416 hărți (autor: Emil Petrovici; același conținut ca la ALR II/1); ALRM II/1.

– *Texte dialectale*, culese de Emil Petrovici. Supliment la *Atlasul lingvistic român*, II, Sibiu-Leipzig, 1943, XIV + 370 p. (ALRT).

După al doilea război mondial apar noi structuri în institutele de cercetare ale Academiei și în filialele sale. În aceste condiții a continuat la Cluj, la Institutul de lingvistică și istorie literară (fostul Muzeu al limbii române), publicarea materialelor culese de E. Petrovici, în ALR II, serie nouă. Este vorba de șapte volume mari și patru volume mici, sub conducerea lui E. Petrovici și sub redacția lui Ion Patruș.

Din *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a (ALR II) serie nouă, s-au publicat:

– ALR II s.n., vol. I (1956): A. Agricultură, B. Morărit, C. Grădinărit, D. Pomărit, E. Viticultura, F. Cânepa.

– ALR II s.n., vol. II (1956): A. Creșterea vitelor, B. Carul, căruța, sania, C. Păsări de curte, D. Păstorit, E. Lâna, torsul, țesutul, F. Meserii, G. Pădurărit.

– ALR II s.n., vol. III (1961): A. Plante B. Câinele, pisica, C. Animale sălbatice, E. Vânătoare, F. Târâtoare, amfibii, G. Pescuit, H. Insecte I. Timpul, J. Configurația terenului, K. Ape, umiditate, navigație, L. Comunicații, M. Națiuni, categorii sociale, administrație.

– ALR II s.n., vol. IV (1965): A. Școala, B. Armata, C. Conflicte, justiție, D. Bani, comerț, E. Măsurii, greutate, F. Bucătărie, mâncăruri, G. Tutun, H. Îmbrăcăminte, încălțăminte, farduri, podoabe, lucru de mână, I. Culori, J. Spălat, călcat, igienă.

– ALR II s.n., vol. V (1966): A. Fire, caracter, sentimente, B. Petreceri, C. Muzică, D. Jocuri de copii, E. Salutul, F. Varia, G. Nume de persoană, H. Superstiții.

– ALR II s.n., vol. VI (1969), cu hărți morfologice: A. Substantiv, B. Articol, C. Adjectiv, D. Pronume, E. Numeral, F. Adverb, G. Prepoziție, H. Conjunție.

– ALR II s.n., vol. VII (1972), cu hărți morfologice (flexiunea verbală).

Din *Micul atlasul lingvistic român*, partea a II-a (ALRM II), serie nouă, au fost publicate patru volume:

– ALRM II s.n., vol. I. (1956), incluzând materiale din primele două volume ALR II s.n.

– ALRM II s.n., vol. II (1967), cu material lexical din al treilea și al patrulea volum ALR II s.n.

– ALRM II s.n., vol. III (1967), cu material lexical din volumele al patrulea și al cincilea ALR II s.n.

– ALRM II s.n., vol. IV (1981), cu material morfologic privind flexiunea nominală și verbală din volumele șase și șapte ALR II s.n.

La Conferința națională a dialectologilor români (București, 16-18 aprilie 1958) s-a hotărât elaborarea unui nou atlas lingvistic, *Noul atlas lingvistic român (NALR)*, care să țină seama de evoluția cercetărilor de geografie lingvistică și de dezvoltarea graiurilor.

La o distanță de aproape 40 de ani de la anchetele pentru ALR și de 80 de ani de la cercetările efectuate de G. Weigand pentru WLAD, dialectele românești au suferit modificări semnificative, în strânsă legătură cu schimbările din viața socială,

politică, economică și culturală a țării. Se poate observa o puternică influență a limbii literare asupra graiurilor, exercitată în diferite moduri (școală, educație, presă, radio, televiziune, manifestări culturale la sate etc.).

S-a impus din acest motiv efectuarea de noi cercetări, pentru a completa și aprofunda studiile anterioare. Un atlas regional are o rețea mult mai deasă de localități. Chestionarul NALR, cu 2543 de întrebări, este suficient de bogat pentru a releva fenomenele dialectale în toate compartimentele limbii. El cuprinde în mare măsură întrebările din chestionarul general pentru ALR I, adăugând întrebări suplimentare. În felul acesta, NALR oferă posibilitatea comparării datelor cu cele din ALR.

De asemenea, se facilitează comparația cu limbile romanice prin referințele care se fac la atlasele lingvistice elaborate în spațiul romanic

Chestionarul NALR a fost elaborat, sub conducerea lui E. Petrovici și B. Cazacu, de un grup de cercetători de la București (T. Teaha, V. Rusu, I. Ionică) și Cluj (P. Neiescu, Gr. Rusu, I. Stan).

(Vezi T. Teaha, *Despre Chestionarul Noului atlas lingvistic român pe regiuni (NALR)*, în FD, V, 1963, p. 109-122; B. Cazacu, *Despre tehnica elaborării Noului atlas lingvistic român (NALR). Oltenia*, în FD, VI, 1969, p. 87-96)

El este compus din trei părți: I. Partea introductivă: 57 de întrebări referitoare la localitatea anchetată și la informator; II. Chestionarul general: 1 943 de întrebări grupate pe sfere semantice în următoarele capitole: corpul omenesc, familia, casa, curtea, agricultura și legumicultura, pomicultura, viticultura, apicultura, cânepa, pădurea, vânătoarea, pescuitul, hrana, îmbrăcămintea, încălțăminte, timpul, fenomenele atmosferice, terenul, relieful, școala, armata, profesii, comerț, administrație, meserii, diverse; III. Chestionare speciale: 543 de întrebări din

terminologia de specialitate în domeniile: agricultura, viticultura, apicultura, cânepa, oierit, meserii (rotărie, dulgherie, lemnărie, zidărie, fierărie, pielărie, olărie).

Rețeaua de localități pentru NALR este mai deasă în comparație cu ALR: 998 de localități din NALR, comparativ cu 380 ALR I și II.

În rețeaua NALR au fost incluse toate punctele din ALR I și ALR II și, de asemenea, multe dintre punctele din WLAD, ceea ce oferă posibilitatea comparării datelor din NALR cu cele din atlasele anterioare.

NALR a fost proiectat în opt atlase regionale, dintre care 7 pentru dacoromână și unul pentru dialectele românești sud-dunărene. Cele șapte atlase lingvistice pentru dacoromână sunt: 1. Banat, 2. Crișana, 3. Maramureș, 4. Transilvania, 5. Moldova și Bucovina, 6. Muntenia și Dobrogea, 7. Oltenia.

Anchetatorii pentru NALR provin din centrele științifice București, Cluj, Iași, Timișoara.

Colectarea materialului pentru NALR a durat aproximativ zece ani și s-a încheiat în deceniul al șaptelea.

Elaborarea și publicarea materialelor dialectale din atlasele regionale pentru diferite se află în etape diferite.

Menționăm publicarea integrală a atlasului Olteniei (cinci volume, apărute între 1967 și 1984) și a atlasului Maramureșului (patru volume, apărute între 1969 și 1997). S-au mai publicat cinci volume din atlasul Munteniei și Dobrogei (1996-2007), patru volume din atlasul Transilvaniei (1992-2002), patru volume din atlasul Banatului (până în 2005), trei volume din atlasul Moldovei și Bucovinei (1987-2007) și trei volume din atlasul Crișanei (1996-2012).

O inovație a atlaselor lingvistice regionale o constituie hărțile sintetice interpretative (cu simboluri) și publicarea de material necartografiat. Atlasele lingvistice regionale sunt însoțite de ample informații privind localitățile anchetate și informatori.

De o mare importanță este constituirea *Arhivei fonogramice a limbii române*, cuprinzând texte culese în localitățile anchetate pentru NALR. S-au publicat, de asemenea, glosare dialectale pentru unele provincii: Oltenia, Muntenia, Dobrogea.

O situație specială între atlasele lingvistice regionale o are *Atlasul lingvistic moldovenesc* (ALM), două volume la Chișinău (1968-1972), a cărui publicare continuă, ca atlas regional românesc sub o nouă denumire, care cuprinde graiurile din Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria.

ALM include dialectele românești din fosta URSS (de fapt subdialectul moldovenesc), la care se adaugă localități din afara Republicii Moldova: Ucraina, Rusia, Kazahstan, Gruzia, Kârgâzstan, etc.

Primele cercetări propriu-zise de geografie lingvistică în dialectologia română sud-dunăreană au fost efectuate înainte de al doilea război mondial. Este vorba de anchetele pentru *Atlasul lingvistic român* (ALR) făcute de Sever Pop și Theodor Capidan la aromânii și meglenoromânii din Dobrogea, care veniseră de curând din diferite țări balcanice: Bulgaria, Grecia, Albania, fosta Macedonia sârbească (actuala R. Macedonia). Ancheta pentru istroromâni a fost efectuată în Istria.

Cf. *ALR s. n.*, I, București, 1956, h. 1: „Au fost anchetați și informatori care vorbeau dialectele istroromân, aromân și meglenoromân. Ancheta pentru dialectul istroromân a fost făcută în Istria, iar pentru cel aromân și meglenoromân au fost anchetați coloniști așezați pe teritoriul României”.

Numărul localităților anchetate – șase – este, însă, prea mic și repartiția pe graiuri prea inegală pentru a permite obținerea unei imagini adecvate asupra structurii dialectale a aromânei.

Folosind un chestionar de 358 de întrebări, Al. Rosetti a făcut în anii 1927 și 1928 două anchete la aromânii din Dobrogea care veniseră de curând din Albania; cf. Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului românilor din Albania*, București, 1930 (extras din *Grai și suflet*, IV).

În anchetele pentru *ALR I*, efectuate de Sever Pop, sunt reprezentate următoarele cinci localități din sudul Dunării: Giuamaia de Sus (Bulgaria) – pentru grămosteni, Perivoli, Selia de Jos și Avdela (Grecia) – pentru pindeni, Pleasa (Albania) – pentru fărșeroți. Pentru *ALR II*, Theodor Capidan a făcut o anchetă la aromânii grămosteni originari din Peștera (Bulgaria).

După al doilea război mondial, cercetările la aromânii din Dobrogea au fost reluate de Nicolae Saramandu, care a efectuat anchete cu chestionarul *Noului Atlas lingvistic român (NALR)* și a înregistrat texte pe bandă de magnetofon în 22 de localități. Materialul dialectal cules cu acest prilej a fost valorificat parțial. (cf. Saramandu 1971: 1356; Saramandu 1972; Saramandu 2007).

Unele cercetări au fost consacrate influenței dacoromânei asupra aromânei vorbite în România.

Cf. Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Influența dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din R. P. R.*, în *Fonetică și dialectologie*, I, 1958, p. 79-111 (republicat în *Fono-morfologie aromână*, București, 1968, p. 186-215); chestiunea a fost abordată, sub alt aspect, de Nicolae Saramandu, *Influență a dacoromânei sau evoluție paralelă în aromâna din Dobrogea?*, în *Cercetări de lingvistică*, XXIII, 1978, 1, p. 43-45.

În prima jumătate a secolului trecut, ca urmare a apariției geografiei lingvistice ca o nouă metodă de cercetare în

dialectologie, studii dialectale au fost efectuate în satele de istroromâni pentru *Atlante linguistico italiano* și pentru *Atlasul lingvistic român*. Alte studii dialectale au fost efectuate de Emil Petrovici, Petru Neiescu și mai târziu de August Kovačec.

Radu Flora este primul cercetător din ex-Iugoslavia care aplică metoda geografiei lingvistice în studiul dialectului istroromân prin *Micul Atlas lingvistic al graiurilor istroromâne* (MALGI), publicat în 2003 la Editura Academiei Române din București. Atlasul reproduce conținutul și forma din manuscris, cu câteva „modificări minore și completări necesare”, datorate editorului textului, Bogdan Marinescu.

Nota editorului e urmată de un *Cuvânt înainte* (cu un rezumat în limba franceză), de o descriere a atlasului, la care se adaugă informații despre anchetele lingvistice și sistemul de transcriere fonetică. În comentariile sale, Bogdan Marinescu precizează că materialul lingvistic a fost în întregime reprodus, cu excepția unor materiale suplimentare prezentate de către editor: o listă a localităților chestionate (cu corespondențe între MALGI și celelalte atlase lingvistice românești), un indice alfabetic al cuvintelor-titlu, precum și un indice alfabetic de cuvinte înregistrate. Partea introductivă a atlasului cuprinde cinci hărți geografice (o hartă a peninsulei Istria, vechile denumiri oficiale ale localităților anchetate, actualele denumiri oficiale). Atlasul propriu-zis cuprinde 274 de hărți lingvistice și se încheie cu ilustrații care prezintă aspecte ale vieții de zi cu zi din zonele anchetate.

Radu Flora a efectuat trei anchete care stau la baza atlasului: una preliminară (mai 1954), a doua anchetă, de verificare și completare (iulie 1961) și a treia cercetare, complexă și finală în luna iulie 1981. Cele trei anchete au fost urmate de una suplimentară, realizată prin corespondență în ianuarie-februarie 1982, și de una de control efectuată în Šušnjevaica în martie 1982.

Rețeaua de anchetă este formată din localitățile: Žejane, Letaj, Šušnjeвица, Nova Vas, Jesenovik, Brdo. Într-un tabel comparativ, R. Flora observă că, pe parcursul a două decenii, numărul de vorbitori a fost redus la jumătate, de la 1140 în 1961 la 575 în 1981, în timp ce numărul de locuințe a rămas aproximativ același: 280 în 1961, 264 în 1981.

Chestionarul. Anchetele au fost efectuate pe baza unui chestionar lexical cu 274 de întrebări referitoare la fondul lexical de bază. În a treia cercetare de teren, Radu Flora a folosit un chestionar suplimentar privind formele flexionare. Studiul suplimentar și cel de control au fost efectuate ca urmare a constatării „caracterului fluctuant al istroromânei”, așa cum precizează autorul. Fenomenul a fost observat la generații diferite de vorbitori și, de asemenea, la aceiași informatorii chestionați după 10 ani de la prima cercetare. Autorul constată că aceiași informatori dau uneori alte răspunsuri, diferite sub aspect fonetic. Astfel, informatorul principal din Šušnjeвица a devenit dintr-o dată țakavist, pronunțând *ťa* în loc *ćă*.

Analizând materialul lingvistic obținut prin intermediul anchetelor, Radu Flora distinge mai multe arii dialectale: o arie în care răspunsurile sunt identice în cele 6 localități și o arie cu variante fonetice, divizată în două microarii: aria A. : Jeiăni (nord) / aria B.: localitățile de la poalele muntelui Učka (Valdarsa) (sud). De exemplu, substantivul *curte* (< lat. *curtis < *cohors*, -*tis*), discutat la harta 62, delimitează două zone: 1. *truša* (*truúš*, *ntruúš*), 2. *kórta*.

Concluziile generale sunt următoarele: numărul de vorbitori istroromâni scade tot mai mult, limbajul este instabil la aceiași subiect vorbitor în timpul aceleiași anchete. Dialectul istroromân este utilizat tot mai mult ca limbă de familie, singurele localități unde dialectul este mai bine conservat fiind Jeiăni în nord și Šušnjeвица în sud.

Un alt atlas istroromân este *Atlasul lingvistic istroromân*, două volume (Pola, 2002, 2004) elaborat de Goran Filipi. Atlasul oferă un material cuprinzător și comparabil, ilustrând dialectul istroromân vorbit în zilele noastre.

Rețeaua atlasului cuprinde 11 localități: Žejane (în nord), Šušnjevica, Nova Vas, Jesenovik, Letaj, Brdo, Škabići, Trkovci, Zankovci, Miheli, Kostrčan (în sud), o localitate dacoromână: Rudna Glova (Serbia) și două localități croate din Istria: Brgud, Čepić (dialectul čakavian). Ultimele două localități au fost anchetate cu scopul de a stabili situația unor cuvinte izolate. Rudna Glova are 25 000 de vorbitori de dacoromână și a fost inclusă în rețeaua de anchetă cu scopul de a compara istroromâna cu dacoromâna și, respectiv, croata.

Chestionarul cuprinde 1898 de întrebări din 14 sfere semantice, dintre care menționăm: fenomene atmosferice, configurația terenului, tradiții și instituții, corpul și simțurile, timpul, viața, căsătoria, familia etc.

Goran Filipi a utilizat în anchetele sale chestionarul editat pentru *Atlante linguistico istriano* (Trieste).

Cercetarea a început în 1995 și s-a terminat în 2001. Pe baza materialelor cercetate, Goran Filipi subliniază că, deși istroromâna se împarte în: A. graiurile meridionale, B. graiul din Žejane, fiecare localitate prezintă și caracteristici proprii. Observăm că graiurile meridionale sunt mai deschise la inovație (de exemplu, se constată tendința de unificare pentru singular și plural a substantivelor masculine, precum și tendința de a pierde [i] final asilabic la forma de plural a substantivelor feminine: *mul'er*, în timp ce dialectul din Žejane este mai conservator. Același conservatorism se manifestă și la nivel lexical în graiul din Žejane, care păstrează un număr important din vechile forme, înlocuite cu împrumuturi în dialectele meridionale: *cuvintă* (< lat. *conventare*) (Žejane), comparativ cu *ganej* în sud.

Dialectul meglenoromân a fost, de asemenea, studiat din persoectiva geografiei lingvistice.

Atlasul meglenormân este prima cercetare mai amplă de geografie lingvistică consacrată meglenoromânei.

Beate Wild, *Meglenorumänischer Sprachatlas. Mit 14 Fotos*, Hamburg, 1983, XI + 523 p. Anchete de teren au mai fost efectuate, la meglenoromânii stabiliți în Dobrogea între cele două războaie mondiale, de către Sever Pop pentru ALR I (două localități, la meglenoromâni originari din Liumnița și Țârnareca; cf. vol. I, Cluj, 1938, p. 10) și Th. Capidan pentru ALR II (o localitate, la meglenoromâni originari din Liumnița; cf. vol. I, Sibiu – Leipzig, 1940, p. IV).

Atlasul meglenormân pune la îndemâna specialiștilor un material lingvistic inedit, cules la fața locului prin anchete cu chestionar, în așezările meglenoromâne din nordul Greciei și sudul R. Macedonia. Susținută în 1983 ca teză de doctorat la Universitatea din Köln, lucrarea a apărut în seria *Beihefte* a revistei *Balkan-Archiv. Neue Folge*.

Prima publicație (1981) din această serie reprezintă reeditarea de către Armin Hetzer a *Dicționarului trilingv (aromân – albanez – neogrec)* (Veneția, 1770) al învățatului aromân, originar din Moscopole, Th. A Kavallioti.

După un scurt *cuvânt înainte*, urmează câteva considerații privind *conținutul și metodologia lucrării*, două *hărți* (una prezentând poziția geografică a Meglenului, la granița între Grecia și R. Macedonia, cealaltă – așezările din Meglen), *descrierea*

călătoriei și a satelor vizitate, denumirile actuale și anterioare ale localităților anchetate.

Partea cea mai importantă o constituie *atlasul* propriu-zis, care conține: *chestionarul*, 413 *hărți lexicale*, răspunsurile la zece întrebări prezentate ca *material necartografiat* și *47 de hărți interpretative* însoțite de un scurt *comentariu*. Pe hărți se fac trimiteri la întrebările echivalente din ALR I și ALR II.

Volumul mai cuprinde răspunsurile, culese în patru localități, la un chestionar de *37 de proverbe* și o *anexă* cu 14 fotografii (între altele, imagini din Liumnița, Cupa, Oșani, Birislav, Nânta).

Prin lucrarea de față Beate Wild reia tradiția studiilor mai întinse asupra meglenoromânei, ilustrată de G. Weigand (1892), Pericle Papahagi (1900, 1902), Th. Capidan (1925, 1928, 1935), I.-A. Candrea (1927-1937).

Cf. și capitolul *Meglenoromâna* (autor: Petar Atanasov) din *Tratat de dialectologie românească* (coordonator: Valeriu Rusu), Craiova, 1984, p. 476-550. Autorul, vorbitor al dialectului, își întemeiază descrierea pe date recente.

Utilizând *Primul Chestionar* al *Atlasului limbilor Europei* (*ALE*), autoarea a efectuat anchete de teren în următoarele șapte localități: Liumnița, Cupa, Țârnareca, Oșani, Birislav, Lundziñi, Gevgelija (pentru Huma, sat părăsit după al doilea război mondial).

Atlas Lingarum Europae. Premier Questionnaire (sub redacția lui A. Weijinen și J. Kruijsen), Assen, 1976 (546 de întrebări din domeniul lexicului). Autoarea a adoptat o formă prescurtată a chestionarului (432 de întrebări).

Rețeaua atlasului cuprinde în plus, pentru comparație, localitatea aromânească Livezi (ar. *Livădz*), situată în apropierea satelor meglenoromâne. Anchetele s-au desfășurat în vara anilor 1981 și 1982.

Așa cum precizează în *Cuvânt înainte*, autoarea nu are pretenția unei lucrări definitive privind meglenoromâna din perspectiva geografiei lingvistice. Dat fiind caracterul *p a r ț i a l* și *l i m i t a t* al chestionarului (432 de întrebări din domeniul lexicului), Beate Wild își caracterizează atlasul drept „o lucrare pregătitoare în vederea unui studiu actualizat al meglenoromânei” (p. X). Într-adevăr, principalul merit al lucrării este că prezintă date noi, care pot fi raportate la cunoștințele anterioare despre meglenoromână.

Descrierea călătoriei și a localităților vizitate oferă informații la zi despre așezările meglenoromâne și situația dialectului. Numărul locuitorilor este de peste 3.000: Liumnița – 250, Cupa – 30, Oșani – 800, Țârnașca – 700, Gevgelija – 700. Nu se precizează numărul meglenoromânilor din Lundziini (unde s-au mai stabilit saracaceani și greci veniți din Asia Mică).

Numărul total al meglenoromânilor (inclusiv cei plecați din locurile natale) ar fi, în prezent, de aproximativ 5.000 (apud Atanasov 1984: 479). După datele culese de noi la fața locului, numărul meglenoromânilor stabiliți în România, localitatea Cerna (jud. Tulcea) era de aproximativ 3.000.

Trecuți, cu câteva secole în urmă, la mahomedanism, meglenoromânii din Nânta (cea mai importantă așezare meglenoromână la începutul secolului al XX-lea) au fost duși, după primul război mondial, în Turcia.

În ceea ce privește starea dialectului, constatarea făcută în Oșani – unde copiii nu mai vorbesc meglenoromâna – este, după

autoare, valabilă și pentru celelalte localități. O situație mai bună ar fi în Țârnareca, unde dialectul este vorbit și de generațiile tinere.

Pentru notarea cuvintelor Beate Wild a recurs la sistemul de transcriere fonetică din ALR, într-o variantă simplificată și ușor modificată (*k* în loc de *c*; apare *ö* pentru *æ* din *Alfabetul fonetic internațional* etc.). Substantivele sunt redade, în general, cu forma de singular, nearticulată, fără a se menționa pluralul; la fel s-a procedat în cazul adjectivelor și al participiilor, notate cu forma de masculin. Verbele apar la indicativ prezent, persoana a III-a singular. Sunt de semnalat unele abateri de la aceste reguli: substantive la plural sau la forma articulată (p. 123: *foțt*, alături de *fátkă*; p. 254: *oájă*, alături de *oájje*), verbe la perfectul simplu (p. 59: *si kópsi*, alături de *s-kóti*) fără să se facă totdeauna precizările necesare.

Hărțile din atlas sunt însoțite, de obicei, de un scurt comentariu, în care autoarea tratează unele probleme de ordin lexical și etimologic. În ceea ce privește aspectele de ordin fonetic, Beate Wild se mulțumește cu trimiteri la lucrări anterioare. Din păcate, notația fonetică, prea puțin nuanțată, nu permite o abordare satisfăcătoare a fonetismului meglenoromânei actuale. Deoarece, uneori, cuvintele apar într-o formă diferită de cea pe care o cunoaștem din alte lucrări, inclusiv din recenta descriere datorată lui Petar Atanasov.

Ar fi fost necesare unele explicații din partea autoarei, cu privire, de exemplu, la *u* final asilabic, necunoscut din alte lucrări (p. 43: *trap^u*, p. 51: *lut^u*, p. 316: *fur^u*, alături de formele, mult mai numeroase, cu finală consonantică), depalatalizarea lui *l'* și trecerea la *l* (p. 13: *suglítă*; p. 231; *gălínă* în toate satele, cu excepția Humei), fenomen de asemenea necunoscut etc. Utile ar fi fost, totodată, precizări cu privire la asurzirea consoanelor sonore în poziție finală, la raportul între *o-qa-o*, *o-î*, *e-qa-e*, la realitatea

fonetică notată prin *é* în loc de *ț* (p. 79: *cépă*, *céăpă*, alături de *țépă*, *țăăpă*) prin *ö* (p. 84: *köni* ‘câine’) etc. Îndoielnice ne apar unele notații ca *spîn* (p. 56), *spîk* (p. 57) în Țârnareca, pentru *spin*, *spik* în celelalte localități.

Vom face, în continuare, câteva observații cu privire la comentarii:

p. 63 (harta 45 *frunză*): *pějă* în Țârnareca este considerat „aromânism” (deși în aromână, inclusiv în Livezi, termenul este *frúndză*, *frándză*) și ar proveni din gr. πέτσα ‘Haut; Rinde’; în realitate, gr. πέτσα a dat în aromână *peăță* ‘pojghiță (la lapte)’ (cf. DDA, s. v.);

p. 85 (h. 91 *cățea*): în mod inexplicabil forma *kățáuă*, aproape generală (excepție: *kúčkă* în Țârnareca) este caracterizată, pentru Huma, ca „aromunische Tendenz”;

p. 123 (h. 155 *obraz*): forma *surát^u* (< tc. *surat*) în Țârnareca este considerată „aromânism” (deși în localitatea aromânească Livezi răspunsul a fost *făță*);

p. 128 (h. 161 *scuipat*): „originea megl. *skupét* / ar. *askukeátu* este nelămurită”; de fapt, este vorba de participii substantivate;

p. 193 (h. 235 *pieptene*): pentru ar. *gúgránă* în Livezi autoarea nu a putut indica etimonul; forma cunoscută (inclusiv pentru Livezi) și atestată în dicționare este *dzugránă* (*zugránă*) și provine din gr. τσουγκράνα (cf. DDA, s.v.).

Rezultă clar, din exemplele date, posibilitatea delimitării unor particularități dialectale în cadrul meglenoromânei și a stabilirii deosebirilor dintre meglenoromână și aromână (graiul din Livezi).

O problemă care se pune, semnalată și în lucrările anterioare, este cea a așa-ziselor „aromânisme” ale graiului din Țârnareca (uneori și din Huma). Fără a intra în amănunte, părerea noastră este că avem de a face, mai degrabă, cu elemente datorate

unei evoluții (eventual, origini) comune și nu influenței recente exercitate de aromână asupra meglenoromânei.

Acceptând o asemenea influență, ar trebui să admitem că ea s-a exercitat în trecut, într-o altă zonă, căci singurii aromâni din Meglen, cei din Livezi, s-au stabilit aici la o dată relativ recentă (cu cel mult două secole în urmă, după distrugerea de către Ali Pașa, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a așezării lor de origine, Gramostea). În plus, se pune întrebarea de ce nu s-a exercitat această influență și asupra altor sate meglenoromâne.

Cercetări de geografie lingvistică la aromâni. În ceea ce privește informațiile despre aromâna vorbită în țările balcanice, situația se prezintă diferit. Emil Petrovici, și Petru Neiescu au efectuat cercetări de teren la aromânii din R. Macedonia și din Albania.

Petru Neiescu, *Cercetări dialectale la românii din sudul Dunării*, în *Cercetări de lingvistică*, X, 1965, p. 31-35; Nicolae Saramandu, *Considerații asupra sistemului fonologic al graiului aromânesc din Crușova-Macedonia (R. S. F. Iugoslavia)*, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXI, 1970, p. 465-471. Despre aromânii din R. Macedonia s-au scris și unele lucrări locale, cf. Jovan Trifunoski, *Cincarska naselja u Makedoniji*, în *Geografski horizont*, V, Zagreb, 1959, p. 21-27; Jovan Trifunoski, *Die Aromunen in Mazedonien*, în *Balcanica*, II, 1971, p. 337-347.

Nicolae Saramandu a efectuat cercetări la aromânii din toate țările balcanice unde ei se găsesc în prezent: Albania, Republica Macedonia, Grecia, Bulgaria.

Wolfgang Dahmen și Johannes Kramer au realizat primul atlas al aromânei, *Aromunischer Sprachatlas. Atlasul lingvistic aromân (ALiA)* (vol. I, 1985; vol. II, 1994). Atlasul conține 400 hărți, în anchetele de teren folosindu-se *Primul Chestionar* al *Atlasului limbilor Europei (ALE)*. *ALiA* este un atlas lexical, dar se pot urmări pe el și unele fenomene de ordin fonetic și chiar morfologic.

Wolfgang Dahmen și Johannes Kramer, *Aromunischer Sprachatlas. Atlasul lingvistic aromân (ALiA)*, vol. I, Helmut Buske Verlag, Hamburg, 1985, 291 p.; vol. II, Wissenschaftlicher Verlag A. Lehman, Veitschhöcheim bei Würzburg, 1994, 333p.

Rețeaua de anchetă. În *ALiA* sunt reprezentate 94 de localități: 3 în R. Macedonia și 91 în Grecia. Este o rețea deasă pentru Grecia, dar insuficientă pentru R. Macedonia. Din rețeaua de anchetă lipsește Albania și, de asemenea, sud-vestul Bulgariei (graiurile din Munții Rodopi, Rila și Pirin). Din cele 91 localități din Grecia, 41 se găsesc în masivul muntos al Pindului: 19 în Tesalia, 17 în Epir, 5 în Macedonia.

Situația dialectală oferită de *ALiA* – dar neprecizată ca atare de autorii atlasului – este diversă. Chiar cele 3 localități anchetate în R. Macedonia (în fosta Iugoslavie) ilustrează graiuri diferite: Târnova (grămosteni), Nijopole (fărșeroți), Moloviște (grai aparte). Și în Grecia este dificilă o delimitare geografică a graiurilor:

- în Epir (zona montană) întâlnim pideni și fărșeroți (puțini); (pe litoral, la Marea Adriatică) întâlnim fărșeroți în fostele așezări de iernat
- în Macedonia întâlnim grămosteni, pideni și fărșeroți
- în Tesalia: pideni (în zona montană), pideni și fărșeroți (în fostele așezări de iernat din câmpia Tesaliei).

Pe baza anchetelor efectuate în cinci călătorii de studii în anii 1959, 1960, 1962, 1964 și 1967, Petru Neiescu a elaborat un *Mic atlas al dialectului aromân din Albania și din Fosta Republică Iugoslavă Macedonia*. Atlasul, publicat în 1997, este, după atlasul lui Dahmen și Kramer, cea de-a doua lucrare de geolingvistică consacrată aromânei. După *Introducere*, urmează un *Indice alfabetic al cuvintelor și formelor din hărți*. Atlasul propriu-zis conține 212 hărți, urmate de note, și se încheie cu imagini ce relevă aspecte etnografice aromânești.

Chestionarul utilizat a fost întocmit pe baza chestionarelor ALR I și ALR II.

Rețeaua de anchetă cuprinde 12 localități, dintre care 7 în Albania: Tirana, Stan Carburnara, Poian, Shqepur, Corcea, Pleasa de Sus, Biliști, și 5 în R. Macedonia: Târnova, Crușova, Gopeș, Beala de Jos, Moloviște.

Atlasul lingvistic al aromânei (ALAR) de Nicolae Saramandu, aflat în curs de redactare, are 61 puncte de anchetă în Bulgaria, R. Macedonia, Grecia, Albania. În localitățile în care s-au efectuat anchete cu chestionar s-au făcut și înregistrări de texte dialectale. Ele au fost transcrise în vederea publicării unor volume de texte dialectale aromânești, care vor completa materialul lingvistic cuprins în atlas.

Chestionarul. Autorul a folosit *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român* (2546 întrebări), fapt care permite compararea materialului dialectal cu cel oferit de atlasele dacoromânei.

Rețeaua de anchetă. Cele mai numeroase așezări aromânești se găsesc în Grecia (Macedonia, Epir, Tesalia), unde se vorbesc mai multe graiuri: pindean, grămostean, fărșerot. În Grecia au fost anchetate 32 localități, dintre care amintim: Livezi, Paticina, Poroj de Sus, Gramaticova, Nevesca, Vlahoclisura,

Veria, Xirolivad, Deniscu, Samarina, Palioseli, Giurgea, Băiasa, Turia, Avdela, Perivoli, Aminciu.

În R. Macedonia există mai multe grupuri dialectale: grămostean, fărșerot, grupul Gopeș–Muloviște, grupul Beala de Sus–Beala de Jos. Deoarece aceste grupuri prezintă particularități de grai specifice, ele au fost incluse în rețeaua de anchetă care cuprinde în R. Macedonia 9 localități: Coceani, Ubovo, Crușova, Beala de Sus, Beala de Jos, Gopeș, Moloviște, Târnova, Nijopole.

Grupuri însemnate de aromâni (fărșeroți, graboveni) se găsesc în Albania, unde rețeaua ALAR include 12 localități, dintre care menționăm: Nicea, Greava, Pleasa, Corcea, Diviaca, Cutali, Moscopole, Fearica.

În Bulgaria nu mai există în prezent așezări aromânești compacte. Între cele două războaie mondiale, cei mai mulți dintre aromânii păstori care își aveau *călivele* în munții sudici ai Bulgariei (Rila, Rodopi, Pirin) s-au stabilit în România, în special în Dobrogea; familiile rămase s-au răspândit în diferite așezări, în special din sudul Bulgariei; rețeaua cuprinde 8 localități: Blagoevgrad, Razlog, Batac, Bachița, Bojdova, Șatra, Papaceair, Lopova.

În ALAR sunt reprezentate toate grupurile mari de aromâni: grămosteni, pindeni, fărșeroți, graboveni. Sunt reprezentate, de asemenea, toate grupurile mici:

- (1) Gopeș și Muloviște (două localități) (R. Macedonia)
- (2) Beala de Sus – Beala de Jos (R. Macedonia)
- (3) Grupul din Olimp (Grecia, sud-estul Macedoniei):
Livadi Olimpou și Kokkinopoulos.

Analizând cele trei atlase ale aromânei, Dahmen/Kramer (*ALiA*), Neiescu și Saramandu (*ALAR*), constatăm că unele localități apar în toate cele trei anchete: Moloviște, Târnova (din R. Macedonia), unele apar la Neiescu și în *ALAR*: Crușova, Gopeș, Beala de Sus (R. Macedonia), Pleasa, Corcea (Albania),

iar altele apar în *ALiA* și *ALAR*: Nijopole (în R. Macedonia) și 23 localități în Grecia: Livezi, Gramaticova, Veria, Xirolivad, Vlahoclisura, Palioseli, Samarina, Avdela, Perivoli, Turia, Aminciu, Giurcea, Cuțufleani, Selia de Sus, Vendiște, Cornu, Gardichi, Siracu, Băiasa, Malacași, Custeana, Pisuderi, Kristalopiți.

În cele trei rețele s-au realizat anchete în peste 120 de localități. *ALiA* prezintă rețeaua cea mai deasă, iar *ALAR* are cel mai dezvoltat chestionar.

Urmărind rețeaua de anchetă, în cele trei atlase ale aromânei, observăm că:

Dahmen/Kramer (*ALiA*) dispune de 94 puncte de anchetă (91 în Grecia, 3 în R. Macedonia), cu 400 hărți; *Neiescu* prezintă 12 puncte de anchetă (7 în Albania, 5 în R. Macedonia), cu 212 hărți; Saramandu (*ALAR*) are 61 localități anchetate, cu peste 2000 de hărți (în manuscris).

În Pind se păstrează unele forme latinești, care s-au pierdut din celelalte graiuri. Ilustrăm situația graiului din Pind prin următoarele particularități lexicale și fonetice:

Lexicale

ALiA I, întrebarea 3 (*apune soarele*):

apúni (< lat. *apponere*): Pind (partea muntoasă a Tesaliei)

ascápită (< lat. *ex-capitare*): restul graiurilor

ALiA I, întrebarea 35 (*floare*):

floáre (< lat. *flos, florem*): Pind (partea sudică)

lilíçe (< alb. *lule* + suf. *-içe*, cf. bg. *lulička*), restul graiurilor

ALiA I, întrebarea 59 (*pară*):

perű (< lat. *pirus*): Pind (partea muntoasă a Tesaliei)

górțu (< sl. *gora* + suf. *-(i)țu*) (grămosteni), *dárdă* (< alb. *dhardë*) (fărșeroți)

ALiA II, întrebarea 208 (*răcit*)

frigurát (derivat de la *frig* < lat. *frigus*): Pind (partea muntoasă a Tesaliei)

arăfít (derivat de la *aráři* < lat. *recens*): restul graiurilor.

Fonetică

(ALiA I, întrebarea 79 (*ceapă*))

čápă (< lat. *caepa*), fonetism conservator: Pind

șeapă: restul graiurilor

ALiA I, întrebarea 171 (*picior*)

kičór (< lat. *petiolus*)

čičór, cu varianta *čor*: restul graiurilor.

Interesante sunt și particularitățile lexicale ale graiului fărșerot, care se delimitează clar de celelalte graiuri:

ALiA I, întrebarea 40 (*copac*):

gárburi (< lat. *arbor*, *-orem*): graiul fărșerot

pom (< lat. *pomus*), *lémnu* (< lat. *lignum*): celelalte graiuri

ALiA I, întrebarea 42 (*creangă*):

dșagă (< alb. *degë*): graiul fărșerot

clunári (< gr. *κλωνάρι*), neatestat DDA; *lumáki* (cf. alb. *lumáq*, gr. dial. *λουμάκι*): restul graiurilor.

Din prezentarea noastră rezultă importanța dialectelor românești sud-dunărene atât pentru istoria limbii române, cât și pentru studierea interferențelor lingvistice balcanice.

Atlasele recente (ALiA, Neiescu, ALAR) permit, pentru prima oară, delimitarea graiurilor aromânei, în perspectivă spațială, fapt care nu rezulta din lucrările anterioare de dialectologie. Acesta este un progres important în domeniul geografiei lingvistice.

Pentru localitățile anchetate există informații privind apartenența vorbitorilor aromânei la un anumit grup: la Petru Neiescu (pentru fărșeroți) și Nicolae Saramandu (pentru toate

grupurile). Nicolae Saramandu a prezentat, pentru prima oară, pe baza anchetelor de teren la aromânii din Dobrogea, particularitățile fonetice și fonologice ale celor patru mari grupuri de graiuri: grămostean, fărșerot, pindean, grabovean (cf. Saramandu 1972).

O situație specială o prezintă *g r a i u r i l e d i n P i n d*. Pindul este ținutul de origine al unor grupuri de aromâni, așa cum rezultă din sursele istorice (cf. Saramandu 2004: 81-93). Aceasta se verifică lingvistic. Pindul nu este unitar din punct de vedere dialectal.

NEOLINGVISTICA (LINGVISTICA SPAȚIALĂ)

O extindere a metodei geografiei lingvistice la teritorii mai întinse, care cuprind mai multe limbi, o reprezintă *neolingvistica*, numită și *lingvistica spațială*. Este o metodă de interpretare a faptelor lingvistice în perspectivă spațială, chiar o „teorie” a ariilor lingvistice, fundamentată de lingvistul italian Matteo Bartoli în lucrarea sa *Introduzione alla neolinguistica. Principi, scopi, metodi* (Genève – Firenze, 1925), ca și în *Breviario di neolinguistica, II. Criteri tecnici* (Modena, 1928; partea I. *Principi generali* are drept coautor pe G[iulio] Bertoni); cf. și M. Bartoli, *Saggi di linguistica spaziale* (Torino, 1954), în care autorul reunește mai multe contribuții anterioare.

Pornind de la constatările lui Gilliéron privind modul de răspândire a inovațiilor lingvistice, Bartoli își propune să caracterizeze ariile lingvistice pe baza relației element inovator – element conservator și să fixeze atât *punctul de plecare* (în spațiu) al inovațiilor cât și *vechimea* inovațiilor.

Bartoli a aplicat concepția și metoda sa de lucru la studiul limbilor indo-europene mai vechi (latina, greaca, sanscrita etc.) și, de asemenea, la studiul limbilor romanice. Vom da exemple pentru limbile romanice.

Bartoli a stabilit patru *norme areale* și o a cincea normă, *istorică*.

Principiile (normele) „lingvisticii spațiale” sau ale *lingvisticii areale*:

1) Norma *ariei izolate*, numită ulterior *norma ariei mai puțin expusă comunicațiilor* (de exemplu, insulele față de continent, munții față de câmpie etc.): aria izolată păstrează, de obicei, faza lingvistică mai veche, adică este mai conservatoare

(„aria mai izolată păstrează în mod normal faza anterioară”). În cadrul României, Sardinia constituie o arie izolată, în raport, de exemplu, cu Italia centrală. În sarda logudoreză (nu și în campidaneză) se păstrează formele din latina „clasică”, spre deosebire de italiană (dialectul toscan), unde formele atestate provin din latina „vulgară”:

lat. <i>cras</i> ‘mâine’ > sd. <i>kras</i>	it. <i>domani</i> < lat. <i>de mane</i>
lat. <i>domus</i> ‘casă’ > sd. <i>domo</i>	it. <i>casa</i> < lat. <i>casa</i> it. <i>grande</i> < lat. <i>grandis</i>
lat. <i>magnus</i> ‘mare’ > sd. <i>manu</i>	it. <i>sapere</i> < lat. <i>sapere</i> it. <i>cavalla</i> < lat.
lat. <i>scire</i> ‘ști’ > sd. <i>iskire</i>	<i>caballa</i>
lat. <i>equa</i> ‘iapă’ > sd. <i>ebba</i>	
SARDINIA	ITALIA CENTRALĂ

2) Norma *ariet laterale*: „faza ariilor laterale este în mod normal mai veche decât faza ariilor intermediare”. *Ariile laterale*, care sunt mai conservatoare, se opun *ariilor centrale*, care sunt mai inovatoare. În cadrul României, arii laterale sunt Iberia și Dacia, față de Galia și Italia, care formează o arie centrală:

lat. <i>dies formosus</i>	lat. <i>diurnus bellus</i>	lat. <i>dies formosus</i>
<i>mensa</i>	<i>tabula</i>	<i>mensa</i>
<i>fervere</i>	<i>bullire</i>	<i>fervere</i>
<i>magis</i>	<i>plus</i>	<i>magis</i>

sp. <i>día</i> <i>hermoso</i> <i>mesa</i> <i>hervir</i> <i>más</i>	fr. <i>jour</i> <i>giorno</i> <i>beau</i> <i>table</i> <i>tavola</i> <i>bouillir</i> <i>bollire</i> <i>plus</i>	it. <i>bella</i> <i>più</i>	rom. <i>zi</i> <i>frumos</i> <i>masă</i> <i>fierbe</i> <i>mai</i>
IBERIA	GALIA ITALIA		DACIA

3) Norma *ariei majore*: „aria mai întinsă conservă în mod normal faza anterioară”. Când mai multe provincii romane, formând o *arie majoră*, prezintă aceeași formă (aceiași cuvânt), această formă este mai veche decât cea atestată într-o singură provincie, care formează o *arie minoră*: de exemplu, Dacia, arie minoră, mai puțin întinsă (inovatoare) față de restul Romaniei (Iberia, Galia, Italia), care formează o arie majoră, mai întinsă (conservatoare):

lat. <i>causa</i> <i>mensis</i> <i>aperire</i>			lat. <i>lucru</i> ‘câștig’ <i>luna</i> [astrul] <i>discludere</i> ‘a separa’ <i>sic</i> ‘așa’
et			
sp. <i>cosa</i> <i>mes</i> <i>abrir</i> <i>y</i>	fr. <i>chose</i> <i>mois</i> <i>ouvrir</i> <i>et</i>	it. <i>cosa</i> <i>mese</i> <i>aprire</i> <i>e</i>	rom. <i>lucru</i> <i>lună</i> <i>deschidere</i> <i>și</i>
IBERIA	GALIA	ITALIA	DACIA

4) Norma *ariei mai târzii* (posterioare, mai noi): „faza anterioară se conservă în mod normal în aria posterioară” (de colonizare mai recentă). Provinciile cucerite mai târziu (Iberia, Galia, Dacia) sunt mai conservatoare decât Italia:

lat. <i>avunculus</i> ‘unchi’ > fr. <i>oncle</i> , rom. <i>unchi</i>	it. <i>zio</i> < lat. <i>thius</i>
GALIA DACIA	ITALIA
lat. <i>comedere</i> ‘a mânca’ > sp. <i>comer</i>	it. <i>mangiare</i> < lat. <i>manducare</i> ‘a mesteca’
IBERIA	ITALIA
lat. <i>ducere</i> ‘a duce’ > rom. <i>duce</i>	it. <i>condurre</i> < lat. <i>conducere</i> ‘a aduna, a uni’
DACIA	ITALIA
lat. <i>lingula</i> ‘lingură’ > rom. <i>lingură</i>	it. <i>cucchiaio</i> < lat. <i>cochlearium</i> (der. de la <i>cochlea</i> ‘melc cu cochilie’)
DACIA	ITALIA

Acestea sunt cele *patru norme areale*, la care se adaugă încă o normă, privind istoria fenomenelor, care se referă la formele (cuvintele) dispărute (sau aflate pe cale de dispariție) (*normă istorică*):

5) Norma *fazei dispărute*: „faza dispărută este în mod normal faza anterioară” în raport cu faza care supraviețuiește. Lat. *ignis* ‘foc’, care nu s-a păstrat în limbile romanice (deci, a dispărut), este mai vechi decât lat. *focus* ‘vatră, cuptor’ > rom. *foc*, fr. *feu*, it. *fuoco*, sp. *fuego*.

Importanța acestor norme. Ele au condus la înțelegerea unui principiu fundamental pentru istoria limbilor: formele diferite, provenind din aceeași limbă-bază (de exemplu, latina), se datează diferit, au vechime diferită, se dispun cronologic de-a lungul timpului. Astfel, *pulcher* ‘frumos’, termenul din latina „clasică”, a fost înlocuit în latina „vulgară” (în limba vorbită) de *formosus*, înlocuit mai târziu, la rândul său, tot în limba vorbită, de *bellus*. În felul acesta se stabilește o *stratigrafie* a faptelor lingvistice (numită de unii *geologie lingvistică*).

FAPTE DIALECTALE ÎN CONTEXT ROMÂNESC ȘI ROMANIC. PERSPECTIVĂ GEOLINGVISTICĂ. HĂRȚI MOTIVAȚIONALE

Pe baza unor hărți din *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză* (ALRR. *Sinteză*) și din *Atlas linguistique roman* (ALiR), prezentăm câteva comentarii lingvistice, care plasează faptele dialectale în context general românesc și în context romanic.

Harta CUMĂTRĂ din ALRR. *Sinteză*

Pe teritoriul României, la întrebarea indirectă pentru chestiunea [560] *Dar femeii care ți-a botezat copilul [cum îi spui]?*, s-a răspuns cu termenii: **cumătră**, **nună** (**nunășă**, **nănășă**, **nănășe**, **nănăși**, **nînășă**, **nanășă**, **nășă**, **năsă**), **muășă**, **bábă**, **cúscră**, **fînă**.

Harta *cumătră* are la bază principiul etimologic, comentariul conținând atât istoria sensului cât și cea a formelor.

În dacoromână, pentru primul răspuns la chestiunea [560], am înregistrat **cumătră**, probabil descendent al termenului din slavă, *kūmotrŭ*.

Cumătră s.f. este definit în DAR cu sensul **1**. ‘nașa în raport cu părinții copilului botezat’, iar cu sensul **2**. ‘termen de adresare la țară între femei de aceeași vârstă’. Termenul provine din slavă, *kūmotrŭ*, s.m. Cuvântul este general în limbile slave, dar în forme destul de diferite de română: în bulgară, sârbă, croată, poloneză, rusă e înregistrată forma *kum*), astfel încât mai mulți filologi (Philippide OR II: 637, DAR) consideră forma din română imposibilă pe bază slavă și se propune ca etimologie lat. *commater*.

Din punct de vedere geolingvistic, termenul **cumătră** formează arii dialectale în Crișana, în vestul Maramureșului (arie

izolată), în cea mai mare parte a Transilvaniei, în toată Moldova și Bucovina și în cea mai mare parte a Munteniei și Dobrogei.

În dacoromână, cei mai întâlniți termeni înregistrați pentru primul răspuns la chestiunea [560] sunt descendenții latinescului *nonna*.

Núnă s.f., ‘soția nașului; femeie care cunună sau botează’. Forma aceasta este întâlnită și în aromână și în meglenoromână: *núnă*. Cuvântul provine din lat. *nonna* ‘femeie bătrână’, formă feminină a substantivului *nonnus*. În latină era folosit ca termen de adresare către persoanele în vârstă, termenul provenind probabil din vorbirea copiilor, reminiscență a lui *nana*, cunoscând o largă răspândire indo-europeană (cf. alb. *nunë*, ngr. *vouvóc* ‘nașă’, sard. *nonna* ‘nașă’, apul. *nunna* ‘nașă’, it. *nonna* ‘bunică’, siciliană *nunna*, scr. *nena* ‘mamă’, galeză *nain* ‘bunică’). În latina ecleziastică *nonnus* a fost folosit ca termen de adresare a tinerilor învățăcei către cei mai în vârstă (vezi St. Benedict, cap. 62, *Regulile lui St. Benedict, Juniores autem Priores suos nonnos vocant quod intelligitur paterna reverentia*)

Núnă și derivatele sale formează arii dialectale repartizate geografic astfel:

núnă formează o arie izolată în vestul Munteniei, în localitatea Oarja din județul Argeș;

nunășă, derivat de la **núnă** cu sufix diminutival (de la *nunușă* se ajunge la o alterare a cuvântului, la forma *nunășă*) se întâlnește în vestul Banatului, în punctele 18-35;

nănășă, alterare a cuvântului **nunășă**, formează arii dialectale în Banat, în centru și în nord; de asemenea, formează arii în Crișana, Maramureș și în Transilvania;

nănășe sg., formă omonimă cu cea de plural datorită lui ș cu timbru palatal, formează arii dialectale în Crișana și Transilvania;

nănăși sg., formă omonimă cu cea de plural datorită lui ș cu timbru palatal, formează o arie izolată în Crișana;

nînaşă un fonetism cu închiderea lui **ă neaccentat** la **î** se întâlneşte în N-E Banatului și în Maramureș, în punctele 90, 228;

nanăşă, un fonetism cu deschiderea lui **ă neaccentat** la **a** formează arii dialectale în N-E Banatului, în Maramureș și în Transilvania;

năşă, scurtare a cuvântului **nănaşă**, formează arii în Banat (în S și în N-V), în Oltenia și în Muntenia; în Crișana și în Transilvania formează arii izolate;

năşe sg., formă omonimă cu cea de plural datorită lui **ş** cu timbru palatal, formează o arie izolată în N-V Banatului și una în S-E Transilvaniei, la granița cu Oltenia. Arii mai mari întâlnim în vestul și nordul Munteniei și în Oltenia;

năsă formează o arie izolată în N-V Olteniei la granița cu Banatul în p. 936, 940, 944 (puncte în care trecerea lui **ş** la **s** e un fenomen specific zonei).

Observăm că *năşă* (*năşe*, *năşi*) circulă în Muntenia și Oltenia, în timp ce Banatul, Crișana, Maramureș și Transilvania preferă forma *nănaşă*, prezentând pentru primele forme, doar arii izolate în zonele de contact.

Alți termeni înregistrați pentru primul răspuns la chestiunea [560], cu răspândire mai restrânsă, sunt variantele fonetice ale cuvântului din subsrtat **muăşă**:

Muăşă s.f. e definit în DAR cu următoarele sensuri de bază: **1.** ‘Femeie (cu pregătire specială) care asistă și îngrijește femeile la naștere’. **2.** (Pop.) ‘Bunică; *p. ext.* femeie bătrână’ (cf. alb. *m o s h ë* ‘vârstă’). Cu sensul **2.** cuvântul e întâlnit și în aromână: **muăşe**.

Muăşă cu sensul ‘soția nașului; femeie care cunună sau botează’ este întâlnit în S Banatului, în V Transilvaniei, la granița cu Crișana, și într-un punct izolat în N Olteniei. În Crișana formează arii laterale, forma fiind înregistrată în S-E Crișanei în vecinătatea Olteniei și în N-E Crișanei.

Alături de forma **mũașă**, sunt înregistrate în ariile menționate fonetismele:

- o formă cu monoftongarea diftongului *oá* la **ó mỏșă** (în N-E Crișanei și în V Transilvaniei);
- formă omonimă cu cea de plural datorită lui *ș* cu timbru palatal **mũașe** sg. (într-un punct izolat în N Olteniei);
- o formă omonimă cu cea de plural datorită lui *ș* cu timbru palatal și cu monoftongarea diftongului *oá* la **ó mủỏșe** sg. (în Crișana);
- o formă derivată cu sufix diminutival **-ică** de la baza **mũașă**: **moșúică** (în sudul Banatului).

Alți termeni înregistrați ca răspuns la chestiunea [560] sunt următorii, care formează arii izolate:

Bábă s.f. ‘bătrânică, bunică’ (e întâlnit și în aromână și în meglenoromână: *baba*). Cuvântul provine din *baba* (bg., sb., slov., cr., pol., rus. *baba*; cf. și alb. *babë*, ngr. βάβα, βάβω, toate cu sensuri care oscilează între cel de ‘bătrână’ și cel de ‘bunică’).

Bábă cu sensul ‘soția nașului; femeie care cunună sau botează’ e întâlnit în Banat, formând arii izolate alături de diminutivul **bábiță**, sintagma **bába copilului** și împrumutul din sârbă **bájică**, în V Banatului (sârbă popular *baka*).

Cúscră s.f. apare în DAR și cu sensul ‘martorul de cununie al miresei’. E întâlnit și în aromână, în meglenoromână și în istroromână *cuscră*. Cuvântul provine din lat. *consócer* (cf. și alb. *krušk*, veđl. *consegro*, sp. *consuegro*). Sensul menționat a fost extins la cel de ‘soția nașului; femeie care cunună sau botează’, pornind, probabil, de la o realitate etnografică: martorii de cununie pot fi înțeleși ca nașii mirilor, devenind ulterior nașii copilului. **Cúscră** cu sensul menționat e înregistrat în S-V Olteniei, în punctul 781.

E interesant termenul **fină**, s.f., cunoscut cu sensul de ‘fată considerată în raport cu nașii săi (de botez sau de cununie)’ < lat.

*fīlānus, f. *fīlāna, format ca derivat de la baza *filius* (cf. și alb. *fijan*, it. *figliano* ‘copil alăptat de doică’). În răspunsurile la chestiunea [560] apare folosit cu sensul de ‘soția nașului; femeie care cunună sau botează’ în centrul Munteniei, jud. Prahova în două puncte: **fīnă** 718, cu varianta **fīnă** 719.

Harta TRIFOI, pe baza ALiR

Harta onomasiologică *trifoi* face parte din vol. 4 ALiR, dedicat plantelor sălbatice și are la bază principiul etimologic, comentariul conținând atât istoria sensului cât și cea a formelor.

Proiectul ALiR a început în anul 1987 la inițiativa Centrului de Dialectologie din Grenoble. Obiectivul principal este realizarea unui atlas interpretativ, reunind totalitatea varietăților dialectale din spațiul romanic (rețeaua cuprinde 1037 localități).

Sunt angajați în proiect 85 de cercetători din 31 de universități și institute de lingvistică din Franța, Italia, Belgia, Elveția, Spania, Portugalia, România, Republica Moldova, reuniți în comitete naționale.

Cele 11 volume proiectate sunt tipărite la Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato din Roma (Imprimeria Națională din Italia), în urma unui acord editorial stabilit cu Centrul de Dialectologie de la Grenoble. Fiecare volum cuprinde hărți lingvistice, însoțite de ample comentarii. Primul volum ALiR a fost publicat în anul 1996 și conține o prezentare generală a proiectului, realizată de M. Contini, directorul atlasului, privind metodologia, obiectivele, componența comitetului internațional precum și cea a comitetelor naționale.

Chestionarul lexical are 592 de întrebări, cel de fonetică istorică 284, iar cel de morfosintaxă 41 de întrebări. Informațiile semantice sunt coroborate cu cele etimologice, fonologice și morfologice.

Elaborarea hărții *TRIFOI* a fost impusă de constatarea „conștiințe” etimologice comune în întregul domeniu romanic. Termenii din limbile romanice pentru *trifoi* permit o analiză motivațională la nivel semantic. Aceeași conștiință comună, manifestată în plan cultural, în sensul teoriei lui Claude Levi Strauss, reiese din legenda trifoiului cu patru foi în spațiul ibero-roman.

Legenda spune ca trifoiul cu patru foi este singurul lucru pe care Eva l-a luat cu ea când a fost izgonită din paradis, de aceea aduce noroc celui care îl găsește. Câmpurile de trifoi atrag spiritele naturii. O frunză de trifoi cu patru foi oferă protecție împotriva acestora. Acestea au puterea de a înlătura vrăjile făcute de zâne și farmecele.

Găsirea unui astfel de trifoi, care este foarte rar, este considerată un semn al norocului. Fiecare frunză are un înțeles simbolic – speranță, încredere, dragoste și noroc. În ziua de azi, trifoiul cu patru foi este universal recunoscut ca un simbol al norocului.

Trifoiul era cunoscut încă de pe vremea grecilor antici și a romanilor pentru proprietățile sale curative.

În comentariul care urmează ne vom ocupa de unul din cele trei tipuri de trifoi cunoscute în spațiul romanic (trifoiul cultivat (*trifolium pratense*), trifoiul sălbatic sau trifoiul alb (*trifolium repens*) și trifoiul încarnat (*trifolium incarnatum*) și anume de trifoiul sălbatic sau trifoiul alb (*trifolium repens*).

Denumirile trifoiului în limbile romanice se repartizează în două grupe: pe de o parte, avem termenul grecesc *triphylion* pătruns în catalană, castiliană *trébol*, portugheză *trevo*, fr. *trèfle*; pe de altă parte, avem termenul care continuă latinescul *trifolium* (calc al termenului grecesc) în română *trifoi*, italiană *trifoglio* și sardă *stirfo*. În Galoromania există ambele tipuri, dar primul e mult mai bine reprezentat. Cel de-al doilea e foarte rar întâlnit: în

occitană supraviețuiește sporadic în ținuturile de graniță cu italiana. Gr. *triphylon* s-a păstrat în jumătatea estică a occitaniei, în timp ce lat. *trifolium* a devenit obișnuit la limita estică spre Italia și în jumătatea vestică. Aici sunt atestate numai forme derivate de la gr. *triphylon*. Această repartiție confirmă ipoteza că în prima formă avem moștenit direct tipul grecesc *triphylon*. Această formă e atestată în greacă încă de la Herodot. Latinescul *trifolium* este prima dată atestat la Plinius.

Continuatori direcți ai termenului gr. TRIPHYLLON.

În portugheză, catalană, castiliană, oïl, occitană, provensală și valonă întâlnim pentru noțiunea *trifoi* continuatori direcți ai termenului gr. TRIPHYLLON. Sunt forme simple, derivate sau compuse

Forme simple

trevo prt. [tr'eβu] m.
 trébol cast. [tr'eβol] m.
 tefla arag. [t'eɸlə] f.
 trèvol cat. [tr'eβul] m.
 trèvol cat. [tr'eβul] m.
 trèvol cat. [tr'eβol] m.
 occ. [trefʉ'ɛl] m.

În oïl și în occitană, pentru *trifoi*, există:

- forme cu consoana intervocalică în $[-f]-$:
oïl [tref] m.
- forme cu consoana intervocalică în $[-l]-$ ($< *pl- ?$): occ. [triple] m.
- forme cu consoana intervocalică în $[-j]-$ ($< *pl- ?$): oïl [trɔj] m.
- forme cu consoana intervocalică în $[-b/p-]$ ($< *pl- ?$):
oïl [trabj] m. trèfle [tref]

Forme derivate

De asemenea, în portugheză, catalană, castiliană, oïl, occitană și valonă întâlnim pentru *trifoi* termeni derivați cu sufix și/sau prefix:

cu sufixul **-agem**

În portugheză înregistrăm forma *trevagem* un derivat din prt. *trevo* + suff. *-agem* (< lat. *-AGINE*):

prt. [truβ'a^h] f.

cu sufixul **-et**

În catalană, termenul *trevolet* este derivat cu sufixul diminutival *-et* (< lat. *-ĭttu*): cat. [triβol'et] m.

În occitană și francoprovensală sunt ocurente forme cu consoana intervocalică în **-[l]-** (< ***pl-** ?)

cu sufixul **-ef**

-forme cu consoana intervocalică în **-[f]-** :

occ. [trifule] m.

cu sufixul **-ette**

-forme cu consoana intervocalică în **-[l]-** (<***pl-** ?): occ. [triwl'etə] f.

-forme cu consoana intervocalică în **-[b/p]-** (<***pl-** ?): oïl [trubl'et] f.

cu sufixul **-ada**

-forme cu consoana intervocalică în **-[l]-** (<***pl-** ?): occ. [triwlada] f.

cu sufixul **-iera**

-forme cu consoana intervocalică în **-[l]-** (<***pl-** ?): occ. [triwl'era] f.

cu sufixul **-ol**

-forme cu consoana intervocalică în **-[j]-** (<***pl-** ?): occ. [trij'ol] f.

cu sufixul **-ot**

-forme cu consoana intervocalică în **-[b/p]-** (<***pl-** ?): oîl.
[trubl'o] m.

cu sufixul **-otte**

-forme cu consoana intervocalică în **-[b/p]-** (<***pl-?**): oîl
[trublat] f.

cu prefixul **entre-**

occ. [ëntrefl] m.

Forme compuse

Pentru *trifoi* întâlnim forme compuse în care determinanții desemnează culoarea sau caracterul, specia.

*Determinanți care desemnează culoarea
blanc* pentru : oîl [treflə blā], occ. [treflə blā] m.

Întâlnim și o formă feminină însoțită de un determinant de culoare (*blanche*): oîl [tref blaʃ].

Termenul francoprovensal cu determinant care desemnează culoarea *triole blā* pornește de la o formă cu consoană intervocalică în **-[l]-** (provenind probabil din neatestatul ***pl-** ?) derivată cu sufixul **-et**:
fpr. [trijøle blā] m.

*Determinanți care desemnează caracterul sălbatic,
necultivat*

În portugheză, pentru *trifoi* întâlnim termenul *trevo bravo*, compus din *trevo* și *bravo* 'sălbatic' (probabil din lat. **BARBĀRUS**): prt. [tr'eβu βr'aβu] m.

Termenii cu determinanți care desemnează caracterul sălbatic, necultivat din oïl și din occitană fac parte din categoria formelor cu consoane intervocalice în **-[f]-**, tipul *trèfuèlh*.

sauvage, în occ. [trèfla suvade] m.

à cochon, în oïl [trèf a koj] m.

bâtard, în occ. [trèflə bot'ar] m.

de route, în oïl [trèf də rut] m.

Determinanți împrumutați din terminologia botanică :

rampant: occ. [trèfli rāpā] m.

commun: oïl [trèf kōmœ] m.

Pentru 'trefla sălbatică' sunt *determinanți care marchează talia (petit)*: oïl [pti trèf] m.

2. Continuatori direcți ai termenului lat. TRIFŌLIUM, calc după gr. TRIPHILLON

2.1. Forme simple

Până la un moment dat s-a pus la îndoială faptul că termenul latinesc ar fi moștenit în română; dar prezența lui în aromână și albaneză pare să dovedească ipoteza moștenirii din latină.

În română, *trifoi* formează o arie lingvistică relativ unitară, fiind concurat în puține puncte de forme care sunt descendenții lui *trifoi* sau sintagme care conțin termenul *trifoi* și de două împrumuturi:

dr. [trifoi] m.

dr. [trifoi] n.

Forma *tărfólu* din aromână prezintă un stadiu intermediar de palatalizare: din latinescul *trifolium* a rezultat *trifólu*, apoi *trifoi*.

Descendenți ai lat. **trifōlium** întâlnim și în spațiul Italiei, formând arie cu româna:

itc. [trif'ɔλλo]

its. [traf'oj]

itm. [trəfoλλə]

srd. [trif'iu]

git. [trif'ou]

fpr. [trafø']

occ. [trif'øλλə]

lad./fri. [traf'oj]

Forme derivate

cu sufixul **-onem**

itc. [trafojj'one]

its. [trifulj'oŋ]

cu sufixul **-ulus**

itc. [trafojolo]

srd. [triv'odɖulu]

Forme compuse

Determinanți care desemnează caracterul sălbatic, necultivat

Caracterul necultivat, sălbatic e marcat prin determinanții :

sălbatic, în dr. [trifoj səlbatik] m.

ayru, în ar. [tərfoɭu ayru] m.

its. [ʃtraf'ojjo ʃalv'edego]

its. [trəfɔʎʎə ʃalv'addo]

Determinanți care marchează originea, localitatea

it. *trifoglio milanese*

its. [trafəŋ mlanes]

Un alt termen pentru *trifoi*, cu răspândire mai restrânsă, este descendentul latinescului **TREMULUS** și prezintă **forme**

- simple

oïl[trem'en] f.

oïl [trem'jõ] m.

oïl [trylɛn]f.

occ. [triminɛb] f.

occ. [triminɛtɔ] f

- derivate

oïl tremblin [trebl'en], [trebl'in] < lat. trēmūlus, adj 'care tremură, tremurător' + sufix -ina.

Termenul este preliterar, adjectivul nu este atestat.

Motivație: sunt tipuri de trifoi cu o tijă fragilă care tremură ușor în bătaia vântului. Termenul este atestat în ținutul picard, în ținutul normand și în ținutul breton.

oïl[trăn'en]

oïl[trăn'el]

oïl [trijan'el]

Este același tip, dar cu variații locale ale radicalului. Este greu de spus dacă este o evoluție autohtonă sau o influență secundară a termenului neatestat *trēmălare* [-en] a trecut la [-el] prin disimilare. Termenul apare în aria vestică a valonei și în aria vestică a dialectului picard.

Un alt termen pentru *trifoi*, cu răspândire foarte restrânsă, este descendentul latinescului ***TRAGINARE** și îl întâlnim în oïl [trən'i] f.

Pentru desemnarea noțiunii de trifoi, întâlnim termeni care servesc la desemnarea altor plante : *iarbă*, termen moștenit din lat. *herba*: dr. [jarbə] f.

herba moruna, în cat. ['erba mor'una] f.

herba ncesa, în cat. ['erβa ncesa] f.

erva de estrela, în cast. ['erve δ' str'elə] f.

lucernă, termen împrumutat din germ. *Luzern*, fr. *luzerne*, cu răspândire extrem de restrânsă: dr. [luʃərnə] f.

Pentru *trifoi* întâlnim în română și termeni împrumutați :

Luher, cu răspândire mai restrânsă față de moștenitul *trifoi*, este un termen împrumutat din maghiară :

dr. [luhər] m. < magh. *lohere* 'trifoi'

dr. [luheri] m.

dr. [loheri] m.

De asemenea, întâlnim în meglenoromână împrumutul din slavă (bulgară) *urof*:
mevl. [urof] m.

Un termen servind la desemnarea unei proveniențe străine, îndepărtate îl întâlnim în:

américain (FEW, s.v. *Amérique*)

oïl [meriko] m.

Hărțile lingvistice *motivaționale* sau *de motivație* au apărut, pentru prima dată, în *Atlasul limbilor Europei (ALE)*, din

care s-au publicat, până în prezent, șapte volume (1983-2007): „ALE este, în primul rând, un atlas interpretativ, care utilizează deopotrivă metode tradiționale și inovatoare. Printre cele dintâi trebuie menționate onomasiologia și semasiologia. În schimb, redactarea *hărților de motivație* este o metodă inovatoare de interpretare a datelor lexicale. Ea merge dincolo de interesul pentru etimologie și caută cauzele, motivația desemnării anumitor obiecte” (Viereck 2003-2004:328).

Elaborarea hărților lingvistice motivaționale a fost impusă de constatarea unei „mentalități comune” la vorbitori de limbi diferite, din cadrul unei familii sau al mai multor familii de limbi. Semnificația hărților de motivație este însă mai largă, în sensul că aceste hărți ajută la lămurirea sau corectarea unor etimologii din limbi particulare și oferă un model de interpretare pentru hărțile din atlasele naționale și chiar regionale. Hărțile de motivație privesc *dinamica limbii*, punând în evidență un aspect mai puțin cunoscut sau mai puțin studiat până în prezent: motivarea semnului lingvistic este un proces permanent, vorbitorii „remotivând” semnul lingvistic atunci când raportul dintre acesta și realitatea extralingvistică (*referentul*) se opacizează.

Se consideră că una din împrejurările care au împiedicat stadiul motivației „ar putea fi [...] influența covârșitoare a lui Saussure în lingvistica modernă. Caracterul arbitrar al semnului lingvistic, cu importanța sa pentru aspectul funcțional al limbii, cu greu a mai lăsat loc pentru aspectul genetic al limbajului, adică pentru studiul serios al motivației” (Viereck 2003-2004: 328).

Într-adevăr, pentru Saussure, *arbitrar* înseamnă *nemotivat* și privește relația dintre semnificant și semnificat: „semnificantul este *nemotivat*, adică arbitrar, în raport cu semnificatul, cu care nu are nicio legătură naturală în realitate” (CLG: 101).

Saussure însuși vorbește însă de un *arbitrar absolut* și de un *arbitrar relativ*: „Numai o parte dintre semne este absolut

arbitrară; la cealaltă intervine un fenomen care ne permite să recunoaștem diferite grade în caracterul arbitrar, fără a-l suprima: *semnul poate fi relativ motivat*. Astfel, *vingt* este nemotivat, dar *dix-neuf* nu este nemotivat în aceeași măsură, pentru că el evocă termenii din care este alcătuit [...]; *dix-neuf* prezintă un caz de motivație relativă” (CLG: 180-181). Saussure extinde motivația și la nivelul formării cuvintelor și chiar la nivelul morfologiei: „La fel stau lucrurile în cazul lui *poirier* [‘păr’, pom fructifer], care ne amintește cuvântul simplu *poire* [‘pară’] și al cărui sufix *-ier* ne face să ne gândim la *cerisier* [‘cireș’], *pommier* [‘măr’, pom fructifer] etc. [...]. Comparați și pe *berger* [‘cioban’], total nemotivat, cu *vacher* [‘văcar’], relativ motivat” (CLG: 181). Saussure dă exemple și din alte limbi: fr. *métier* ‘meserie’ e nemotivat, pe când corespondentul său din germană, *Handwerk*, e relativ motivat. Pentru domeniul morfologiei, Saussure dă exemple din engleză: „Pluralul engl. *ships* «vapoare» amintește, prin felul în care e format, o întreagă serie: *flags, birds, books* etc., în timp ce *men* «oameni», *sheep* «oi» nu amintește de nimic” (*ibidem*).

În realitate, așa cum s-a arătat ulterior, în perioada postsaussuriană, caracterul *arbitrar* sau *nemotivat* nu privește raportul dintre *semnificant* și *semnificat*, ci raportul care se stabilește între semnul lingvistic și referent (adică, realitatea extralingvistică): „caracterul arbitrar nu are legătură cu relația dintre *signifiant* și *signifié*, contrar unor formulări saussuriene, ci privește relația care leagă semnul (luat ca un tot) cu referentul la care trimite” (Dalbera 2006: 19).

Așadar, opoziția arbitrar / motivat nu este decât aparentă. După Guiraud, „semnul nu poate fi, la început, decât motivat” (apud Dalbera 2006:19). „Trăsătura *motivată* și trăsătura *arbitrară* ale semnului nu sunt nimic altceva, în definitiv, decât descrieri a

două stadii succesive ale dezvoltării semnului” (Dalbera 2006: 20).

Cu timpul, motivul (motivația) se efacează, semnul devine opac și atunci se produce „remotivarea”: motivarea semnului nu intervine o dată pentru totdeauna, adică în momentul creării unei unități lexicale; nevoia de motiv se poate manifesta oricând, din momentul în care semnul devine arbitrar (cf. Dalbera 2006: 24). Un semn lingvistic nou nu apare *ex nihilo*; el este creat pe baza semnelor existente (cf. Dalbera 2006: 20-22).

Aceste considerații preliminare pot fi susținute cu numeroase exemple din *ALE*, *ALiR* și din atlasele naționale.

Denumirile pentru ‘SPIC’ în limbile europene (cf. Cazacu – Saramandu 1988-1991) pun în evidență faptul că la originea majorității termenilor stau două motivații de bază (sau sensuri originare):

a) ‘ascuțit, tăios; țepos, spinos’: tip caracteristic limbilor *indo-europene*;

b) ‘cap, capăt; proeminență, vârf’: tip caracteristic, în general, limbilor *neindo-europene*;

În limbile romanice termenul cel mai răspândit provine din lat. *spica* (fem.), *spicum* (neutru), care are la bază radicalul ie. **sp(e)i-ko-* ‘vârf (ascuțit)’: it. *spiga*, sp., cat., port., occ. *espiga*, fr. *épi*, rom. *spic*.

În limbile germanice întâlnim termeni care provin din radicalul ie. **akes-*, **aks-* [care în latină a dat *acus*] ‘ascuțit’: sued. *ax*, norv. *aks*, germ. *Ähre*, engl. *ear* etc.

Atunci când motivația se opacizează, apare fenomenul „remotivării”. Astfel, în limbile romanice, întâlnim denumiri precum occ. *cabelh* (< lat. *capitulum* ‘căpușor’), galic. *cabeza* (< lat. *capitā*) sau fr. *tête* ‘cap’ (< lat. *testa*); la fel, în limbile germanice: engl. *head* [la origine: ‘cap’].

În greacă, alături de termenul curent $\sigma\acute{\alpha}\chi\iota$ (< ie. **stengh-* ‘a fi ascuțit’), mai apar $\kappa\epsilon\phi\acute{\alpha}\lambda\iota$ (la origine: ‘cap’), $\kappa\omicron\rho\upsilon\phi\eta$ (propriu-zis: ‘vârf, proeminență’).

În turcă, *başak* este derivat de la *baş* ‘cap’.

În ceea ce privește hărțile de motivație, menționăm și harta 28. *NEVĂSTUICĂ* din *ALE*, vol. II (1986).

Se constată, în multe limbi europene, că *nevăstuica* e denumită – ca urmare a unui fenomen de *tabu lingvistic* – prin cuvinte provenite din diverse sfere semantice, fiind, în general, vorba de o ființă de sex feminin:

- a) ‘femeie, doamnă’: it. *donna, donnolina*, port. *doninha* etc.
- b) ‘frumoasa, drăguța’ (← adj.): fr. *belette*, bg. *hubavička* etc.

În română, denumirea are la bază un termen de rudenie, însemnând ‘tânără căsătorită, soție’: *nevăstuică*. Aceeași motivație apare în alb. *nusëzë, nuselalë* (der. de la *nuse* ‘mireasă, tânără soție’), grec. $\nu\upsilon\phi\acute{\iota}\tau\omicron\alpha$ (< der. de la $\nu\acute{\omicron}\mu\phi\eta$ ‘tânără căsătorită, mireasă’, în greaca veche, ‘nimfă’), tc. *gelincik* < (*gelin* ‘mireasă’), magh. *menyét*, în it. centrală [tsítola] și, de asemenea, în limbile slave meridionale: bg. *nevestka, nevestulka, nevestica*, slav. mac. *nevestulka*, sb., croat. dial. *nev(j)estica, nevestuljka*.

Termenul cu această motivație are cea mai mare răspândire în greacă, limba care a oferit, probabil, modelul.

Harta LIÈVRE din ALiR, în curs de publicare, ‘iepure de câmp’ are un aspect relativ unitar la nivel lexical. Deosebirile care se constată între diferitele arii romanice sunt de ordin morfologic și fonetic. La nivel lexical, există un număr redus de alți termeni care denumesc iepurele de câmp.

Pentru a denumi iepurele (de câmp) s-a moștenit, în toate limbile romanice, termenul latinesc *lĕporem*, forma de acuzativ a

lui *lepus* ‘iepure de câmp’, substantiv de genul masculin. Este interesant de relevat faptul că, în limbile romanice actuale, *iepure* apare mai des ca substantiv de genul feminin, delimitând arii lexicale clare la nivel romanic.

Lat. *lepus* (cf. gr. dial. λεβηρις) nu este un cuvânt indo-european, ci este un cuvânt din substratul iberic, care se continuă în toată Romania.

Meyer-Lübke, REW, 1911; ILR 1965: 38: “Există în limba latină o serie de termeni denumind plante, animale sau obiecte de civilizație, care se regăsesc și în alte limbi din bazinul Mediteranei, fără ca fonetismul lor să permită deducerea unui prototip indo-european”.

Latina a împrumutat din substratul mediteranean (ILR 1965: 40) și alți termeni referitori la animale sălbatice sau domestice specifice zonei: *asinus*, -i s.m. ‘măgar’, *hirundo*, -inis s.f. ‘rândunică’, *mulus*, -i s.m. ‘catâr’, *murex*, -icis s.m. ‘scoică cu țepi din care se scotea purpura’ (ILR 1965: 40). Pierderea termenului propriu din indo-europeană pentru *iepure* s-ar putea datora faptului că iepurele făcea parte din categoria animalelor care prevesteau răul și că, din acest motiv, se evită numirea lui. Până astăzi există, în unele ținuturi, superstiția că este un semn rău dacă iepurele îți taie calea.

În întreaga Românie se face deosebirea între iepurele de câmp (fr. *lièvre*) și iepurele de casă (fr. *lapin*). Numai în teritoriile de limbă română și sardă nu se face această distincție, probabil datorită faptului că aici creșterea iepurelui de casă este o ocupație relativ recentă. Atunci când a fost nevoie să se deosebească cele două specii, româna a recurs, de exemplu, la adăugarea unui determinant: *iepure de câmp*, *iepure de casă*.

În latină, *lepus*, *-oris* era, așa cum am menționat, un substantiv de genul masculin și aparținea declinării a treia imparisilabică. Pentru realizarea diferențierii masculin-feminin la substantivele epicene, latina recurgea la un termen clasificator pentru desemnarea sexului: *lēpus femina*.

În limbile romanice, substantivul și-a păstrat genul masculin numai în română și sardă, aceasta fiind o primă delimitare areală: româna și sarda își relevă statutul de arii periferice, izolate și conservatoare la nivel romanic: srd. [l'ɛppɛrɛ], dr. [j'ɛpɹɛ], ar. [ʎ'ɔpɹɛ], [l'ɛpɹu], mr. [ʎ'ɛpɹi], ir. [ʎ'ɛpɹ]. Forme de genul masculin sunt atestate și în unele dialecte italiene, mai ales din sudul peninsulei, ca și în Franța (îndeosebi în oïl, inclusiv în limba literară, dar și în occitană și franco-provensală). Este vorba atât de forme nesincopate, ca în română, în italiană și în sardă: its. [l'ɛvɛr], itm. [l'ɛpɛrɛ], srd. [l'ɛppɛrɛ] ar. dr. [j'ɛpɹɛ], [j'ɛpɹi], [ʎ'ɔpɹɛ], mrrou. [ʎ'ɛpɹi], cât și de forme cu sincopa vocalei posttonice: occ. [l'ɛbrɛ], oïl [liɛvr], [jɛvr], fpr. [jɛvr], itc. [l'ɛprɛ], itm. [l'ɛbbɹɛ]. O formă sincopată s-a înregistrat și într-un grai al aromânei ar. [ʎ'ɛpri] (p. 128).

Semnalăm fenomenul de metaplasma, de adaptare a formei la genul substantivului, ceea ce a dus la apariția cuvintelor la genul masculin terminate în *-o*, *-u*, sau în consoană după dispariția vocalei finale): forme nesincopate: its. [l'ɛvɹo], itm. [l'ɛbbɹu], srd. [l'ɛppɹu] lad. [lj'oro], its. [ũ'ɛvɛro], itm. [lj'ɛbbɹu], dr. [j'ɛpɹ], ar. [ʎ'ɛpɹu], [ʎ'ɔpɹu], irou. [ʎ'ɛpɹ] și forme sincopate: cor. [l'ɛvɹu], its. [l'ɛvɹo], [lj'ɛvɹo], itm. [l'ɛbbɹu], [lj'ɛbbɹu], ar. [ʎ'ɛpɹu].

În afara ariilor menționate, în restul Romaniei se întâlnesc numai forme de genul feminin, care sunt mult mai numeroase decât cele de genul masculin. Ele acoperă în întregime Iberia romană, care se prezintă ca aria cea mai inovatoare. O formă de feminin a fost notată, izolat, în aromână: *únă l'ɛpɹɛ* (Kruševó, R. Macedonia) și, de asemenea, în dacoromână, în numele propriu,

atribuit animalelor, *Iepura* (probabil în relație cu fertilitatea femeiei).

Iată câteva exemple din limbile iberoromane: mir. [ʎj'ɛβri], glc. [lj'ɛβre] (←cast.), ast. [tsj'ɛβre], arag. [ʎ'ɛβre], cat. [ʎ'ɛβre], (numai forme cu sincopa vocalei posttonice). Substantivul la genul feminin apare, izolat, și în domeniile italo-roman și galo-roman. Sunt atestate atât forme nesincopate: occ. [l'ɛʁe], [ʎʎ'ɛʁe], fpr. [ll'evere], its. [l'eur], [l'egor], cât și forme cu sincopa vocalei posttonice: occ. [l'ɛbre], [l'evre], its. [l'evre], etc., itm. [l'ɛpre]. Tot aici apar și forme cu metaplasmă, forme care lipsesc, în general, în domeniul iberoromanic, forme nesincopate: its. [l'ɛʁa], [l'ɛgura] dar și forme cu sincopa vocalei posttonice: fpr. [l'evra], [l'ɛivra], its. [l'evra], etc. [l'ɛpra], cor. [l'evra]. O formă sincopată cu metaplasmă a fost notată în catalană, în zona de contact cu aria galo-romană: cat. [ʎ'ɛβra].

O arie izolată formează derivatul cu suf. lat.

-*acea* > -*ache* oîl [lœvr'af], [lœvr'es], fiind o formă utilizată ca nume generic pentru femela animalului în zona respectivă.

Existența în limbile romane a două arii în ceea ce privește genul continuă o situație existentă încă din latina clasică: la declinarea a III-a, cea mai veche, repartizarea substantivelor în masculine și feminine era arbitrară și, în același timp, nemarcată diferit prin desinențe specifice, ca la declinările I și a II-a, unde există o legătură între flexiune și gen (Meyer-Lübke 1890-1906: 63; Reinheimer Rîpeanu 2001: 108).

Fluctuațiile de gen, trecerea de la masculin la feminin la declinarea a III-a, încă din latină, au continuat în limbile romane, așa cum arată și Heinrich Lausberg: „La tercera declinación no está caracterizada de antemano por el género [...] La fluctuación de género en la tercera declinación se acrecienta en romanicó, con relación al latín clásico. La fijación en un género

determinado permite a veces reconocer las fronteras entre ciertos espacios lingüísticos intrarrománicos” (Lausberg 1988: 54; vezi și Bourciez 1967: 86).

Spre exemplu, *pulice* și *pulvis* fluctuau încă din latina clasică între genul masculin și cel feminin. În limbile romanice, *pulvis* e aestat atât la genul feminin (it. *pólvere*, fr. *poudre*, rom. *pulbere*), cât și la genul masculin (sp. *polvo* < *pulvus). Forma franco-provensală *pols* apare în diferite regiuni la masculin sau feminin. Substantivul masculin *pulice* din latină e continuat în limbile romanice atât de forme masculine: rom. *purece*, cât și de forme feminine: it. *pulce*, fr. *puce*, esp. *pulga* (Lausberg 1988: 55). Aceeași situație am constat-o și la descendenții direcți ai lat. *lěporem*.

Din punct de vedere fonetic se conturează:

O arie conservatoare, în care *l* inițial urmat de *i* s-a păstrat în termeni continuatori direcți ai lat. *lěpore*: prt. [l'ɛβri], glc., ast. [l'eβre], occ. [l'ɛbre], [l'eure], [l'evre], oîl [liivr], itc. [l'epre], itm. [l'ɛbbɾə], [l'epere], [l'ɛbbɾu], its. [l'evre], [l'ever], [l'evro], [l'eur], [l'egor], srd. [l'ɛppere], cor. [l'evru], git. [l'epɾu].

Arii inovatoare, în care s-a înregistrat:

a) stadiul inițial al palatalizării:

mir. [lj'ɛβri], glc. [lj'ɛβre], itm. [lj'ɛbburu], [lj'ɛbbɾu], its. [lj'evore], [lj'evro], lad. [lj'oro], fri. [lj'evre].

b) /inițial palatalizat:

glc. [ʎ'ɛβre], arag. [ʎ'ɛβre], cat. [ʎ'ɛβre], oîl [ʎjɛvr], oîl [ʎjɛvr], occ. [ʎʎ'ɛure], [ʎ'awre], fpr. [ll'evere], arou. [ʎ'opure], [ʎ'epuru], [ʎ'opuru], mr. [ʎ'epuri], ir. [ʎ'epur].

c) o arie cu stadiul final al palatalizării:

fri. [j'eur], oîl. fpr. [jɛvr], dr. [j'epure], [j'epuri], [j'epur], itm. [rj'epule], its. [ɟʎ'evero], ast. [tsj'ɛβre].

Într-o fază ulterioară [i] s-a consonantizat la [ɕ]: $l+y > \lambda > y > d' > \mathfrak{C}$ (Jordan/ Manoliu 1965: 105; 119): its. [ɕ'evero], ast. [tsj'eβre].

d) depalatalizare: ar. [l'epuru], mir. [l'iβri]

Heinrich Lausberg (1969: 156) afirmă că în română și în limbile în care *ě* nu s-a confundat cu *ē*, *ě* a trecut la început la *ę*. În română, în dialectele italiene septentrionale, în spaniolă, în portugheză și în franco-provensală *e > ĩe*. În catalană însă a trecut la *ę*, care probabil e rezultatul monoftongării lui *ĭe*; *ě* lipsește din sardă pentru că s-a confundat cu *ē*.

În Italia centrală, diftongarea a avut loc în cuvinte precum *fă > fĭele* 'fiere', dar nu în *feſta*. În Italia de nord faptele sunt obscure. La sud de Roma, nu întâlnim diftongarea: în Sicilia *feli*. În Reția, diftongarea s-a produs în friulană și în istriana: *mĭerlo*. În Galia, diftongarea s-a produs începând cu secolul al V-lea, în occitană *pietz* pentru *piept < pectus*. În oïl situația se prezintă diferențiat, pe zone geografice. În Peninsula Iberică lucrurile se petrec în mod diferit. Diferența este clară între vest, în care *ě* nu e diftongat: pg., glg. *fel*, față de centru, care a cunoscut devreme palatalizarea: *pĭedra*. În plus, mai sunt de notat două fapte. În Spania diftongarea a fost împiedicată de prezența unui element palatal în silaba următoare: *pecho*, dar faptul a avut loc numai în castiliană, nu și în est și vest (în aragoneză și în catalană nu s-a produs).

Meyer-Lübke (Meyer-Lübke 1890: 141) arată că *ě* din latină delimitează în limbile romanice două zone: una care a diftongat și una care prezintă monoftongare (ca fază ulterioară diftongării). În cea de-a doua zonă sunt incluse: piemonteza, genoveza, o parte din Italia centrală, Sardinia, Sicilia (în parte) și Portugalia. În prima zonă, condițiile diftongării sunt foarte diferite. Fenomenul este foarte extins în catalană, aragoneză

(contrar opiniei lui Édouard Bourciez) napoletană, franceză, provensală, italiană, română. Acest *je* suferă mai departe diferite schimbări. Există zone în care diftongarea lui *ě* e independentă de calitatea sunetului următor (română, retoromană de N, siciliană, italiană, franceză). În cazuri izolate, apare *ę* în loc de *je*. Repartizarea lui *ě* și *je* e condiționată de sunetele următoare: *ę* > *je*/ *ę* înainte de *u*, *i* și se păstrează ca *ę* înainte de *a*, *e*, *o*.

Rezultă, din expunerea de mai sus, o anumită neconcordanță între opiniile romaniștilor privind tratamentul lat. *l*+ -*ě*. Datele oferite de *ALiR* sunt mult mai bogate, conținând și termeni dialectali, cu extensiunea lor teritorială.

Se constată, astfel, pe baza hărții, că modificările produse de *l* urmat de *ě* la inițială apar peste tot, indiferent de sunetul următor, dar în stadii diferite și cu extensiune teritorială diferită. De aceea, în aceleași arii înregistrăm forme cu *l* nepalatal, dar și forme cu *l* palatalizat.

În afara descendenților din lat. *lęporem*, s-au notat, în domeniul galo-roman, câțiva termeni motivați. Este vorba de cuvinte care evocă culoarea: oïl [ru] (m.) *roux* (= roșu), oïl [ruk'ě] (m.) *rouquin* (= roșcovan), oïl [kapys'ě] (m.) *capucin* (= călugăr capucin; referire la roba cafenie a călugărilor capucini) sau aspectul fizic: oïl [bos'y] (m.) *bossu* (= cocoșat), oïl [lōgzor'ej] (f.) *longues oreilles* (= urechi lungi). Ca aspect general, făcând abstracție de multitudinea de rase, iepurele este înzestrat cu urechi lungi, ascuțite la vârf, late la bază și culcate pe spate. Aspectul blăniței variază în funcție de sezon. Coloritul acesteia este extrem de variat, găsindu-se în diferite nuanțe și modele, specifice fiecărei rase, însă predomină culoarea cafenie.

Izolată, în franceză apare un împrumut din germană, atestat din secolul al XVI-lea: oïl [az] < germ. *Hase* și cu aglutinarea articolului : oïl [la'ez]. Se folosește ca termen care desemnează în general femela animalului.

În domeniul galo-roman sunt atestate denumiri care pornesc de la o bază ce se folosește în mod obișnuit pentru alte animalele sălbatice: oîl [markas'ě] (m.) *marcassin* (= petit du sanglier ‘pui de porc mistreț’), *BOKK-* ‘mâle’ (FEW VI, 701): oîl [buk'ě] (m.), [bukj'ě] (m.) *bouquin* (= mâle ‘mascul’), fpr. [men'od] (m.) (această bază este întâlnită și în denumirile pentru *bélier* ‘vier’, pentru *bouc* ‘țap’ și pentru porc), *BREK-* fpr. [brk'o] (m.) (la origine, pentru desemnarea *tăunului*).

E interesant faptul că un derivat de la lat. *lěpore*, *leporarius* s-a folosit în domeniul galo-roman pentru a denumi un alt animal și anume, câinele de vânătoare: fr. *levrier*. Prima atestare apare în *Lex Salica* „veltrus leporarius” în sec. VI (Meyer-Lübke, REW). Prin cultura cinegetică, cuvântul a intrat din franceză și în alte limbi: it. *levriere*. De asemenea, termenul *lěpore* apare și în numele unor plante: *lait du lievre* ‘lapte de iepure’.

Unitară sub aspect lexical, harta *iepure* este instructivă din perspectiva lingvisticii spațiale, dacă luăm în considerare elementele de ordin morfologic și fonetic.

Se conturează, astfel, două arii:

- a) *o arie conservatoare*, reprezentată de română și de sardă, unde *iepure* a păstrat genul masculin, pe care substantivul îl avea în latină.
- b) *o arie inovatoare*, reprezentată de limbile ibero-romanice, unde *iepure* a trecut la genul feminin.

Între aceste arii se află domeniile italo-roman și galo-roman, unde mai numeroase sunt formele conservatoare, de masculin, alcătuind o zonă de tranziție. Româna ocupă, în acest context, o poziție singulară între limbile romanice: numai în română s-a creat, prin moțiune, o formă de feminin diferită de cea de masculin: *iepuoaică*.

Schimbarea genului substantivului masculin *lăporem* – care a devenit feminin într-o arie întinsă, majoritară, în cadrul României – pare a fi de natură motivațională. Este vorba de fertilitatea binecunoscută a iepurelui femelă, al cărei sex a putut determina schimbarea genului substantivului. Simbolistica iepurilor sălbatici se leagă de bătrâna divinitate a Pământului - Mumă, de simbolismul apelor fecunditoare și regeneratoare, de vegetație, de reînnoirea neîncetată a vieții sub toate formele ei. Potrivit unei credințe, iepurile ar fi salvat odată luna de la moarte, salvând în acest mod reînnoirea ciclică a vieții. *Codexul Borgia* ilustrează această credință apropiind în aceeași hieroglifă imaginea unui iepure de aceea a unui chip care reprezenta astrul propriu-zis. Iepurile a fost considerat, mai ales datorită vieții sale nocturne, dar și a fecundității ieșite din comun, un animal lunar. Zeița fecundității la multe popoare are ca simboluri iepurile de câmp și oul. Legenda spune ca Eastre, zeița fertilității în spațiul saxon, a găsit într-o iarnă o pasăre rănită pe câmp; pentru a o salva de la moarte, zeița a transformat-o într-o iepuroaică, aceasta păstrând însă capacitatea de a depune ouă. Pentru a-i mulțumi binefăcătoarei sale, iepuroaica decora ouăle făcute și i le dăruia zeiței (Chevalier / Gheerbrant 1969: 270). Din această legenda s-a născut și tradiția ca iepurașul să aducă daruri copiilor, iepurile devenind dintr-un simbol păgân un simbol al Paștelui, simbolistică împrumutată și de spațiul romanic. Astfel, un cuvânt devine un mit în sensul teoriei lui Claude Levi-Strauss (1958: 75): o realitate prezentă în toate culturile în care referențialul, iepurile, este simbol al înnoirii, al vieții în creștere.

Harta SANGSUE din ALiR. Cei mai mulți termeni care definesc „lipitoarea” în limbile romanice sunt de origine latină. Există foarte puține împrumuturi, din greacă și din limbile slave (în Italia de sud și în dialectele românești sud-dunărene).

Forma din latina clasică, *hirudo*, *-inis* „lipitoarea” a fost înlocuită în latina vulgară de forma populară *sanguisuga*, compusă din *sanguis* „sânge” și *sugere* „a suge” (atestări începând cu secolul I d. Hr.). Era o primă reacție a vorbitorilor la caracterul opac al cuvântului din latina clasică, prin crearea unui termen – cu o motivație evidentă – prin raportare la *referent* faptul că, într-advăr, lipitoarea „suge sânge”.

Descendenții ai lat. *sanguisuga* (cu derivatele **sanguisugiola* și *sanguinaria*) se întâlnesc în toate limbile romanice occidentale: *sanguisuga*, sar. *sanguisugu*, occitan. [sãs'yga], oïl (fr.) *sangsue*, part. [səmSugə], sp. *sanguijuela* (< **sanguisugiola*), catalan. *sangonera* (< *sanguinaria*).

Se constată în limbile romanice occidentale o reacție la formele de mai sus, devenite din ce în ce mai opace în raport cu motivația originară.

Cu timpul, aceste cuvinte și-au pierdut „transparența”; ca urmare, ele au fost „reanalizate” și „remotivate” de către vorbitori, iar dovada o reprezintă numeroasele forme atestate la nivel dialectal. Așa este, de exemplu, termenul înregistrat în Italia meridională *succia-sangue*, format cu verbul *succiare* „a suge” și *sangue* „sânge” și cu ordinea schimbată a elementelor componente: „suge sânge” (nu „sânge suge”, cf. it. literar *sanguisuga*).

În domeniul galo-roman, verbul *sugere* nu s-a păstrat (fr. *sucer* provine din lat. **suctiare*, derivat de la forma de participiu *suctus* a verbului *sugere*). Ca urmare, vorbitorii au încetat să mai vadă în *-suga* (din *sanguisuga*) o reminiscență din acest verb. Partea finală a cuvântului a fost percepută ca o terminație *-uga*, comutabilă cu diverse sufixe (*-ura*, *-otta* etc.), atașate la partea finală a cuvântului însemnând „sânge”. Cuvântul a fost, așadar, „reanalizat” și „remotivat”, rezultatul fiind diverse forme atestate, la nivel dialectal, în occitană, în francoprovensală și în langue

d'oïl (inclusiv valllonă): occ, oïl, val. [sās'yr], occ., fr.-prov. [sās'ot] etc.

Tot în domeniul galo-roman, „remotivarea” termenului s-a făcut prin crearea a diverse forme derivate sau compuse, care au la bază alte verbe ce exprimă ideea de „a suga”: fr. *tette* ‘țâță’ < lat. vulg. *titia, „a suga (despre sugari, animale tinere)”, *boire* „a bea”, *tirer* „a trage, a extrage”; asemenea forme au fost înregistrate în occ. [teta s'ã] [=care suga sânge], occ. [sãmb'eulo] [=care bea sânge], fr.-prov. [tera s'ã] [=care trage sânge] etc. În occitană a fost notată și forma „remotivată” [sukop'ε] [= care suga piciorul].

Dialectal, a fost notată în franceză forma [tosv'etS] „tête-vaches” [=care suga vacile]: „motivația are la bază obiceiul lipitorilor de a suga lapte din mamelele vacii atunci când acesta stă culcată.

Și în domeniul italo-roman s-au notat, la nivel dialectal, termenii „remotivați”, derivați de la unul din componenții din forma de bază, de obicei componentul care înseamnă sânge: it. dial. *sanguetta*, *sanguettula* etc.

Manifestarea unei „conștiințe” etimologice se constată și în domeniul ibero-roman, unde partea inițială din termenul însemnând „lipitoare” a fost modificată prin „remotivare”, adică prin asociere și, apoi, înlocuire cu cuvântul *sangre* „sânge” = span. [saŋgrixw'ela], cat.[zangriz'ola]. În catalană, alături de forma *sangonera* (< lat. *sanguinaria*) – menționată anterior – , apare forma [saŋgon'ela], în care partea finală a termenului a fost înlocuită cu sufixul *-ella*, prin „motivare”.

În portugheză, termenul [səmSugə] este concurat, la nivel dialectal, de un descendent al lat. *bistia (< lat. clas. *bestia* „animal”): prt. [biş'a], galegă [b'itsa]. *Bicha* este o denumire eufemistică pentru un animal indezirabil. În portugheză, cei doi termeni au ajuns să aibă sensuri puțin diferite: *sanguessugas* sunt

lipitorile, mai mici ca dimensiune, întâlnite în râuri și care nu sunt periculoase pentru om, în timp ce *bichas* sunt lipitorile, cu o formă alungită, pe care odinioară oamenii le foloseau pentru a-i trata pe bolnavi.

Cu totul alta este situația în Romania orientală, adică în română, unde nu avem nici o urmă a formei atestate în latina vulgară, *sanguisuga*. Dialectele românești se prezintă ca arii unitare, fiind cunoscut un singur termen în fiecare dintre ele. Dr. *lipitoare*, termen „transparent”, „motivată”, provine prin derivare, de la verbul *a lipi*, de origine slavă (< vsl. *lepiti*). În celelalte dialecte, avem împrumuturi din slavă: megl. *pijaviță* (< bg., sl. mac. *pijavica*), irom. *pijavița* (< cr. *pijavica*) sau din greacă: ar. *avdelă* < gr. *αβδέλλα*.

Pentru meglenoromână, Th. Capidan (1935 s.v. *piuveati*) a notat și formele *peiviță*, *piuviță*, *piuveață* (cu singularele refăcute, *piiveati*, *piuveati*), din care rezultă că vorbitorii au „reanalizat” cuvântul, înlocuindu-i partea finală cu sufixul *-iță*, deci remotivându-l.

În limbile slave termenul este „motivată”, fiind un derivat de la un verb care înseamnă „a bea”: bg. *pija*, sl. mac. *pie*, cr. *piti*, *pijem* (cf. și rus. *pijaka* „lipitoare” < *piti* „a bea”).

În legătură cu româna, este oarecum surprinzător faptul că lat. *sanguisuga* nu s-a păstrat, căci el apare în albaneză, ca termen împrumutat din latină: alb. *shushunjă* și *ushunjăz*, formă derivată cu sufixul diminutival *-z(ă)*. Ca termen moștenit din latină, *sanguisuga* a existat și în dalmată: dalm. *sansaik*; (Mihăescu 1993:116). În perspectiva lingvisticii, prezența termenului latinesc în dalmată și albaneză și absența lui din română confirmă datele istorice privind cele două arii de latinizare din cadrul României orientale, separate între ele: iliro-dalmată (care se află la originea dalmatei și a elementelor latine din albaneză) și continentală (care se află la baza românei). La acestea se adaugă o diferență de

„mentalitate”, căci numai vorbitorii românei au reacționat la caracterul opac al termenului provenit din latină, „remotivând” cuvântul (dr. *lipitoare*) sau recurgând la împrumuturi (dialectele sud-dunărene). Trebuie să observăm că, deși verbul de origine slavă *lipi* se găsește în toate dialectele, numai în dacoromână există *lipitoare*. Trebuie, de asemenea, să admitem că *lipitoare* este o creație relativ recentă, în sensul că a apărut după separarea istroromânilor de dacoromâni, adică după secolul al XII-lea.

ORIGINEA LIMBII ROMÂNE ȘI A DIALECTELOR SALE. DIN ISTORICUL CERCETĂRILOR

Încă de la primele mențiuni în izvoarele istorice, începând cu secolele al IV-lea al VI-lea, romanitatea orientală e atestată, de către autorii latini și bizantini, pe un teritoriu vast în nordul și în sudul Dunării, în ținuturi unde îi întâlnim astăzi pe români. Identificarea limbii vorbite în aceste ținuturi în „limba ausonilor” (= limba latină) sau cu „limba italianior” apare la Priscus din Panion (secolul al V-lea) pentru romanitatea nord-dunăreană și la Ioannis Lydos (secolul al VI-lea) pentru romanitatea sud-dunăreană. Izvoarelor latine și bizantine li se adaugă în secolele următoare surse orientale, rusești, maghiare, occidentale. Românii din sudul și din nordul Dunării sunt recunoscuți de către străini ca o entitate distinctă începând cu secolul al X-lea, când, pentru a denumi nouă realitate etnică, apar termenii *romanus* (> român) și *vlachus*.

Începând cu secolul al XI-lea și continuând în secolele următoare se afirmă în sursele istorice *unitatea romanității orientale*, *identitatea de origine a populației romanizate*, a românilor din nordul și din sudul Dunării. În secolul al XV-lea scriitorul Laonic Chalcocondil atestă prezența populației romanizate într-un spațiu vast, „din Dacia până în Pind” (grec. από Δακίας επί Πίνδου), menționând că „vlahi se numesc și unii și ceilalți”. Este afirmarea clară a unității românilor din nordul și din sudul Dunării. Din precizarea că „dacii [românii] vorbesc o limbă apropiată de a italienilor” și că „au această limbă și obiceiuri de-ale romanilor” rezultă că scriitorului bizantin îi erau la fel de clare originea romană a românilor și latinitatea limbii lor.

Un singur lucru nu putea lămuri autorul: „și n-aș putea să explic și să spun care dintre aceștia la care au venit”, ceea ce înseamnă că nu avea în vedere explicarea prezenței românilor, în ținuturile unde locuiesc, prin migrații din nord sau în sud sau invers.

În sursele istorice prezența românilor în nordul și în sudul Dunării este o realitate consemnată ca atare, care nu pretindea vreo explicație privind eventualele „migrații” sau deplasări de populație.

Această realitate istorică – identitatea de origine a românilor nord- și sud-dunăreni – era cunoscută învățaților români din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea – Miron Costin, Stolnicul Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir – dintre care unii (Stolnicul Constantin Cantacuzino) afirmă că i-a cunoscut personal pe *cuțovlahi* (aromâni). Amintindu-l ca sursă de informare pe Laonic Chalcocondil, Dimitrie Cantemir rezolvă dilema scriitorului bizantin – acesta nu știa „care [dintre români] la care au venit” (vezi *supra*) – afirmând că românii din Peninsula Balcanică provin din Dacia traiană: „Cuțovlahii din țara grecească [...] dintr-aceiași Romani ai lui Traian să fie, nu numai limba și graiul, ce și a tuturor vremurilor istorice mărturisesc” (Cantemir, *Hronicul...*, citat după Capidan 1932: 46).

Această opinie va fi împărtășită ulterior de B.P. Hasdeu: „așa numiții macedoromâni și istroromâni, *armânii din Pind* și *rumerii* din Dalmația [...] nu se pogoară din latinii din epoca anteslavică, ci se trag din numeroase cete de daco-români din Carpați, trecute peste Dunăre abia în secolul X” (Hasdeu, *Strat și substrat*, 1893; citat după B.P. Hasdeu, *Pierit-au dacii?*, ediție îngrijită de Grigore Brâncuș, București, 2009, p. 305).

Cel dintâi învățat care a afirmat că românii sunt autohtoni atât în nordul cât și în sudul Dunării, pe un teritoriu vast, a fost Johannes Thunmann, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea

(*Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774).

În aceeași perioadă – ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea – apar scrierile istoricilor austrieci Franz Joseph Sulzer (în 1781-1782) și J. Chr. Engel (în 1794), care susțin originea sud-dunăreană a românilor din Transilvania (idee dezvoltată după aproape un secol, în 1871, de R. Roesler), creându-se „problema” continuității.

Ca o reacție, continuitatea românilor în Dacia e afirmată și susținută cu tărie de reprezentanții Școlii Ardelene. Dintre aceștia, Petru Maior se referă și la romanitatea sud-dunăreană, care a apărut, în opinia sa, în urma retragerii unui număr de locuitori din Dacia în sudul Dunării de către împăratul Gallienus (253-268) (Petru Maior, *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, Buda, 1812).

Formați în ideologia Școlii Ardelene, învățații de origine aromână, Gheorghe Constantin Roja și Mihail C. Boiagi, au afirmat, la rândul lor, unitatea românilor nord- și sud-dunăreni.

În această sferă – continuitatea populației romanizate în nordul și în sudul Dunării – se înscriu opiniile exprimate de învățații români și străini în secolul al XIX-lea. Ele implică, în general, stabilirea *teritorului de formare a limbii române*. În cazul scenariilor „migraționiste” autorii sunt obligați să precizeze perioada când s-au produs deplasările de populație. Aceste „deplasări” nefiind documentate istoric, autorii în cauză fixează datele în mod indirect, prin raportare la evenimente precum pătrunderea slavilor în Balcani sau așezarea ungarilor în Panonia. Factorului *spațiu* i se adaugă acum factorul *timp*.

Cel care a dat cea mai elaborată formă a „scenariului” migraționist a fost istoricul austriac Robert Roesler, în *Romänische Studien* (Leipzig, 1871). El plasa în sudul Dunării teritoriul de formare a poporului român: „Noi considerăm că

Tesalia, Macedonia, Iliria continentală, apoi Moesia și Sciția au păstrat cu mult mai multe elemente romane decât Tracia și că acolo trebuie să căutăm originea românilor” (Roesler 1871: 136). „Deplasarea românilor în nordul Dunării a început la sfârșitul secolului al XII-lea, continuându-se în secolul al XIII-lea, și e atribuită luptelor pentru independență ale vlahilor din Moesia uniți cu bulgarii” (cf. Roesler 1871: 117).

Combătându-l pe R. Roesler, istoricii Al. Xenopol și D. Onciul aduc argumente în favoarea persistenței populației romanizate în Dacia. Este relevantă și prezența populației romanizate în sudul Dunării. Fixarea limitei sudice a teritoriului romanizat lipsește la D. Onciul, în timp ce Al. Xenopol se pronunță pentru autohtonismul aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice, ceea ce implică un vast spațiu romanizat, și scoate din discuție „migrațiile”

Delimitarea teritoriului romanizat, din nordul Peninsulei Balcanice, o face pentru prima dată istoricul sloven C. Jireček pe baza inscripțiilor latine, respectiv grecești; în teritoriul romanizat au luat naștere două limbi, româna și dalmata: „În veacul de mijloc existau între Adria și Pontus două limbi romanice, limba veche dalmată și limba românească [...] Centrul limbii românești primitive [germ. *Urrumänisch*; n.n.] a fost acolo unde domeniul limbii latine în țările de la Dunărea de Jos avea cea mai mare grosime, anume în sudul Panoniei, Moesia Superior, Dacia Ripensis, partea latină a Daciei Mediteranea (la Naissus și Remesiana) și Dardania, ori, după nomenclatura de astăzi, în Syrmia, regatul Serbiei, vestul Bulgariei dunărene și vilaetul Kosovo” (C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, I, Viena, 1902; citat după Philippide OR I:774). Meritul contribuției lui C. Jireček a fost remarcat imediat de Ovid Densusianu (vezi *infra*).

Stabilită pe baza inscripțiilor latine, limita sudică a teritoriului romanizat, devenită, în literatura de specialitate, „linia Jireček” a fost acceptată, cu mici modificări, de istoricii limbii române – cu excepția lui Sextil Pușcariu, care nu o menționează –, începând cu Al. Philippide, continuând cu Al. Rosetti, Gh. Ivănescu și alții. În disputa cu R. Roesler, care căuta originea românilor nord-dunăreni până în Tesalia, „linia Jireček” oferea soluția în stabilirea limitei sudice a *teritoriului de formare a limbii române*.

În același an cu lucrarea lui C. Jireček – primul volum: 1902 – se publică și volumul I din *Histoire de la langue roumaine* a lui Ovid Densusianu. Lingvistul român semnalează într-o notă „lucrarea remarcabilă, apărută în ultimul timp, a lui C. Jireček” (HLR I: 18), ale cărei rezultate, din motive obiective – cele două opere s-au tipărit aproape concomitent –, nu le-a valorificat. Așa se explică faptul că Ovid Densusianu n-a reținut delimitarea românei de dalmată, care apare la C. Jireček. Fără să excludă păstrarea unui element romanizat în Dacia, Ovid Densusianu a insistat pe asemănările dintre cele două limbi, ceea ce l-a condus la fixarea în sudul Dunării, într-un spațiu învecinat cu al dalmatei, a teritoriului de formare a limbii române (cf. HLR I: 192).

Odată cu Ovid Densusianu încep să precumpănească argumentele de ordin lingvistic, întemeiate pe comparația dialectală, în delimitarea teritoriului de formare a limbii române. Reținem extensiunea spațiului unde se vorbea latina: „în momentul în care cucerirea Daciei, în anul 107 d. Hr., desăvârșește această operă de romanizare a provinciilor dunărene și întărește elementul care va da naștere mai târziu poporului român, *latina era vorbită de la Adriatica la Marea Neagră și din Dacia până în Macedonia*” (HLR I: 138) [subl. n.]. În acest spațiu latina din nordul și din sudul Dunării s-au susținut reciproc: „Dacă limba română există astăzi cu principalele ei dialecte (dacoromân, istroromân și macedoromân), aceasta se explică prin faptul că latina a fost

vorbită din Carpați până la granițele Greciei. Latina din nordul și cea din sudul Dunării s-au susținut reciproc și, datorită acestui sprijin mutual, româna s-a putut constitui și păstra în decursul întregului ev mediu” (HLR I: 18-19). Româna „s-a format [...] din latina transplantată pe cele două maluri ale Dunării” (HLR I: 19).

Teritoriul de limbă latină astfel delimitat e mai extins decât cel pe care, în concepția lui Ovid Densusianu, a luat naștere efectiv limba română. Independent de C. Jireček, a cărui linie de demarcație stabilită între inscripțiile latinești la nord și cele grecești la sud nu o menționează, Ovid Densusianu consideră că în Grecia romanizarea a fost „incompletă și trecătoare, dat fiind faptul că civilizației romane i se opunea aici o civilizație mai veche și, în multe privințe, mult superioară” (HLR I: 18); „limba latină nu putea să se înrădăcineze, din cauza concurenței pe care i-o făcea greaca” (HLR I: 209). Ca urmare, „acest lucru făcea imposibilă nașterea unei limbi romanice acolo unde-i găsim acum pe macedoromâni” (HLR I: 209).

La sfârșitul secolului al XIX-lea se edita la Petersburg, în 1881, lucrarea, descoperită de curând, a scriitorului bizantin Kekaumenos, *Strategikon*, elaborată între anii 1075 și 1087. Kekaumenos face o amplă prezentare a vlahilor din teritoriile grecești, afirmând că sunt urmașii dacilor și bessilor, care, *în urma înfrângerii lui Decebal de către Traian*, „s-au răspândit în tot Epirul și Macedonia, iar cei mai mulți s-au așezat în Elada [= Tesalia]” (citată după Saramandu 2004: 113). Textul lui Kekaumenos a fost înțeles și interpretat greșit de unii istorici și lingviști, ca o mărturie a „coborârii” aromânilor din nordul în sudul Peninsulei Balcanice la o dată nedeterminată în cursul evului mediu, înainte de secolul al X-lea. Ovid Densusianu găsea în textul scriitorului bizantin o confirmare a deplasării aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice, determinată, după părerea sa, de pătrunderea slavilor și a bulgarilor în Balcani în secolele al VI-lea

și al VII-lea: „Pătrunderea slavilor și a bulgarilor trebuie să fi fost cauza principală a perturbărilor care au avut loc în evul mediu în sudul Dunării și care i-a forțat pe macedoromâni să părăsească vechile așezări [...] Așadar, din secolul al VI-lea și al VII-lea, macedoromânii au început să coboare înspre sud și să se stabilească în mici grupuri pe teritoriul Epirului și al Tesaliei. În secolul al XI-lea, Tesalia este dată ca centru al elementului macedoromân; scriitorii bizantini o numesc Μεγάλη Βλαχία” (HLR I: 210).

Al. Philippide ia în considerație noile cunoștințe despre spațiul romanizat, cu limita sudică stabilită de C. Jireček pe baza inscripțiilor latine, făcând, de asemenea, aluzie la textul lui Kekaumenos. Lingvistul ieșean acordă o mare însemnătate „liniei Jireček”, pe care o confirmă prin contribuții proprii, dar plasând-o ceva mai la sud în unele porțiuni.

Cu privire la luicrarea lui C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens* (I-II, Viena, 1902-1904), Al. Philippide afirmă: „Cu această lucrare s-a realizat un mare progres în istoriografia românească” (OR I: 774). Pe autorul lucrării, lingvistul român îl consideră „cel mai bun cunoscător al istoriei Peninsulei Balcanice” (OR I: 70).

Reproducând pasajul din Kekaumenos, referitor la stabilirea vlahilor (a aromânilor) în ținuturile grecești, Al. Phiippide îl lasă, în mod neobișnuit, fără comentarii, de unde deducem rezerva sa față de valoarea documentară a textului. Ca și Ovid Densusianu, Al. Philippide atribuie migrarea aromânilor spre sud „presiunii celei mari a slavilor în Peninsula balcanică” (OR I: 858) începând cu secolul al VII-lea.

Teoria lui Philippide se întemeiază pe trei elemente: a) inscripții latine (dă crezare lui Jireček, pe care-l confirmă prin propria cercetare a inscripțiilor latine; b) sursele istorice, față de care exprimă o rezervă totală: (vezi *infra*); c) analiza lingvistică:

cronologia relativă a schimbărilor fonetice, gradul de asemănare între grupurile dialectale, caracterul mai unitar al fiecărui dialect.

Philippide nu trage, însă, nicio concluzie în urma cercetării izvoarelor istorice, exprimându-și scepticismul cu privire la valoarea lor documentară: „Cât despre înregistrarea amănunțită a tot ce se știe până acum asupra pomenirilor făcute în izvoarele istorice despre români până în secolul XIII, ea întrucâtva s-a făcut [...], măcar că nu sistematic, ci pe apucate, dar n-a dus la niciun rezultat” (OR I: 858).

Ceea ce a urmat în continuare în dezbaterile privind originea limbii române și a dialectelor sale a fost sintetizat de Al. Rosetti în *Istoria limbii române*, unde formulează *definiția genealogică a limbii române*, care s-a impus în lingvistica românească: „Limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a Imperiului Roman, cuprinzând provinciile dunărene romanizate (Dacia, Pannonia de sud, Dardania, Moesia Superioară și Inferioară) din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii și până în zilele noastre” (ILR: 75).

DIALECTUL DACOROMÂN

Toți învățații – români și străini – au remarcat *caracterul unitar* al dacoromânei. Existența deosebirilor dialectale nu afectează înțelegerea între vorbitori, care stabilesc fără dificultate raporturile de corespondență între formele din graiul propriu și cele din alte graiuri.

Diferențele dintre unitățile dialectale ale dacoromânei sunt, îndeosebi, de ordin fonetic și lexical.

DELIMITAREA UNITĂȚILOR DIALECTALE ALE DACOROMÂNEI

Stabilirea granițelor dialectale este o operație de delimitare, în *continuum*-ul lingvistic, reprezentat de răspândirea unei limbi în spațiu (într-un teritoriu), a unităților *discrete* (*discontinue*). Este vorba de a fixa, în spațiul geografic, locul unde acumularea (cantitativă) a particularităților specifice capătă valoare „calitativă”, adică locul unde s-ar putea trasa o limită între două unități calitativ diferite.

Unitățile dialectale se delimitează prin fascicule de isoglose (isoglose ale unor fenomene fonetice, lexicale, morfologice care delimitează aria de răspândire a acestor fenomene). Aceste isoglose se pot trasa numai pe baza datelor oferite de atlasele lingvistice.

În dialectologia românească, delimitarea unităților dialectale ale dacoromânei a început să se facă înainte de apariția atlaselor lingvistice.

O primă delimitare, care s-a făcut fără vreo urmărire a răspândirii particularităților de grai, a avut în vedere un criteriu extralingvistic, politico-administrativ, acela al limitelor provinciilor istorice românești. Chiar dacă s-a observat că limitele unităților dialectale nu se suprapun întru totul cu cele ale provinciilor istorice, totuși s-a derivat numele unităților dialectale de la cel al provinciilor istorice. Astfel a procedat, la 1888, H. Tiktin, care a deosebit patru grupuri de graiuri, după numele a patru provincii istorice: *muntean*, *moldovean*, *transilvănean*, *bănățean*.

În 1891, în *Introducere la Chrestomație română*, Mozes Gaster a susținut existența a trei mari unități dialectale, după cele trei mari provincii istorice:

- grupul de dialecte de nord, din Moldova;
- grupul de dialecte de sud, din Muntenia;
- grupul de dialecte din Transilvania.

M. Gaster face o observație prețioasă și nouă, anume că dialectul din Transilvania, deși are unele particularități specifice, prezintă asemănări, pe de o parte, cu dialectul din Moldova (în partea răsăriteană) și, pe de altă parte, cu dialectul din Muntenia (în partea de sud). Ulterior, s-a dovedit că Transilvania propriu-zisă nu formează o arie dialectală distinctă, ci se împarte între ariile dialectale învecinate.

Cel dintâi care nu a mai recunoscut existența unui dialect aparte în Transilvania propriu-zisă a fost G. Weigand (în 1908, în articolul *Despre dialectele românești*, „Convorbiri literare”, 1908, nr. 4, p. 441-448, republicat, în germană, ca *prefață* la *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909, p. 9-11). Astfel, G. Weigand vorbește, pe baza particularităților fonetice, de trei dialecte: *bănățean*, *muntean* și *moldovean*. El semnalează, în plus, unele particularități specifice pentru zona Bihorului [= a Crișanei], în Transilvania, și, de

asemenea, pentru Maramureș. Constatările lui G. Weigand, făcute, pentru prima oară, pe baza unui atlas lingvistic, sunt deosebit de prețioase, pentru că structura dialectală configurată de lingvistul german (cu trei dialecte, la care s-au mai adăugat cele două arii – Crișana și Maramureș) a fost confirmată, ulterior, de studiile elaborate pe baza *Atlasului lingvistic român (ALR)*.

În afară de aceste delimitări ale ariilor dialectale ale dacoromânei, care aveau la bază situația graiurilor din vremea respectivă – deci, o perspectivă sincronică – au apărut și alte clasificări, din perspectivă diacronică (urmărind constituirea, de-a lungul istoriei, a unităților dialectale ale dacoromânei).

Cel dintâi care a descris graiurile dacoromânei din această perspectivă a fost A. Philippide, în *Originea românilor* (vol. II, Iași, 1927). Lingvistul ieșean a prezentat formarea unităților dialectale ale dacoromânei prin așezarea românilor în Dacia, în *valuri succesive*, constituind două ramuri principale:

– *ramura banato-transcarpatină*, care a cuprins succesiv Banatul, Transilvania (cu excepția ariei sudice și sud-estice), Bucovina, Moldova și Basarabia

– *ramura muntenească*, răspândită în Muntenia, în sudul și sud-estul Transilvaniei (Țara Oltului și Țara Bârsei).

În Oltenia s-au revărsat ambele ramuri de populație romanică, astfel încât această provincie prezintă particularități fie ale ariei banato-transcarpatine (în nord-vest), fie ale ariei muntenești (în sud și sud-est).

La baza identificării celor două ramuri ale dacoromânei, Al. Philippide a pus următoarele schimbări de ordin fonetic (în numerotarea autorului) produse după perioada de comunitate, numită de el *româna primitivă*, care s-a încheiat la începutul secolului al VII-lea:

- monoftongarea diftongului *ɛa* > *e*, când în silaba următoare se găsește vocala *e*: *lɛage* > *lege*, *fɛate* > *fete*;

- monoftongarea diftongului $\text{æa} > a$ și trecerea lui $e > \text{ă}$ după consoane labiale, când în silaba următoare nu se găsește o vocală anterioară (e, i): *fætă* > *fată*, *mer* > *măr*;
- depalatizarea consoanelor ș , ž , ceea ce determină schimbările $\text{æa} > a$ și $e > \text{ă}$ (și $i > \text{î}$ după aceste consoane (ulterior, ș , ž s-au „repalatizat” în graiurile de tip muntenesc).

Urmărind schimbările de mai sus în cuvintele latinești *camisia* și *vesica*, Al. Philippide constată că ele au avut o cronologie diferită în cele două grupuri dialectale, *moldovenesc* și *muntenesc*.

În graiurile din grupul dialectal *moldovenesc* schimbările s-au produs astfel:

- lat. *camisia* > *cămęaşă* > *cămęașe* > *cămęșe* > *cămęșă*;
- lat. *vesica* > *beșică* > *beșică*.

În graiurile din grupul dialectal *muntenesc* schimbările s-au produs după cum urmează:

- lat. *camisia* > *cămęaşă* > *cămęașe* > *cămęaşă* > *cămașă* > *cămașe*;
- lat. *vesica* > *beșică* > *beșică* > *bășică* > *bășică*.

„Pentru prescurtare – spune Al. Philippide – am numit forma *cămęșă* moldovenească și formele *cămașă*, *cămașe* muntenești” (Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, p. 47); la acestea se adaugă mold. *beșică*, față de munt. *bășică*, *bășică*.

Teoria lui Al. Philippide a fost acceptată în 1941 de elevul acestuia, Iorgu Iordan (în articolul *Graiul putnean*, „Ethnos”, Focșani, 1941, nr. 1, p. 90-117), care nu aduce argumente suplimentare. Ea a fost confirmată în 1968 de E. Vasiliu (*Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968), care a respins explicit ideea existenței unei dacoromâne comune după perioada *românei comune* (numită de Al. Philippide *româna primitivă*, care, după acest autor, a existat până în secolul al VII-lea; vezi *supra*).

Un moment nou al studiilor consacrate structurii dialectale a dacoromânei îl reprezintă elaborarea și publicarea *Atlasului lingvistic român* (ALR I: S. Pop, ALR II: E. Petrovici), ale cărui prime volume au apărut în 1938 (ALR I, 1) 1940 (ALR II, 1) și 1942 (ALR I, 2).

Pe baza unor hărți din ALR, S. Pușcariu a demonstrat (în *Limba română*, vol. I, București, 1940) că Transilvania nu are un dialect aparte, ceea ce a confirmat constatările anterioare în acest sens. Partea de sud a Transilvaniei se grupează cu Muntenia, partea de nord și de est, cu Moldova, iar partea de vest cu Banatul și Crișana. S-a constatat, astfel, că lanțul muntos al Carpaților n-a constituit niciodată un obstacol în calea mișcărilor românilor și, deci, nici în calea răspândirii particularităților dialectale.

O explicație a poziției speciale a Transilvaniei a încercat să dea E. Petrovici (în articolul *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, „Transilvania”, 1941, nr. 2, p. 103-105). E. Petrovici a aplicat unul din principiile de geografie lingvistică stabilite de lingvistul elvețian Karl Jaberg (*Aspects géographiques du langage*, Paris, 1936), anume că teritoriile cu arii lingvistice unitare cuprind populații mai noi (colonizate), în timp ce teritoriile cu arii fărâmițate cuprind populații vechi. Asta înseamnă că Transilvania (din interiorul arcului carpatic), care este o arie neunitară, fărâmițată, cuprinde o populație veche, în timp ce teritoriile ciscarpatiche (din afara arcului carpatic), cu arii dialectale unitare, cuprind populații mai noi, provenite din interiorul arcului carpatic.

Într-un alt articol, *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș* („Transilvania”, 1941, nr. 8, p. 551-558), E. Petrovici a susținut existența unui subdialect aparte în această zonă din vestul țării, anume *subdialectul crișean* (care se adaugă celorlalte trei: *bănățean, muntean și moldovean*).

În sfârșit, tot E. Petrovici, în *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român* (LR, III, 1954, nr. 5, p. 5-17), prezintă fapte noi pentru conturarea celor patru subdialecte menționate (*crișean, bănățean, muntean, moldovean*), afirmând că este posibilă conturarea celui de al cincilea, *subdialectul maramureșean*. E. Petrovici formulează și un punct de vedere teoretic privind natura trăsăturilor lingvistice care pot fi luate în considerație pentru stabilirea unităților dialectale. Esențiale sunt, după E. Petrovici, fenomenele fonetice, care apar în foarte multe cuvinte, deci se repetă.

Împărțirea dacoromânei în cinci subdialecte de către E. Petrovici are la bază tratamentul africatelor *ĉ, ĝ*:

ĉ, ĝ (subdialectul muntean): *ĉer, ĝer* (se rostesc moale)

š, ž (subdialectul moldovean): *šer, žer* (între *ĉ, ĝ* și *ś, ź*)

ś, ź (subdialectul bănățean): *śer, źer*

ĉ, j (subdialectul crișean): *ĉer, jer*

č, ģ (subdialectul maramureșean): *čăr, ģăr* (*e > ă* după *č, ģ*, care se rostesc dur).

Cu toată importanța atribuită fenomenelor fonetice, E. Petrovici a luat în considerație și particularitățile lexicale în delimitarea celor cinci unități dialectale ale dacoromânei.

R. Todoran a confirmat repartitia dialectală propusă de E. Petrovici, aducând fapte noi din ALR (în articolele *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne*, LR, VI, 1956, nr. 2, p. 38-50 și *Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne*, în CL, VI, 1961, nr. 1, p. 43-74).

Acceptată, în general, de dialectologi, repartitia dialectală a dacoromânei propusă de E. Petrovici și R. Todoran a fost supusă criticii, relevându-se caracterul eterogen al criteriilor clasificării și al faptelor aduse în discuție (dintre care nu toate au aceeași importanță).

O asemenea critică a formulat I. Gheție (*Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, SCL, XV, 1964, nr. 3, p. 317-364), care a stabilit două criterii de clasificare: *importanța și frecvența* fenomenelor lingvistice. I. Gheție acordă un rol esențial *criteriului cantitativ* (frecvenței). Se pune însă întrebarea dacă se poate face o egalizare valorică între trăsături de natură diferită (fonetice, morfologice) și dacă numărarea acestor trăsături (ignorând natura lor diferită) poate conduce la rezultate corecte. Oricum, analiza întreprinsă de I. Gheție – tot pe baza ALR – infirmă clasificarea propusă de E. Petrovici și duce la constatarea că dacoromâna se împarte în două mari arii dialectale – una sud-estică (cuprinzând graiurile munteneste) și alta nord-vestică (cuprinzând restul graiurilor dacoromâne) –, *clasificare sincronică* ce confirmă *clasificarea diacronică* propusă de Al. Philippide.

Din contribuția lui I. Gheție reținem clasificarea trăsăturilor lingvistice care caracterizează ariile dialectale în *tipice* și *atipice*:

1- sunt *tipice* acele trăsături care apar într-o arie fără să se întâlnească în arii învecinate; ele se pot regăsi în arii neînvecinate.

Trăsăturile tipice sunt de două feluri:

1a) *absolute*: care nu se găsesc în niciuna din ariile neînvecinate, deci apar numai în aria în cauză; de exemplu, păstrarea consoanei *ń* în cuvinte moștenite din latină, în graiul din Banat: lat. *cuneum* > *cuń*, lat. *calcaneum* > *călcăń*.

1b) *relative*: care se regăsesc într-o arie neînvecinată; de exemplu, conservarea lui *đ* în cuvinte moștenite din latină, în graiul din Banat: *đac*; același fenomen se regăsește în Moldova (arie neînvecinată), dar nu în ariile învecinate (Crișana, Transilvania, Oltenia).

2 - sunt *atipice* trăsăturile comune unor arii învecinate, dar absente în celelalte arii, de exemplu palatalizarea dentalelor în

graiul din Banat: *đinće, ée*, fenomen care se regăsește în arii învecinate (Crișana, Transilvania): *d'int'e, frat'e*, dar e absent din celelalte arii (*dinte, te* în restul teritoriului).

În prezent, clasificarea graiurilor dacoromâne în *două mari grupuri – de sud-est și de nord-vest* – câștigă tot mai mulți adepți, fiind confirmată din ambele perspective – istorică (diacronică) și sincronică.

Acest punct de vedere și-a găsit un sprijin în studierea românei din secolul al XVI-lea (primele atestări scrise): Al. Rosetti, *Istoria limbii române* (București, 1968); I. Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea* (București, 1974); I. Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească* (București, 1994).

Teoria lui Al. Philippide a fost reconfirmată, din perspectiva dialectologiei istorice, pe baza principiilor teoretice și metodologice ale gramaticii generative, de către Em. Vasiliu (în *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968).

Așadar, cele două perspective – diacronică și sincronică – se susțin și se confirmă reciproc.

Dacoromâna cuprinde două mari grupuri de graiuri (numite de Em. Vasiliu, *tipuri*):

- (I) grupul graiurilor de *tip muntenesc* (sudic, sud-estic)
- (II) grupul graiurilor de *tip moldovenesc* (nordic, nord-vestic).

În timp ce grupul (I) este unitar, grupul (II) este neunitar, putând fi recunoscute, în cadrul lui, unități mai mici (bănățean, crișean, maramureșean, moldovean propriu-zis).

Prezentăm, în continuare, dialectul dacoromân, cu precizarea ariilor de răspândire a particularităților de ordin fonetic, morfologic, lexical.

FONETICA

Vocalismul

1) *Închiderea timbrului unor vocale (în poziție neaccentuată)*

Este vorba de închiderea vocalelor de apertură medie [e, ă], neaccentuate, care trec la vocalele închise corespunzătoare [i, â, î].

a) *închiderea lui [e] neaccentuat la [i]*. Fenomenul are frecvența cea mai ridicată în Moldova, unde este înregistrat mai ales la finală de cuvânt: *spuni, fași, ardi* etc., dar și în interiorul cuvintelor (înainte și după accent): *diparti, punim, pitrec, fimeji, fașim* etc., precum și în cuvinte neaccentuate în frază: *di, pi, si* [= ce] etc.

În cuvintele cu doi [e] după accent, fenomenul apare și în Muntenia: *fetili, casili, soarili, fratili* (deci, la substantive terminate în *e*, care primesc articolul hotărât enclitic *-le*).

b) *Închiderea lui [ă] neaccentuat, la [â, î]*

Este vorba de [ă] neaccentuat în poziție finală. Fenomenul este caracteristic, de asemenea, Moldovei (îndeosebi zonelor centrală și sudică): *mamâ, sorâ, cîntî* etc. Forme cu [ă] trecut la [â] au fost notate și în zonele învecinate Moldovei, de exemplu, în nord-estul Munteniei și în nordul Dobrogei.

2) *Deschiderea timbrului unor vocale*

Deschiderea vocalei [ă] la [a], înainte de accent, este un fenomen caracteristic, în special, Moldovei. Se consideră că [ă] a devenit [a] mai întâi în cuvinte care conțin un alt [a] (accentuat), printr-un fenomen de asimilare regresivă: *barbât, carări, sanatâti* etc. Apoi fenomenul s-a extins, prin analogie, la celelalte cuvinte

cu [ă] protonic, care nu aveau și un [a] (accentuat): *matúșă*, *parínti* etc.

3) Schimbări de localizare

a) După consoanele [s, z, ș, j, ț, ɟ] vocalele din seria anterioară [e, i] trec în seria centrală, devenind [ă, î]. Fenomenul apare în *graiurile nord-vestice*, care se deosebesc, în felul acesta, de cele sud-estice (sau muntenești): *sîtă*, *zîle*, *săc*, *zăr* etc.; *șî*, *jînduțesc*; *șăd*, *slujăști* etc.; *îm*, *đîc*; *țăpúșă*, *urđăsc* etc.

După aceleași consoane, diftongul [ɛa] se reduce la [a], iar [î] (*i* final asilabic) amuțește: *sară*, *zamă*, *đamă*, *țapăn*, *căptușalâ*, *să slujăscă*, *coz* [= cozi], *scoț* [= scoți], *groș*, *mînj* etc.

b) În unele graiuri din Moldova, [e] devine [ă], iar diftongul [ɛa] se reduce la [ă] după [r]: *curăli* [= curele], *cura* [= curea] etc.

c) În unele graiuri din *aria nord-vestică* [e] devine [ă], iar diftongul [ɛa] se reduce la [a] după labiale: *vorbăsc*, *o mărș*, *topăsc* etc., *albață*, *să margă*, *să se bolnăvască* etc.

4) Timbre vocale finale

a) [î] (*i* final asilabic) se păstrează în *graiurile sud-estice* (muntenești) după [z, ț, ș, j] (în *graiurile nord-vestice*, [î] amuțește, vezi mai sus, sub 3a): *brazî*, *bațî*, *cojî*, *moșî* etc.

b) în *graiurile nord-vestice* apare [i^u] (devenit, în unele zone, [î] final asilabic) după [r], în cuvinte derivate cu sufixele -*ar*, -*er*, -*tor* și în cuvinte al căror radical se termină în *vocală + r*: *toboșari^u* (și *toboșărî*), *țenușeri^u*, *croitorî*. Aceste forme derivate pe teren românesc au apărut după modelul cuvintelor moștenite din latină care aveau terminațiile de mai sus: *cuptori^u* (< lat. *coctorium*), *morari^u* (< lat. *morarius*) etc.

c) [ʰ] (*u* final asilabic) apare în aria graiurilor nord-vestice (îndeosebi în Crișana) și, de asemenea, sporadic, în unele zone din aria graiurilor sud-estice (de exemplu, pe Valea Ialomiței, în Dobrogea – unde fenomenul a fost adus de păstorii ardeleni): *cap*^ʰ, *bun*^ʰ, *scot*^ʰ etc.

5) Diftongări

Caracteristice graiurilor muntenești (sud-estice) sunt formele *câîne*, *pâîne*, *mâîn*[!] (pl.), *mâîne*, cu diftongul *âi* în locul lui *â* etimologic, care s-a păstrat în graiurile nord-vestice: *câne*, *pâne*, *mân*[!], *mâne* (forme rezultate din lat. *canem*, *panem*, *manus* [pl.], *mane*).

În primele trei cuvinte (flexibile) diftongul *âi* a apărut prin anticiparea lui [ɨ] final asilabic din formele de plural: *cân*[!], *pân*[!], *mân*[!] au devenit, astfel, *câîn*[!], *pâîn*[!], *mâîn*[!]; după aceste forme de plural s-au refăcut cele de singular: *câîne*, *pâîne*; forma de singular *mână* s-a păstrat deoarece avea la finală vocala centrală *ă*. Adverbul *mâne* a devenit *mâîne* prin analogie cu *câîne*, *pâîne*.

6) Monoftongarea unor diftongi

a) Este vorba de diftongii [ɛa] și [ɔa], care în unele graiuri nord-vestice – Banat, Maramureș, Transilvania (cu excepția sudului acestei provincii) – se monoftonghează la [e] (*e* deschis) și, respectiv, [o] (*o* deschis): *sēră*, *fēte*, *sōre*, *pōte* etc.

b) Diftongul [ɛa] apare monoftongat la [e] și în poziție finală, tot în graiurile nord-vestice, dar într-o arie ceva mai limitată: Moldova, Maramureș, nordul Crișanei, centru Transilvaniei: *mășe*, *pute*, *pune* etc.

7) Substituții de diftongi

Diftongul [iá] (accentuat) devine [ié] în Moldova și în jumătatea de nord a Transilvaniei (deci, în graiuri din aria nord-vestică): *băjét*, *încujét*, *mujét*, *tăjét* etc.

C o n s o n a n t i s m u l

1) *Fonetisme arhaice*

În unele graiuri dacoromâne din aria nord-vestică apar, în zone relativ limitate, consoanele [ɖ], [ɣ̃], [ń], care reprezintă stadii mai vechi în evoluția unor sunete de la latină la stadiul actual, care se întâlnește în celelalte graiuri ale dacoromânei și în limba standard: [z], [j], [i̯] (= *i* semivocalic).

[ɖ] provine din lat. [d] urmat de iot: forme ca *buḍă*, *spânḍur*, *ḍâc*, *ḍamă* se întâlnesc în Banat, Moldova (de nord și est), Maramureș și în puncte izolate din sud-vestul Transilvaniei; în restul graiurilor: *buză*, *spânzur*, *zâc* (*zic*), *zamă* (*zḡamă*) etc.

[ɣ̃] provine din lat. [j] (= iot) urmat de vocalele posterioare [o], [u] sau din lat. [d] urmat de [e], [i] în hiat: lat. *ioco* > *ḡoc* (față de *joc*), lat. *iuro* > *ḡur* (față de *jur*), lat. *deorsum* > *ḡos* (față de *jos*), lat. *adiutorium* > *aḡutor* (față de *ajutor*). Fonetismul [ɣ̃] apare, în zone limitate, în Moldova de nord și în Maramureș.

[ń] a rezultat din lat. [n] urmat de iot (provenit din [e] sau [i] în hiat): lat. *calcaneum* > *călcâń* (față de *călcâi*), lat. *cuneum* > *cuń* (față de *cuī*), lat. **antaneus* > *întâń* (față de *întâi*).

Forme cu [ń] se întâlnesc în Banat și în sud-vestul Transilvaniei.

2) *Inovații regionale*

a) *Palatalizarea labialelor*

Fenomenul palatalizării labialelor (*p, b, m, f, v*) constă în deplasarea locului de articulare al acestor consoane înspre regiunea palatală a cavității bucale sub acțiunea unui iot următor.

Fenomenul este deosebit de complex, fapt dovedit de diversitatea stadiilor de palatalizare (notate în diferite graiuri), datorate lipsei de omogenitate fonetică a seriei labialelor (două oclusive bilabiale: [p, b], o sonantă bilabială: [m], două fricative labio-dentale: [f, v]) și intervenției altor fenomene fonetice regionale în procesul palatalizării.

Palatalizarea se produce în etape succesive, elementul care suferă propriu-zis modificările fonetice fiind iotul. Schimbarea afectează labialele ducând la eliminarea lor din grupurile consonantice apărute în urma palatalizării.

Fazele cele mai importante, întâlnite în diferite graiuri, ale fenomenului palatalizării, sunt următoarele:

[p] + [i] > p_i > p_h > p_k > k: [p_iept] > p_hept > p_kept > kept

[b] + [i] > b_i > by > b > ğ: [b_iine] > byine > b_ğine > ğine

[m] + [i] > m_i > m_n > n: [m_iel] > m_nel > nel

[f] + [i] > f_i > fh > h: [f_ier] > fh_{er} > her

[v] + [i] > v_i > vy > y: [v_iin] > vyin > yin.

Fenomenul palatalizării labialelor în diferite stadii cuprinde arii întinse ale teritoriului dacoromân. Singura zonă (provincie) în care fenomenul nu apare este Banatul.

În Muntenia, palatalizarea apare în fazele incipiente (*p_hept*, *byine*, *vyin*, *fh_{er}*; nu se palatalizează *m*) și în arii limitate (una la vest de București, alta în nord-estul și estul Munteniei); forme palatalizate au fost notate, de asemenea, în sudul Olteniei. Fenomenul este caracteristic, însă, Moldovei, unde se întâlnesc frecvent stadiile finale de palatalizare: *kept*, *ğine*, *nel*, *her*, *yin*. În jumătatea nordică a Moldovei [f, v] apar palatalizate în stadiul [ș, ž]: *șer* [= fier], *žin* [= vin]. Pentru aceste două consoane, caracteristice sunt și stadiile notate în Maramureș, [s], [z]: *s_ier* [= fier], *z_ierme* [= vierme].

În restul graiurilor din aria nord-vestică (din Transilvania, din Crișana) apar stadii intermediare de palatalizare. Aici fenomenul palatalizării labialelor a intrat în coliziune cu cel al palatalizării dentalelor [t, d], astfel încât în cazul labialelor [p, b], de exemplu, apar nu numai fonetismele [p^k], [b^g], ci și [pt^ʰ], [bd^ʰ], devenite, ulterior, [p^ç], [b^g] și chiar [ç]: *pt'ept*, *pçept*, *çept*; *bd'ine*, *bține*.

Rezultă că palatalizarea labialelor, fenomen cu largă răspândire în dacoromână, caracterizează îndeosebi graiurile nord-vestice (cu excepția Banatului) și în cadrul acestora, în special, graiurile din Moldova. Fenomenul nu este, însă, necunoscut graiurilor sud-estice, unde apare – în Muntenia de exemplu – în faze incipiente.

b) *Palatizarea oclusivelor dentale [t], [d]*

Fenomenul caracterizează graiuri din aria nord-vestică, în primul rând din Banat, dar apare, de asemenea, în Crișana (cu excepția sudului), Maramureș, nordul și vestul Transilvaniei și în puncte izolate din jumătatea nordică a Moldovei.

Dentalele apar, pe regiuni, în stadii diferite de palatalizare:
 $t + \text{iot} > t' (k)$ (Maramureș, Crișana): *d'int'e*, *t'e*
 $> \acute{c}$ (în Banat): *će*, *ćinăr*
 $d + \text{iot} > d'(\acute{g})$ (Maramureș, Crișana): *verd'e*, *d'espre*
 $> \acute{d}$ (Banat): *verđe*, *đi*, *đinće*.

c) *Înmuierea sonantelor dentale [n, l, r]*

Aria de răspândire: aproximativ aceeași cu a fenomenului anterior:

$n, l, r + \text{iot} > \acute{n}, l' (l^i), \acute{r} (r^i)$: *biñe*, *l'ēm̃n*, *cul'ēg*, *mar'ē*, *păr'ete*.

d) *Tratamentul africatelor prepalatale [ĉ, ĝ]*

Conservarea, respectiv, fricativizarea africatelor prepalatale [ĉ, ĝ] și modul lor de rostire au constituit, pentru Emil Petrovici, principalul criteriu de delimitare a celor cinci subdialecte ale dacoromânei.

Graiurile sud-estice (subdialectul muntean) se delimitează de cele nord-vestice prin faptul că africatele [ĉ, ĝ] se păstrează, rostindu-se ca în limba literară: *ĉine, ĝeme, dulĉe, deĝet* etc.

În graiurile nord-vestice, africatele [ĉ, ĝ] fie se fricativizează (în general), fie se rostesc altfel decât în graiurile muntenești (sud-estice):

– în subdialectul crișean, [ĉ] se păstrează, dar [ĝ] devine [j]: *ĉine, dulĉe*, dar *jeme, dejet*;

– în subdialectul moldovean, africatele [ĉ, ĝ] se fricativizează, devenind [š, ž] (fricative palatale cu o rostire între [ĉ] și [j]): *šine, dulše, žeme, dežet*;

– în subdialectul bănațean, africatele [ĉ, ĝ] se fricativizează, de asemenea, devenind [ś, ź] (fricative palatale): *šine, dulše, źeme, dežet*;

– în subdialectul maramureșean, africatele [ĉ, ĝ] nu se fricativizează, dar se rostesc „dur”, fiind notate [č, ģ]; după ele, [e, i] devin [ă, â], adică trec din seria anterioară în seria centrală: *čăr* [= cer], *ģăr* [= ger], *čâne* [= cine], *dulčă* [= dulce], *ģăme* [= geme].

e) *Rotacismul*

Este fenomenul prin care dentala nazală [n] s-a transformat, în poziție intervocalică, în sonanta [r] în cuvinte de origine latină: *bire, irimă, fântâră* etc. Formele rotacizate au fost înregistrate în zone izolate din aria nord-vestică: în Țara Moșilor și în jumătatea nordică a Crișanei.

MORFOLOGIA

A r t i c o l u l

Articolul genitival are forme variabile după gen și număr în graiurile sud-estice: *al, a, ai, ale*. În graiurile nord-vestice (Moldova), articolul genitival are forma invariabilă *a*: **a meu, a mea, a mei, a mele**.

Articolul adjectival are formele *ăl, a, ăi, ale (ăle)* în graiurile sud-estice; aria cuprinde, de asemenea, Banatul (din aria graiurilor nord-vestice): **ăl mare, a mare, ăi mari, ale (ăle) mari**. În graiurile nord-vestice (cu excepția Banatului) formele acestui articol sunt *cel, ca, cej, cele* (cu variante fonetice).

P r o n u m e l e

Pronumele (și adjectivul) demonstrativ are formele:

– *ăsta, asta, ăștia, astea* (de apropiere), *ăla, aja, ăia, alăa* (de depărtare), în jumătatea sudică a țării: graiurile sud-estice (muntenești), la care se adaugă Banatul;

– *ajeșta (aista), ajăsta, ajăștia (aiștia), ajăstea* (de apropiere), *acela, aceăa, acēja, acelăa* (de depărtare) (cu diferite variante fonetice), în jumătatea nordică a țării: graiurile nord-vestice, cu excepția Banatului.

V e r b u l

Indicativul

a) În graiurile sud-estice, la *indicativ prezent*, se neutralizează *opoziția de număr* între persoana a III-a sg. și persoana a III-a pl.; este vorba de generalizarea omonimiei specifice

conjugării I: (el, ei) *mănâncă, cântă, laudă* etc., prin extinderea la celelalte trei conjugări: (el, ei) *vede*, (el, ei) *merge*, (el, ei) *vine*. În graiurile nord-vestice această omonimie nu apare la verbele conjugărilor II, III, IV.

b) Tot în *graiurile sud-estice* – la indicativ prezent – sunt caracteristice *formele iotacizate* ale verbelor de conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a cu radicalul terminat în oclusivele dentale [t, d]: (eu) *scoț, văz, auz, simț, înghiț, râz* etc. În graiurile nord-vestice sunt cunoscute formele curente și în limba literară: *scot, văd, aud, simt, înghit, râd* etc. Și verbele cu radicalul în dentala nazală [n] au forme rotacizate în graiurile sud-estice, dar aria fenomenului se extinde, în acest caz, și în Crișana: *puj, spuș, țiu* față de *pun, spun, țin*, în restul graiurilor și în limba standard.

c) Auxiliarul perfectului compus are, la persoana a III-a singular, forma *a* în graiurile sud-estice și forma *o* în cele nord-vestice: **a** *venit* / **o** *venit*. La persoana a III-a plural, apare tot *a* în graiurile sud-estice, în timp ce, în aria nord-vestică, apare *or*: (ei) **a** *venit* / (ei) **or** *venit* (Crișana: **au**).

Conjunctivul / infinitivul

a) După verbele *a putea* și *a ști*, verbul care urmează este la conjunctiv în aria graiurilor sud-estice: (pot, știu) *să cânt*, la infinitiv în aria graiurilor nord-vestice: (pot, știu) *cânta*.

b) În subdialectul crișean conjuncția conjunctivului are forma *și*: (fata vrea) **și** *să mărite* [= să se mărite].

Aspectul

În Banat apar forme verbale cu valoare aspectuală, sub influența graiurilor sârbești de aici. Valoarea aspectuală se exprimă cu ajutorul prefixelor *do-*, *pro-*, *ză-* etc.: *să dogată* [= se

termină de tot], *să proruga* [= se ruga din nou], *o zăuitat* [= a uitat complet].

LEXICUL

În cadrul dacoromânei există și *diferențe lexicale* între graiuri.

Pentru a ne da seama de importanța și de semnificația diferențelor lexicale, trebuie să facem o ierarhizare a acestora, pornind de la vechimea termenilor care intră în discuție. În acest sens, o importanță mai mare revine cuvintelor păstrate din substratul autohton și, de asemenea, celor moștenite din latină. Atât din punct de vedere istoric, cât și din punctul de vedere al structurii lexicului limbii actuale, termenii păstrați din substrat și cei moșteniți din latină formează elementul de bază, specific, de rezistență al vocabularului românei.

Referitor la *elementul latin moștenit*, S. Pușcariu a atras atenția asupra repartiției dialectale a unor cuvinte latinești, care delimitează, în cadrul dacoromânei, o *arie nordică* (uneori, nord-vestică) și alta, *sudică* (respectiv, sud-estică). Iată ce spunea S. Pușcariu în legătură, de exemplu, cu răspândirea cuvintelor de origine latină *curechi* (< lat. *coliculum*), care se întâlnește în jumătatea nordică a teritoriului de limbă română, și *varză* (< lat. *viridia*), cunoscut în aria sudică: „Înțelesul [...] originar [al cuvântului latinesc *viridia*] era cel de ‘verdețuri’ (înțeles pe care îl găsim în textele vechi dacoromâne). Încă în latina târzie [...] numele generic de ‘legume verzi’ [...] s-a restrâns asupra unui gen, varza. Important este că această modificare de sens s-a produs în latinește relativ târziu și a plecat din Italia de nord [...]. Ea a putut cuprinde Peninsula Balcanică – de aceea o găsim la aromâni, megleniți și istroromâni – dar nu a mai putut ajunge la românii (izolați) din Dacia Traiană [...]. Abia mai târziu *varză* [s-a

răspândit] pe seama lui *curechi* [...], păstrat în jumătatea nordică a țării.” (*Limba română*, I, București, 1940, p. 341; vezi și harta lingvistică nr. 33).

Adăugăm faptul că acolo unde e cunoscut cuvântul *curechi* (deci, în aria nordică) se întâlnește și termenul *moare* (< lat. *moria < *muria*), căruia, în aria sudică, îi corespunde *zeamă de varză*.

În același sens, S. Pușcariu adaugă perechea de termeni de origine latină **renu(n)culus*, care a dat, în românește, *rărunchi* (formă întâlnită în graiurile dacoromâne nordice) și *rențculus*, care a dat în românește, *rinichi* (formă întâlnită în graiurile dacoromâne sudice și în limba literară): „forma cu sufixul -*u(n)culus* – spune S. Pușcariu – [deci, cea din aria nordică], care se întâlnește și la retoromani și în unele dialecte italiene, pare a fi fost cea obișnuită în Dacia Traiană, pe când cea cu sufixul -*iculus* [...] era răspândită în Peninsula Balcanică, căci numai ea e cunoscută la transdanubieni (arom. *arnicl'u*)” (*op. cit.*, *loc. cit.*; vezi și harta lingvistică nr. 34). Adăugăm că, în aria nordică a lui *rărunchi* apar și formele, refăcute după modelul acestui cuvânt, *genunchi* și *mănunchi*, cărora le corespund în aria sudică (muntenească) formele „normale” *genuchi* și *mănuchi* (< lat. *genuculum*, *manucus*) (cunoscute și în sudul Dunării, cf. ar. *đānucl'u*, *mānucl'u*).

Un aspect important în structura lexicală a dacoromânei îl constituie cuvintele păstrate din substratul autohton și raportul acestora – în plan dialectal (deci, geografic) –, în primul rând, cu termenii moșteniți din latină dar și cu împrumuturile din alte limbi, cu formațiile pe terenul limbii române etc.

Delimitarea ariilor nordică și sudică rezultă și din concurența termenilor de origine latină nu numai cu termenii autohtoni ci și cu cei împrumutați din alte limbi (slavă, maghiară, turcă).

În asemenea împrejurări, graiurile dacoromâne nordice (nord-vestice) au conservat, în general, mai bine termenii moșteniți din latină, ceea ce confirmă observația lui S. Pușcariu, anume că „elementele latine se păstrează mai ales în regiunile vestice ale teritoriului dacoromân, unde romanitatea fusese mai intensă” (*op. cit.*, p. 339). Ca o completare și, totodată, ca o confirmare a acestei observații a lui S. Pușcariu este constatarea noastră privind unii termeni autohtoni, care s-au păstrat mai bine în aria sudică, unde nu au fost înlăturați de termenii latinești, așa cum rezultă din tabelul care urmează:

aria sudică (termen autohton)	aria nordică (termen moștenit din latină, împrumut, formație pe terenul limbii române etc.)
gresie (cf. alb. gëresë)	cute (< lat. cos, cotis)
burtă	pânțece (< lat. pantex, -ticis) și foale (< lat. follis)
ghionoaie (ef. alb. gjon ‘cucuvea’)	ciocănitore (de la vb. ciocăni, la origine, slav)
barză (cf. alb. bardh ‘alb’)	cocostârc (din cocor + stârc, ambii termeni, la origine, slavi)

<p>sâmbure (cf. alb. thumbull) (în majoritatea graiurilor) 1° ‘partea tare din interiorul unui fruct’ 2° ‘partea moale din interiorul părții tari [a sîmburelui]’</p> <p>a merge de-a bușilea (de la *buș; cf. ar. buș. ‘pumn’, alb. mbush)</p>	<p>1° os (< lat. ossum) (în Banat, sudul Crișanei) 2° miez (< lat. medius) (în aria vestică)</p> <p>a merge în (pe) brânci (de la brâncă ‘mână’ < lat. branca)</p>
<p><i>sudoare</i> (< lat. <i>sudor, -oris</i>)</p> <p><i>grăunte</i> (< lat. *<i>granuceum</i>)</p> <p><i>nea</i> (< lat. <i>nix, nivis</i>) (Banat)</p> <p><i>păcurar</i> (< lat. <i>pecorarius</i>)</p> <p><i>orb</i> (<i>de-un ochi</i>) (< lat. <i>orbis</i>)</p>	<p><i>nădușeală</i> (de la vb. <i>năduși</i>, de origine slavă)</p> <p><i>bob</i> (< vsl. <i>bobŭ</i>)</p> <p><i>omăt</i> (Transilvania, Moldova), <i>zăpadă</i> (Muntenia) (de origine slavă)</p> <p><i>cioban</i> (< tc. <i>çoban</i>)</p> <p><i>chior</i> (< tc. <i>kör</i>)</p>

Uneori, aria nordică este cea care a înlocuit termenul latinesc cu unul împrumutat:

aria sudică	aria nordică
<i>certa</i> (< lat. <i>certare</i>) <i>ficat</i> (< lat. <i>ficatum</i>)	<i>sfădi</i> (< vsl. <i>sŭvaditi</i>) <i>mai</i> (< magh. <i>máj</i>)

DIALECTELE ROMÂNEȘTI SUD-DUNĂRENE

Dialectele românești sud-dunărene sunt: aromâna (numită și macedoromâna), maglenoromâna și istroromâna. După cum arată numele ce li s-a dat, aceste dialecte se vorbesc la sud de Dunăre, în Peninsula Balcanică, spre deosebire de dacoromână, care se vorbește, îndeosebi, în nordul Dunării.

Dialectele românești sud-dunărene reprezintă supraviețuiri ale romanității din Imperiul Roman de Răsărit, care, la sfârșitul secolului al III-lea d. Hr., și-a fixat granița de nord pe Dunăre. Conservarea romanității sud-dunărene se explică prin faptul că latina a fost, până în secolul al VII-lea, limba oficială a Imperiului Roman de Răsărit și, de asemenea, prin permanentele contacte dintre populația romanizată din sudul Dunării cu cea din nordul Dunării. În provinciile romanizate din nordul și din sudul Dunării s-a format un *continuum romanicum*, întrerupt o dată cu stabilirea slavilor în sudul Dunării începând cu secolul al VI-lea.

Prezența, în sudul Dunării, a populației romanizate – care, începând cu secolul al X-lea, apare sub numele de *Vlahi* – este amplu atestată în surse latine și bizantine din secolele IV-XV. Unitatea romanității răsăritene e dovedită de păstrarea termenului latin *romanus* > *român*, devenit termen etnic, cu care se numesc pe ei înșiși atât românii din nordul Dunării cât și cei din sudul Dunării (aromânii).

Dialectele românești sud-dunărene se vorbesc astăzi într-un spațiu vast: în extremitatea nord-vestică a Peninsulei Balcanice (peninsula Istria, Croația), unde îi întâlnim pe *istroromâni*, și în sudul Peninsulei Balcanice (Grecia, Albania, R. Macedonia, Bulgaria, Turcia europeană), unde îi întâlnim pe *aromâni* și pe *meglenoromâni*.

În prezentarea dialectelor românești sud-dunărene, ne-am încadrat într-o tradiție existentă în dialectologia românească: este vorba de faptul că aceste dialecte sunt înfățișate aproximativ complet și sintetic, în cadrul unor mici monografii relativ independente. Acest mod de prezentare se datorește, pe de o parte, faptului că nu dispunem până în prezent de un atlas lingvistic cuprinzător al acestor dialecte – așa cum este cazul dacoromânei. Cu toate acestea, nu se poate vorbi de o discordanță de metodă în tratarea celor trei dialecte. Dimpotrivă, descrierea este, în toate cazurile, sincronică și structurală (pentru spectele fonologice și morfologice). Se prezintă astfel, sistemele fonologice ale celor trei dialecte și opozițiile morfologice pentru marcarea categoriilor gramaticale ale părților de vorbire flexibile. Respectarea acestui principiu metodologic înlesnește compararea celor trei dialecte între ele, pe de o parte, și cu dacoromâna, pe de altă parte.

Descrierea înfățișează *situația actuală* a celor trei dialecte. Pe lângă valorificarea, cu discernământ critic, a studiilor existente și a unor materiale publicate anterior, sunt puse la contribuție *date noi*, atât în ceea ce privește faptele de limbă propriu-zise, cât și în ceea ce privește informația generală despre starea actuală a celor trei dialecte (precizarea zonelor geografice în care sunt vorbite astăzi, a localităților, a numărului vorbitorilor, a contactelor cu vorbitorii altor limbi, în situații de bilingvism). Aceste informații, care se găsesc în descrierea celor trei dialecte erau absolut necesare ținând seamă de modificările importante care s-au produs în structura comunităților românești din Peninsula Balcanică în perioade recente. În felul acesta se completează informațiile noastre despre dialectele românești sud-dunărene pentru perioada care s-a scurs de la publicarea – înainte de al doilea război mondial – a principalelor monografii despre aceste dialecte, datorate lui Th. Capidan și S. Pușcariu. Toate aceste informații reprezintă, în bună parte, o contribuție personală

a autorilor care au făcut cercetări de teren recente în zonele locuite de aromâni și meglenoromâni. În ceea ce privește aromâna sunt puse la contribuție datele culese la aromânii din Dobrogea. Neprezentând o altă realitate lingvistică, graiurile aromânești din Dobrogea nu au fost separate, în descriere, de restul graiurilor aromânești, vorbite în Peninsula Balcanică, de unde, de altfel, provin aromânii din Dobrogea.

În mai mare măsură decât în lucrările anterioare se precizează asemănările și deosebirile dintre cele trei dialecte. Acest aspect trebuie reținut în mod special, căci, după părerea noastră, este în măsură să pună într-o lumină nouă problema raporturilor inter- și intradialectale și istoria acestor raporturi. Noi credem că stadiul actual al cunoștințelor despre dialectele românești ne permite să adâncim comparația dialectelor, prin coborârea la nivelul „graiurilor”. Din descrierea meglenoromânei, de pildă, rezultă că graiurile din Huma și Țârnareca au un sistem vocalic care le apropie foarte mult de o parte de graiurile aromânești (cele care au în seria centrală fonemul /ă/, nu și /î/). În prezentarea istroromânei, graiul din *Žeján* este adesea delimitat de graiurile din sud. Deși, pe baza inventarului de foneme, se delimitează în cadrul aromânei două mari unități dialectale (cu 6 și, respectiv, cu 7 vocale, adică cu opoziția *ă/î*), delimitarea se adâncește, prin identificarea a patru grupuri de graiuri: pindean, grămostean, fărșerot și grabovean (fără a mai menționa unele subunități mai mici din cadrul acestor grupuri). Pe baza unor asemenea delimitări, se poate face precizarea, că, deși, în ansamblu, aromâna se apropie mai mult de graiurile dacoromâne de vest (și nord-vest), unele graiuri ale aromânei (în special cel grabovean) prezintă asemănări mai mari cu dacoromâna decât celelalte graiuri. În același sens, deși se știe că meglenoromâna se aseamănă mai mult cu dacoromâna decât aromâna, aceste

asemănări privesc în special dacoromâna de sud (*cogine, pçini* etc.).

Prezentarea dialectelor românești sud-dunărene pune cu pregnanță în evidență conservarea structurii lor romanice în condițiile unui bilingvism (și, uneori, plurilingvism) activ și de lungă durată. În ciuda influențelor aloglote, aromâna, meglenoromâna și istroromâna sunt și vor rămâne dialecte ale limbii române. Raportarea la romanitatea de vest ar pune în evidență faptul că dialectele românești sud-dunărene reprezintă cea mai apropiată verigă de legătură a romanității occidentale cu romanitatea orientală, care a stat la baza limbii române.

DIALECTUL AROMÂN se vorbește pe un teritoriu întins în sudul Peninsulei Balcanice (în Grecia, Albania, R. Macedonia, Bulgaria) și, de asemenea, în România.

Răspândirea aromânilor în Balcani: provinciile Macedonia, Epir și Tesalia (jumătatea nordică a Greciei), jumătatea sudică a Albaniei, sudul R. Macedonia, sud-vestul Bulgariei. În România, aromânii au venit în număr mai mare începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, stabilindu-se mai ales la orașe. Izolat, îndeosebi ca negustori, aromânii au venit în Principatele Române și, mai ales, în Austro-Ungaria, și în secolele anterioare. O importantă colonie aromână s-a format, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, în orașele Viena și Budapesta. Între cele două războaie mondiale (1925-1943), grupuri compacte de aromâni (sate întregi), veniți din țările balcanice, s-au așezat în Dobrogea, unde se găsesc și astăzi.

Din datele existente (care, în lipsa unei statistici, nu reflectă situația exactă), rezultă că numărul aromânilor se fixează între 600.000 și un milion. Cei mai numeroși sunt aromânii din Grecia (între 400.000 și 600.000). În Albania, numărul lor este de 200.000-400.000, iar în R. Macedonia, de aproximativ 20.000. Comunități izolate de aromâni de găsesc în Bulgaria (2000-3000).

În România, după o statistică pe care am efectuat-o recent, aromânii sunt în număr de aproximativ 70.000, cei mai mulți găsiindu-se în Dobrogea (aproximativ 50.000; cf. Saramandu 2007: XXVI, nota 25).

Aromânii formează mai multe *grupuri*, denumite și *ramuri* sau *tulpini*, dintre care cele mai importante le constituie *pindenii* (cei mai mulți, în masivul muntos al Pindului din Epir, Grecia, dar și în Tesalia), *grămostenii* (în Macedonia grecească, în R. Macedonia, în Bulgaria), *fărșeroții*, *grabovenii* (aceste grupuri întâlnindu-se, îndeosebi, în Albania); fărșeroți se găsesc și în Grecia. Toate aceste grupuri sunt reprezentate și în România, unde cei mai numeroși sunt *grămostenii*, după care urmează *fărșeroții*.

Din punctul de vedere al graiului, se deosebesc două mari grupuri:

pindean-grămostean
fărșerot-grabovean.

Ocupațiile de bază ale aromânilor au fost, secole de-a rândul, *păstoritul* și *carvănăritul* (transportul mărfurilor în caravane, pe cai). Ei au practicat și practică, de asemenea, *comerțul* (negoțul) și *meșteșugurile* (aromânii orășeni). În mai mică măsură se ocupă de agricultură.

Dintre grupurile de români sud-dunăreni, aromânii sunt singurii care au creat o literatură scrisă, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În această perioadă, ei au avut un mare centru cultural și de învățământ, la Moscopole (oraș cu 40.000 de locuitori; azi, o mică așezare în Albania, la granița cu Grecia). Aici ei au întemeiat o Academie (școală de studii superioare) și au elaborat primele cărți în dialect (tipărite la Veneția și Viena).

Dintre românii sud-dunăreni, aromânii sunt singurii care și-au păstrat numele etnic *aromân* (< lat. *romanus*) – cu sincopa vocalei în poziție neaccentuată, protonică și cu proteza vocalei

a –, care este același cu dr. *român*. Popoarele în mijlocul cărora trăiesc îi numesc, în general, *vlahi*, termen cu care sunt denumiți și românii din nordul Dunării (cf. *Vlahia* „Țara Românească, Muntenia”, *Vlașca* „ținutul vlahilor, al românilor”, numele unui fost județ).

Atât lat. *romanus* (> rom. *român*) cât și sl. *vlah*, termeni cu care se numesc atât românii nord-dunăreni cât și românii sud-dunăreni, arată originea comună a acestora, ca descendenți direcți ai populației romanizate din Imperiul Roman de Răsărit. Românii au păstrat conștiința acestei origini, care le-a fost recunoscută de populațiile aloglote cu care au venit în contact direct.

DIALECTUL MEGLENOROMÂN este vorbit de locuitorii câtorva sate din ținutul Meglen, situat în nordul Greciei, la granița cu R. Macedonia; o parte din Meglen se află în R. Macedonia. Este vorba de 8 sate, dintre care 7 se găsesc în Grecia (Liumnița, Cupa, Oșini, Birlav, Lundzini, Țarnarcca, Nânta) și unul în R. Macedonia (Huma). Plecând din satele lor de origine, unele familii de meglenoromâni s-au răspândit prin orașe din Grecia și R. Macedonia. Împrejurările istorice au făcut ca, între cele două războaie mondiale, meglenoromânii islamizați din Nânta să fie duși în Turcia europeană; în aceeași perioadă, câteva sute de familii de meglenoromâni s-au mutat în România (în Dobrogea, unde îi găsim și astăzi, în localitatea Cerna, jud. Tulcea).

La începutul secolului, numărul meglenoromânilor era de 12.000 -14.000. În urma dispersării lor, în locurile de baștină se găsesc, în prezent, numai 5.000 de meglenoromâni; în Cerna, numărul lor este de 3.000. Dacă îi adăugăm la aceștia pe cei răspândiți în diferite locuri, numărul meglenoromânilor se apropie de 10.000.

Ocupațiile meglenoromânilor: agricultura și creșterea vitelor. Ei practică, de asemenea, meșteșugurile.

În comparație cu aromânii, meglenoromânii au un trecut cultural mult mai sărac. Ei nu au dezvoltat o literatură cultă în dialect. Manifestările lor culturale sunt numai sub formă orală (folclor literar, muzical etc.)

Deși așezările meglenoromânilor se găsesc într-un teritoriu restrâns ca suprafață, există unele deosebiri de grai de la un sat la altul (cu toate că distanța dintre sate este, uneori, de numai câțiva kilometri). Aceasta este o dovadă că meglenoromânii nu sunt originari în actualele așezări; ei s-au stabilit în Meglen la date diferite și venind din locuri diferite (situate mai la nord de satele actuale).

Populațiile aloglote (slavi, greci) îi numesc pe meglenoromâni *vlahi*, termen care s-a preluat și în meglenoromână (unde lat. *romanus* s-a pierdut).

DIALECTUL ISTROROMÂN se vorbește în câteva sate din peninsula Istria (Croatia), la granița cu Italia. Vorbitorii se repartizează în două grupuri, separate de muntele Učka (ital. Monte Maggiore): *grupul de nord*, reprezentat de satul Jeiăni, și *grupul de sud*, constituit din satele Sușnievița, Noselo, Sucodru, Letai, Brdo. În trecut, dialectul s-a vorbit și în alte așezări din zonă, care au fost între timp slavizate (prin însușirea de către vorbitori a limbii croate și părăsirea dialectului).

În satele menționate, numărul vorbitorilor este, în prezent, de aproximativ 500.

Ca și în cazul meglenoromânei, există diferențe dialectale între localități, cele mai importante fiind între grupul de nord și cel de sud.

Ocupațiile de bază: agricultura, creșterea vitelor, cărbunăritul (prepararea cărbunilor, prin arderea lemnului).

În afară de câteva proverbe și fragmente de cântece, folclorul istroromân aproape că nu există (cf. A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, 1972, prefață).

Nu există o tradiție literară în dialect.

Bilingvismul este generalizat; în afara dialectului, istroromânii vorbesc, în mod curent, croata.

Termenul etnic *rumeri* (din lat. *romanus*), atestat la sfârșitul secolului al XVII-lea, s-a pierdut. În prezent, istroromânii își spun *vlahi*; croații îi numesc atât *vlahi*, cât și *rumunji*, ceea ce pune în evidență identificarea istroromânilor (ca, de altfel, și a aromânilor și a meglenoromânilor) cu românii de pretutindeni.

DESCRIEREA DIALECTELOR ROMÂNEȘTI SUD-DUNĂRENE

F o n e t i c a

Vocalismul

Probleme de inventar

(a) O particularitate a dialectelor românești sud-dunărene (cu excepția unei părți a graiurilor aromânești: grupul pindean-grămostean) o constituie faptul că nu cunosc vocala centrală închisă [â]; în aceste dialecte nu se face, în poziție accentuată, distincția fonologică între [â] și [ă]. Astfel, în graiul fărșeroților (aromâni) *răy* înseamnă atât ‘rău’ cât și ‘râu’.

(b) În istroromână și în unele graiuri ale aromânei, diftongii [ea], [oa] se realizează ca [e], [o] (și, uneori, chiar ca [e],[o]); *șeră* ‘seară’, *fetă* ‘fată’, *nopte* ‘noapte’, *soare* ‘soare’ etc.

Fonemul [ă] se realizează, în meglenoromână, sub accent ca [ó] (în unele localități): *póini* ‘pâine’, *pónză* ‘pânză’.

Probleme de distribuție

(a) În poziție neaccentuată, vocalele de deschidere medie [e,ă,o] apar în variație liberă cu vocalele închise corespunzătoare [i, â, u]: ar. *fićor*, mgl. *cujoc*, ir. *cuperí* ‘acoperi’, ar. *păduri* etc.

(b) Vocala [e] și diftongul [ea] se păstrează după labiale (nu trec la [ă], respectiv [a], [e]) indiferent de timbrul vocalic din silaba următoare: ar., mgl., ir. *per*, *ved*, ar., mgl. *fetă*, ir. *feta*, ar., mgl. *cămęășă*, ir. *kemęe* etc. Această particularitate de distribuție

ilustrează conservarea lui [e], [i] din latină (< lat. *pīlum*, *vīdeo*, *feta*, *camīsia*); cf. dr. *păr*, *văd*, *fată* (pl. *fete*), *cămașă*.

(c) *După labiale, în poziție nazală*, se păstrează și [i] (< [e]) indiferent de timbrul vocalic din silaba următoare: ar., mgl., ir. *pimint* (*pemint*) ‘pământ’ *vint* ‘vânt’, *vină* (ir. *vire*) ‘vână’ (< lat. *pavimentum*, *ventum*, *vena*); cf. dr. *pământ*, *vânt*, *vână*.

(d) *Vocale în poziția finală*

O particularitate a aromânei (cele mai multe graiuri) este păstrarea lui [u] final asilabic ([u] scurt final) după orice cuvânt care se termină într-o consoană: *cap^u*, *bun^u*, *dor^u* etc. Acest [u] se rostește plenison (devine [u] final silabic) când cuvântul se termină în grup de consoane: *lemn^u*, *semn^u*, *cându*, *cântu* etc. Acestei din urmă reguli i se supune și [i] final (rostit [â] după consoane dure): *plânđi* [= plângi], *munțâ* [= munți] etc.

În meglenoromână, regula vocalelor în poziție finală e cea din dacoromână: [u] și [i] se rostesc plenison numai după grupul *consoană + lichidă*: *aflu*, *socru*, *aflî*, *socri* etc. [U] scurt final nu există.

(e) *Vocale în poziție inițială*

— În aromână, fenomenul caracteristic este *proteza* vocalei [a] (aparitia acestei vocale în poziție inițială) la cuvinte care încep îndeosebi cu consoanele [r] și [l]: *arâu* ‘râu’, *armân* ‘aromân’, *alingu* ‘ling’, *arâd* ‘râd’, *alikescu* ‘lipesc’, *aumbră* ‘umbră’ etc.

Dimpotrivă, în meglenoromână și în istroromână, apare fenomenul opus, anume *afereza* vocalei [a] (căderea acestei vocale în poziție inițială): mgl. *daug* [= adaug], *duc* [= aduc și duc], *leg* [= aleg și leg], *casă* [= acasă și casă], mgl., ir. *cmo* [= acum, din *acmo*], ir. *flă* [= afla] etc.

— La inițială de cuvânt, în poziție nazală, în aromână nu apare vocala de sprijin de timbru [â] ([î]): *ncarcu* [= încarc], *mpartu* [= împart], *mbet^u* [= îmbăt]. Așadar, prefixul lat. *in-* s-a

redus în aromână la [n]. În celelalte două dialecte, reflexul acestui prefix este: [aŋ] ([ãŋ]) în meglenoromână, [ãŋ] în istroromână (care corespunde dr. *în*): mgl. *ãmpirat* [= împărat], *ãnsor* [= însor] etc., ir. *ãntrebã* [= întreba], *ãncfide* [= închide] etc.

(f) *Diftongi*

În aromână, [au], [eu] (în radicalul cuvintelor) > [av] ([af]), [ev] ([ef]): *avdu* [< lat. *audio*], *caftu* [< lat. **caŭto*], *preftu* [< lat. *pre(s)b(y)ter* > *preŭt*; cf. dr. *preut*, *preot*], *adavgu* [< lat. *adaugo*] etc.

La fel, în istroromână: *ãvzi* [= auzi], *cãviã* [= cautã], *prevt* [= preot] etc. În acest dialect, fenomenul apare și în poziție intermediară și finală: *dova* [= două], *novę* [= nouã] (adj.), *brãv* [= brâu], *grãv* [= grâu] etc.

În meglenoromână, diftongii [au], [eu] se păstrează: *daug* [= adaug], *preŭt* [= preot] etc.

Consonantismul

Probleme de inventar

(a) În inventarul de consoane al dialectelor românești sud-dunărene apar consoanele [l'] și [ń] ([ň] apare și în Banat); este vorba de conservarea unor stadii mai vechi în evoluția lat. [l], [n] + iot: ar., mgl., ir. *l'epur* [= iepure; lat. *lepus*, -*orem*], ar. *fil'ʷ*, mgl. *il'*, ir. *fil'* [= fiu; lat. *filius*], ar. *aviñe*, mgl. *viñã* [= vie; lat. *vinea*], ar. *lupoañe*, mgl. *lupqañã* [= lupoaică; *lup* + suf. -*qañe* < lat. -*onea*], ir. *ursqñe* [= ursoaicã] etc. [l'] s-a păstrat și în grupurile [cl'], [gl'], care în dacoromână au evoluat la [k], [g]: ar. *ncl'egʷ*, mgl. *ancl'eg* [= încheg; lat. *incoag(u)lo*, -*are*], ar., mgl. *vegl'u*, ir. *vegl'ã* [= veghea; lat. *vig(i)lo*, -*are*].

(b) În inventarul consonantic al aromânei apare fonemul [ɟ] (care există, dialectal, în Banat și Moldova). În aromână, [ɟ] are două surse:

(α) lat. *d* + iot: *ḑâc* (< lat. *dico*); *prânḑu* (< lat. *prandium*), *ḑuḑă* (< lat. *dies*), *ḑaḑe* (< lat. *decem*) etc. Acestui [ɟ] îi corespunde, în celelalte dialecte, [z]: dr. *zic*, *zece*, *prânz*, *zi*, mgl. *zic*, *zaḑe*, *zuă*, ir. *zic*, *zeḑe*, *zi*;

(β) lat. *g* + iot: *ḑinucl'u* ‘genunchi’ (< lat. *genuculum*), *sânḑi* ‘sânge’ (< lat. *sanguinem*), *ḑḑană* ‘geană’ (< lat. *gena*) etc. Acestui [ɟ] îi corespunde:

– [ḑ] în dacoromână (fază mai veche): *ḑenunḑ*, *sânḑe*, *ḑană*

– [z] în mgl. și ir. (fază mai nouă față de aromână): mgl. *zinucl'u*, *sḑnzi*, *zḑană*, ir. *zeruḑl'u*.

O constatare care trebuie făcută este că unele trăsături importante prin care meglenoromâna se apropie de dacoromână se întâlnesc, în special, în graiurile sud-estice, adică în graiuri actuale muntenești. Schimbări fonetice cum sunt trecerea africatelor *ḑ* și *ḑ* la fricativele *j* și *z* (*joc*, *judic*, *jug*; *zac*, *zadă*, *zic*), palatalizarea incompletă a labialelor sau rostirile *cḑni*, *mḑni*, *pḑni*, prin care meglenoromâna se delimitează clar de aromână, sunt caracteristice zonei sud-estice a teritoriului lingvistic dacoromân. Observăm că, spre deosebire de meglenoromână, aromâna se grupează, în privința fenomenelor menționate, cu graiurile dacoromâne nord-vestice. Th. Capidan considera, pe drept cuvânt, că această diversitate dialectală nu poate fi explicată dacă ne limităm la teritoriul foarte restrâns pe care îl ocupă meglenoromâni în prezent. Răspândiți, în trecut, pe un spațiu mult mai întins în Peninsula Balcanică, meglenoromâni s-au stabilit în actualele așezări venind din locuri diferite și, probabil, la date diferite; ei au fost odinioară mai numeroși decât astăzi (constatare

valabilă pentru toți românii sud-dunăreni). Aceasta explică, de pildă, marea diversitate în tratamentul labialelor care se constată în graiurile actuale ale meglenoromânei; este foarte probabil, considera Capidan, „că și dialectul megl(enoromân) s-a dezvoltat pe un teritoriu unde din vremurile cele mai vechi au fost două tendințe, una pentru alterarea și alta pentru menținerea [...] intactă [a labialelor], așa cum s-a întâmplat cu dialectul dacoromân” (Capidan 1925:127; în legătura cu originea meglenoromânei, cf. Saramandu 1993 a).

Probleme de distribuție

(a) Africata surdă [t̥] (care există și în dacoromână) are, în aromână, ca și corespondenta ei sonoră [d̥], două surse:

(α) lat. *t* + *iot* (ca în toate dialectele): ar., dr. *țân* < lat. *teneo*), mgl. *țon*, ir. *țire* [= a ține];

(β) lat. *c* + *iot* (particularitate comună dialectelor românești sud-dunărene): ar., mgl., ir. *țer* [= *cer*, vb.] (< lat. *quaero*), ar. *țațe*, mgl. *zațe*, ir. *zățe* (< lat. *decem*), ar., mgl. *fațe* (pers. 3 sg.), ir. *fațe* (inf.) (< lat. *facere*); cf. dr. *țer*, *zețe*, *fațe*.

(b) Africata paltală sonoră [g̃] se păstrează, în aromână (ca în unele graiuri dacoromâne din Moldova), în cuvinte de origine latină care cuprindeau lat. *iot* + [o], [u]: *goc*, *goi*, *gone*, *gudic* sau *d* + *iot* + [o], [u]: *ağutor*, *ağut*, *ğos (cf. ar. *ngos*), (< lat. *ioco*, *Jovis*, *iuvenem*, *iudico*, *adiutorium*, *adiuto*, *deorsum*). În celelalte dialecte sud-dunărene, [g̃] > [j], ca în majoritatea graiurilor dacoromâne: mgl. *joc*, *judic*, *juni*, *joi*, *jut* [= ajut], *jos*, ir. *jure* [= june], *jos*.

(c) Africata palatală surdă [ç̥] se păstrează în toate dialectele atunci când provine din lat. *t* + *iot* + [o], [u]: ar., mgl., dr. *feçor* (*fîçor*) (< lat. *fetiulus*), *piçor* (< lat. *petiolus*) (ar. *çiçor*);

dr., ar., mgl. *mincună* (< lat. *mentione*) sau din *c* + *iot* + [o], [u]:
dr., ar. *ariĉ*, mgl. *riĉ* (< lat. *ericus*).

(d) *Palatalizarea labialelor* este un fenomen care determină, ca și în unele graiuri ale dacoromânei (îndeosebi din Moldova), schimbări în distribuția consoanelor.

În aromână, fenomenul este *general*, în sensul că afectează toate labialele (*p*, *b*, *f*, *v*, *m*), pe care le modifică până în faza finală (*k*, *g*, *h*, *y*, *n*) și apare în toate graiurile.

În meglenoromână, fenomenul este *parțial*, în sensul că nu afectează toate labialele și nu apare la toate cuvintele (atunci când le afectează).

În istroromână, fenomenul e necunoscut.

Aromână: *kept*, *gini*, *her*, *yin*, *yis*, *nel*, *hare* etc.

Meglenoromână: [b] nu se palatizează: *bini*, *albină*

[p] > [k]: *kept*, *kaptin*, *kale*, dar și *perd* (= pierd),

pin, *dispic*

[m] > [n]: *hari*, *hez*, dar și: *mic*, *mir* (< lat.

mirare)

[v] > [g], [i] (< [y]): *garmi* [= vierme], *in* [= vin], *gaspi* [= viespe], *giu*, *iu* [= viu], *ital* [= vițel], dar și: *viha* [= vie, subst.]

[f] > [i] (< [h]): *ier* [= fier], *ierb* [= fierb], *il'* [= fiu]

(e) *Rotacismul* este o particularitate caracteristică istroromânei, prin care acest dialect se aseamănă cu subdialectul crișean al dacoromânei: *bire* [= bine], *asir* [= asin], *spure* [= spune], *irimε* [= inimă], *vir* [= vin], *demarεε* [= dimineață].

MORFOSINTAXĂ

S u b s t a n t i v u l

(a) *Opoziția de număr*

În urma amușirii lui [i] final asilabic, în meglenoromână și în istroromână, opoziția sg./pl. se neutralizează la multe substantive masculine cu terminație consonantică: mgl., ir. *lup* (sg., pl.), *corb*, mgl. *pom*, ir. *yl'erm* [= viermi], mgl. *fićor*, ir. *fećor*.

(b) *Opoziția cazuală*

Forma determinată (articulată cu articol hotărât enclitic)

Aromână

N.-Ac. sg. bărbat*lu*, feata

G-D. sg. a bărbat*lui*, a feat*il'ei*

pl. bărbat*l'i*, feati*li*

pl. a bărbat*lor*, a feati*lor*

Meglenoromână

N.-Ac. sg. ampirat*u*, feata

G. sg. *lu* ampirat*u*, *lu* feata

pl. ampiraț*il'*, feati*li*

pl. *lu* ampiraț*il'*, *lu* feati*li*

D. sg. *la* ampirat*u la* feata

pl. *la* ampiraț*il'*, *la* feati*li*

*Istroromână*N.-Ac. sg. *fratile, fęta*G.-D. sg. *lu frate, le fętă*pl. *frațil', fętile*pl. *lu fraț, le fęte*

Forma nedeterminată (articulată cu articol nehotărât (proclitic))

Aromână

La fel ca în dacoromână, opoziția cazuală N.-Ac. / G.-D. apare numai la forma de singular a substantivelor feminine:

N.-Ac. ună *feată*N.-Ac. un *bărbat*

dar:

G.-D. a unei *feati*G.-D. a unui *bărbat*, (formă unică de N.-Ac. – G.-D.)*Meglenoromână și istroromână*

Opoziția cazuală N.-Ac. / G.-D. se neutralizată la toate substantivele:

meglenoromână

N.-Ac. un ampirat, ună feată

G. *lu* un ampirat, *lu* ună featăD. *la* un ampirat, *la* ună feată*istroromână*

N.-Ac. un frate, o fętă

G.-D. *lu* un frate, *lu* o fętă

(c) *Acuzativul* personal (substantive care denumesc ființe, grade de rudenie etc.) se construiește, în dialectele sud-dunărene, fără prepoziția *pe*:

ar. *furlu vâtâmă frati-su* [= hoțul l-a omorât pe fratele său]
 mgl. *vru s-la pșară fițoru* [= a vrut să-l ucidă pe băiat]
 ir. *rugât-av jupânu* [= l-au rugat pe primar].

Articolul

Articolul nehotărât, feminin singular are forma *ună* în aromână și meglenoromână și formă *o* în istroromână.

Adjectivul

Gradele de comparație

comparativ   superlativ relativ   superlativ absolut

aromână:

ma (cama) bun   mai (ma) bunlu   multu bun

meglenoromână:

mai bun   ațela mai bun   mult bun

istroromână:

mai bur   țe mai bur   iăco bur

Complementul comparativului se construiește cu prepoziția *de*:

ar. *ma bun di mini* [= mai bun decât mine]

mgl. *mai bun di mini*

ir. *maĵ bur di mine*.

Numeralul

Numeralul cardinal

(a) În aromână s-a păstrat numeralul cardinal latinesc *viginti* > *yinġiț* '20' (cf. ital. *venti*, fr. *vingt*).

(b) În aromână și în meglenoromână legarea numeralului cardinal de substantiv cu prepoziția *di* se face începând cu numeralul 11 (în dacoromână, cu 20): ar. *unsprăḍaḍi di ḡamiń*, mgl. *unsprăzḡi di ḡamiń*. În aromână, numeralul 20 nu se leagă de substantiv cu prepoziția *de*: *yinḡiḡ ḡamiń*.

În istroromână nu se folosește prepoziția *de*: *dvaḷset ḡmir* [= 20 de oameni].

(c) În aromână și în meglenoromână numeralele cardinale se articulează cu articol hotărât enclitic (începând cu numeralul *doi*) și se folosesc ca numerale colective: ar. *doil'i* ‘amândoi’, *doauli* ‘amândouă’, *treil'i* ‘tustrei’, *treili* ‘tustrele’, mgl. *treil'* (masc.), *treili* (fem.) etc.

Pronumele

Pronumele personal

sg.

pl.

În aromână:

pers. 1

jo și *mini**noi*

pers. 2

*tini**voi*

pers. 3

*el, năș, aḡel,**ea, nășă, aḡea**el', năș, aḡel'**eale, năse, aḡeale*

În meglenoromână și istroromână:

pers. 1

mgl., ir. <i>jo</i>	mgl., ir. <i>noi</i>
pers. 2	
mgl., ir. <i>tu</i>	mgl., ir. <i>voi</i>
pers. 3	
mgl. <i>jel, țela</i> , ir. <i>je</i>	mgl., ir. <i>jel'</i>
mgl. <i>ja, ța</i> , ir. <i>ja</i>	mgl., ir. <i>jali</i>

Pronumele (și adjectivul) posesiv

În aromână este totdeauna precedat de articolul posesiv (genitiv) invariabil *a: a meu a mea a nostru* etc.; *a tău, a ta, a vostru* etc.

La fel, la pronumele personal de pers. a III-a, folosit cu valoare posesivă: *a lui, a l'ei, a lor*^U.

Exemple: *calu a meu, featile a noastre* etc.

Pronumele (și adjectivul) demonstrativ

de apropiere	de depărtare
arom. <i>aist, aistă, aiște, aiste</i>	<i>ațel, ațea, ațel', ațeale</i>
mgl., ir. <i>fișta, țeastă, țești, țeaste</i>	<i>țela, ța, țel'i, țeale</i>

Verbul

În aromână și în meglenoromână se păstrează formele tari, etimologice de *perfect simplu* (istroromâna nu are perfect simplu):

- ar. *arșu*, mgl. *arș* < lat. *arsi*
- ar. *copșu*, mgl. *copș* < lat. *coxi*
- ar. *dâș*^U, mgl. *ziș* < lat. *dixi*
- ar. *fec*^U, mgl. *feș* < lat. *feci*.

Mai-mult-ca-perfectul este analitic, în aromână și în meglenoromână, fiind format cu auxiliarul verbului „avea” la imperfect + participiul verbului de conjugat:

ar. *aveam cântată, durnită, bătută, cădută*

mgl. *veam cântat, durmit, bătut, căzut.*

ASPECTUL VERBAL ÎN MEGLENOROMÂNĂ

După cum se știe, categoria gramaticală a aspectului verbal caracterizează grupul lingvistic slav. Deși ideea de aspect nu este necunoscută altor limbi, ea se exprimă – în limbile romanice, de exemplu – prin mijloace lexicale sau sintactice (construcții perifrastice).

Limba româna, care a avut de-a lungul timpului contacte cu limbile slave, oferă un exemplu instructiv pentru studierea aspectului verbal. Româna nu cunoaște categoria gramaticală a aspectului verbal ca fenomen general. Dintre cele patru dialecte românești, numai două cunosc aspectul verbal exprimat prin mijloace gramaticale: este vorba de dialectele meglenoromân și istroromân, care au suferit o influență slavă mai puternică decât dialectele dacoromân și aromân. În dacoromână, aspectul verbal este cunoscut ca fenomen dialectal, întâlnindu-se numai în graiurile din Banat. În aceste graiuri, în urma contactului cu limba sârbă, unele verbe formează aspectul perfectiv cu ajutorul prefixelor *do-*, *pro-*, și *ză-*.

Mult mai bine reprezentat este aspectul verbal, însă, în istroromână și în meglenoromână. În timp ce în istroromână fenomenul este recunoscut de multă vreme, pentru meglenoromână el nu a fost tratat ca atare până în prezent. Cu toate acestea, exemplele care ne stau la dispoziție dovedesc cu prisosință că meglenoromână cunoaște și ea categoria gramaticală a aspectului verbal.

Categoria gramaticală a aspectului verbal s-a constituit în meglenoromână ca rezultat al influenței slave.

Procesul apariției aspectului verbal în meglenoromână comportă trei fraze:

- a) împrumutarea unor verbe prefixate slave, care aveau o valoare aspectuală;
- b) „analizarea” verbelor împrumutate de către vorbitorii bilingvi; această analiză s-a făcut atât la nivel semantic, cât și la nivelul structurii lexicale;
- c) desprinderea prefixelor verbale cu valoare de aspect și atașarea lor la verbe de origine neslavă.

Acest proces este continuu, căci limbile slave constituie pentru meglenoromână o permanentă sursă de împrumut și, în același timp, un permanent „model” pentru formarea unor derivate verbale cu valoare aspectuală. Acest contact permanent și activ al meglenoromânilor cu limbile slave, unde există forme verbale echivalente, face ca delimitarea între formațiile interne și „traducerile” sau „calcurile” după formele slave să fie o operație dificilă.

Aspectul verbal în meglenoromână prezintă câteva particularități care arată că el nu se identifică în întregime cu fenomenul similar din limbile slave.

Astfel, în meglenoromână, se întâlnesc derivate verbale cu valoare aspectuală formate cu următoarele zece aspecte:

du- (<sl. *do-*), *iz-* (*is-*) (<sl. *uz-*), *nă-* (<sl. *na-*), *pri-* (<sl. *ppe*), *pru-* (<sl. *ppo-*), *pu-* (<sl. *po-*), *pud-* (<sl. *pod-*), *răz-* (<sl. *paз-*), *u-* (<sl. *o-*) și *ză-* (<sl. *za-*). Lipsesc prefixele *b(o)-*, *baz-*, *nad-*, *od-*, *ped-*, *pu-*, *c(o)-*, și *y-*. Este lesne de observat că au pătruns în meglenoromână prefixele verbale care sunt mai productive chiar în limbile slave.

O altă particularitate o constituie faptul că, în meglenoromână, prefixele verbale de aspect nu se folosesc și independent,

ca prepoziții, așa cum se întâmplă, de obicei, în limbile slave. Ca prepoziții se folosesc cuvinte moștenite din latină: *la, di, pri, sub, tri (tră)* etc.

În ceea ce privește valorile exprimate de prefixele verbale, acestea sunt, în general, cele cunoscute și limbilor slave. Numărul derivatelor cu prefixe verbale este, însă, mai mic în meglenoromână decât în limbile slave.

O analiză atentă a verbelor prefixate arată că, în marea majoritate a cazurilor, formele din meglenoromână au corespondent în limbile slave (în primul rând în macedoneană și în bulgară). Acest fapt creează impresia că formele meglenoromâne au fost „traduse” sau „calchiate” după limbile slave de către vorbitorii bilingvi și ne împiedică să avem o imagine reală asupra productivității fenomenului în meglenoromână.

Iată câteva exemple: *dubeáu* – mac. допие (bg. допѝя), *dudár* – mac. допрabu, *izvéd* – mac. изгледа (bg. изгледам), *nămănănc* – mac. најаде (bg. наям), *mi primărit* – mac. ce премажу, *printórn* – mac. прѣбрту, *prucónt* – mac. пропее, *pruvéd* – mac. прогледа (bg. прогледам), *putórn* – mac. побрту, *mi pudardíc* – mac. ce подигна, *răzdáu* – mac. рáздеде (bg. раздám), *răzjóc* – mac. рáзигра (bg. разиграя), *mi zăbucúr* – mac. ce зарадуба (bg. зарадбам ce), *zăplóng* – mac. záпларе (bg. заплáра), *zălíng* – mac. záлиже (bg. залѝжа) etc.

Este adevărat, însă, că, în cazuri foarte rare, corespondentul în limbile slave lipsește, de exemplu, de la *mi burós* – mac. допу ce (bg. доря ce), există în meglenoromână derivate ca *răzburós* și *zăburós*, care nu apar în limbile slave.

La cele de mai sus adăugăm că meglenoromâna marchează categoria aspectului verbal nu numai cu ajutorul *prefixelor*, nu și cu sufixe. Verbul prefixat, care are *valoare perfectivă* reprezintă termenul „marcat” în raport cu verbul de bază (neprefixat), care are *valoare neperfectivă*.

Cu toate acestea, în meglenoromână se întâlnesc câteva perechi de verbe în care valoarea perfectivă este exprimată cu ajutorul infixului *-n-* (cf. mac. *n(e)*): *budăiés* (cf. mac. доде – додна), *čucăiés-čucnés* (cf. mac. чука – чукне, bg. чукам – чукна), *čăpcătés – čăpnés* (cf. mac. чепка – чепне, bg. чепкам), *vicăiés - vicnés* (cf. mac. buka – bukne, bg. bukam – bukna).

Aceste perechi de verbe au fost, însă, împrumutate ca atare din limbile slave, fenomenul nefiind productiv în meglenoromână: la verbe de origine neslavă (de origine latină, de exemplu), infixul *-n-* nu apare.

La fel ca limbile slave, meglenoromâna cunoaște și forme verbale cu dublă prefixare: al doilea prefix întărește ideea exprimată de verbul deja prefixat sau îi adaugă o nuanță în plus; de exemplu: *prinămânc* ‘mănânc mai mult decât trebuie’, *prizăzburăsc* ‘încep să vorbesc din nou’, *zăpruvéd* ‘încep să văd puțin’; *zăpucăt* ‘mă uit puțin’ etc.

Existența aspectului verbal în meglenoromână a fost semnalată de Blaže Koneski în lucrarea *Историја на македонскиот јазик* (Skopje, 1967, p. 171). Blaže Koneski constată întărirea productivității prefixelor în macedoneană încă din secolul al XV-lea.

La cele spuse de Koneski, adăugăm că limba română oferă și alte exemple instructive în acest sens. Astfel, după părerea noastră, nu este exclus ca întărirea productivității anumitor prefixe în limbile sud-slave să se explice prin existența în latină (și, implicit, în română) a unor prefixe asemănătoare ca formă și ca sens: de exemplu lat. *per-* (sl. *пре*), lat. *ex-* > rom. *s-* (sl. *с-*) etc.

Româna cunoaște derivate cu aceste prefixe, care nu au un corespondent în limbile slav, ceea ce arată că fenomenul a fost moștenit din latină: de exemplu rom. *zvântura* îi corespunde în limbile sud-slave un verb nederivat: mac. *bempee*, *bempēja*, sb. *vetriti*. Rezultă că, într-o perioadă îndepărtată, româna, în calitate

de limbă romanică, a putut constitui un model pentru unele dialecte slave în ceea ce privește utilizarea prefixelor. De această chestiune se leagă, de altfel, și marea extensiune pe care au luat-o construcțiile analitice cu prepoziții în limbile sud-slave, în special în macedoneană și în bulgară.

Studierea raporturilor lingvistice dintre dialectele românești din Peninsula Balcanică și limbile sud-slave pune în evidență influențe reciproce, care ajută la mai buna cunoaștere a istoriei limbii române, cât și a istoriei limbilor slave de sud.

LEXIC

Două aspecte sunt de relevat:

a) prezența în dialectele sud-dunărene a unor termeni latinești care nu apar în dacoromână;

b) împrumuturi locale din limbile balcanice: *îndeosebi* din greacă (în aromână), din bulgară și slava macedoneană (în meglenoromână), din croată și italiană (în istroromână). În aromână și în meglenoromână e, de asemenea, mare numărul de împrumuturi de origine turcească, pătrunse fie direct, fie prin filieră (greacă, respectiv slavă).

Pentru elementul latin, dăm câteva exemple, care fie unesc dialectele sud-dunărene, opunându-le dacoromânei, fie grupează dialectele în diferite moduri:

ar., ir. *baș*, mgl. *bačcu* (< lat. *basiare*) – dr. *săruta* (< lat. *salutare*, cu o evoluție semantică specifică în dacoromână)

ar. *furnu*, mgl. *furnă* (< lat. *furnus*) – dr. *cuptor* (< lat. *coctorium*, derivat de la *cocere* ‘coace’)

ar. *mur* (< lat. *murus*) – dr. *perete* (< lat. *parietem*)

ar., dr., mgl. *sănătos* (< lat. **sanitosus*) – ir. *săr* (< lat. *sanus*)

ar., mgl. *mes* ‘lună de zile’ (< lat. *mensis*) – dr. *lună* (< lat. *luna*)

Trebuie să observăm că termenii latinești păstrați în dialectele sud-dunărene (care lipsesc din dacoromână) apropie aceste dialecte de limbile romanice occidentale: it. *baciare*, fr. *baiser*; it. *forno*, fr. *four*; it. *muro*, fr. *mur*; it. *sano*, fr. *sain*; it. *mese*, fr. *mois*.

Ce rezultă de aici? Deși aparțin romanității răsăritene, dialectele românești sud-dunărene fac un fel de „trecere” spre romanitatea apuseană. Mai rezultă o problemă importantă, privind originea (teritorială) a dialectelor sud-dunărene: origine locală sau coborâre din nord (în ceea ce-i privește pe aromâni și pe meglenoromâni). Fără a intra în amănunte, învățații înclină să admită, în prezent, originea locală a unei părți a aromânilor (cealaltă parte venind din nord, împreună cu strămoșii meglenoromânilor). Istroromânii sunt urmașii „românilor apuseni” (din nord-vestul Peninsulei Balcanice) și prezintă asemănări cu graiurile dacoromâne vestice din Crișana și Banat.

STRUCTURA VOCABULARULUI ȘI FORME DERIVATE ÎN MEGLENOROMÂNĂ

La fel ca în celelalte dialecte, în meglenoromână, lexicul de bază este de origine latină. Th. Capidan și, înaintea lui, G. Weigand au pus în evidență faptul că, în privința lexicului și a evoluției semantice a cuvintelor moștenite din latină, meglenoromâna se apropie mai mult de dacoromână decât de aromână.

Capidan (1925: 78): „În ce privește comunitatea elementului latin din dialectul meglenit cu celelalte dialecte, observăm că cele mai multe cuvinte comune le are cu dialectul dacoromân, mult mai puține cu dialectul aromân și și mai puține cu cel istroromân” (Cf. și Weigand 1892: 47-4).

Elementul latin

Din fondul latin comun cu dacoromâna menționăm câteva cuvinte dintre cele care, în aromână, nu se întâlnesc sau se întrebuințează rar: *anșilég*, *flamund*, *pimínt*, *sărút* (vb.), *timp*, *ușíd* etc.

Comune cu aromâna sunt cuvintele: *ápir* (< *aperio*) ‘mă prind zorile’, *áură* (< *aura*) ‘răcoare’, *ic* (< *ficus*) ‘smochin’, *călqári* (< *calor*, *-orem*) ‘caniculă’, *mes* (< *mensis*) ‘lună (de zile)’ etc.

Elementul slav

Influența slavă în vocabularul meglenoromânei este puternică. În afară de fondul vechi slav, comun tuturor dialectelor,

în meglenoromână apar numeroase împrumuturi recente din bulgară și macedoneană. Dintre împrumuturile din prima categorie menționăm câteva din cele care apar și în celelalte dialecte: *anvălés, anvărtés, bábă, clăști, clóput, cǫásă, culák, gǎrdínă, gríndă, , lupátă, pǫálă, plătés, sítă, trup, tupés* etc.

Ca și în cazul elementului latin, unele împrumuturi slave sunt comune meglenoromânei și dacoromânei, fiind necunoscute aromânei: *bǎrlóg, buluván. gléznă, góskă* ‘gâscă’, *jir, mǫnkă* ‘trudă, caznă’, *nivóľă* ‘nevoie’, *prǎlós, sǎdés, ubráz, vrǫámi* etc.

Dintre împrumuturile slave recente, menționăm: *čičă* ‘unchi’ (< bg. *čičo*), *dǫad* ‘moș’ (< bg. *dǫdo*), *crif* ‘strâmb’ (< bg. *kriv*), *lisítă* ‘vulpe’ (< bg. *lisica*), *loș* ‘bolnav’ (< bg. *loš*) *slǎvǫái* ‘privighetoare’ (< bg. *slavěj*), *tǎpólă* ‘plop’ (< bg. *topola*) etc.

Elementul turcesc

Ca importanță, urmează, în cadrul împrumuturilor, elementului slav. Deoarece cuvintele turcești cunosc o largă răspândire, întâlnindu-se și în celelalte limbi balcanice vorbite în Macedonia, delimitarea împrumuturilor directe de cele făcute prin filieră este, adesea, greu de făcut. Forma sub care apar cuvintele turcești în meglenoromână trădează, de obicei, filiera limbii bulgare: *ahčiiă* ‘bucătar’ (tc. *ahči*), *čǎtǎjǎ* ‘acoperiș’ (tc. *čaty*), *ǰemíș* ‘fructe’ (tc., maced. *emiš*), *kumșíjǎ* ‘vecin’ (tc. *komšy*, bg. *komšija*) etc.

Elementul grecesc

În afară de câteva cuvinte vechi grecești, existente și în celelalte dialecte (dacoromână, aromână) – *frícă, prǫáspăt, scǎfǎ*, ‘pahar’, *traistur* ‘traistă’ –, apar unele împrumuturi recente, care se întâlnesc și în bulgară : *avlíjǎ* ‘curte’ (gr. *avλη*, bg. *avljja*), *kinísés* ‘pornesc’ (gr. *κίνω*, bg. *kinisvam*), *cúclă* ‘păpușă’ (gr. *κούκλα*, bg. *kukla*) etc.

Elementul albanez

Cuvintele moștenite din substratul comun românei și albanezei sunt, în general, cele cunoscute tuturor dialectelor: *báligă, brad, búkur, búză, gard, gúșa, kăpúșă, kătún, m̃onz, strúngă*, ‘stână’, *úrdă* etc. Nu sunt semnalate împrumuturi recente directe.

Împrumuturi romanice. Cele câteva cuvinte de origine romanică – *gaz, kaşkavál, lamarínă* ‘tablă de fier’ (cf. gr. *λαμπίνα*) – au pătruns în dialect prin intermediul limbilor balcanice.

În meglenoromână există un număr relativ mare de sufixe – cele mai multe de origine latină și slavă –, care se folosesc în special în derivarea nominală.

S-au moștenit din latină următoarele sufixe:

-*ác, -ár, -ári, -át, -ătă, -átic, -ćúni, -eásă,*

-*eáță, -él, -eáuă, -ét, -íľă, -*iór, -mínt, -oáľă, -óc, -óń, -ós, -táti, -tór, -úc, -úrá, -úť.*

-*ác* (< lat. *-acus*; cf. și sl. *-ak*) servește la formarea diminutivelor: *căťălác* ‘cățeluș’, *drumác* ‘drumeag’;

-*ár* (< lat. *-arius, -arium*) se folosește, în special, la derivarea substantivelor de la alte substantive pentru denumirea persoanelor care practică o profesiune sau îndeplinește o funcție: *fuńár* ‘vânzător de funii’, *pišťár* ‘pescar’, *stirpár* ‘cioban care paște oile sterpe’; uneori substantivul este derivat de la verb: *căľisár* ‘vornicel la nuntă’, *sugár*; alte derivate: *ćirišťár* ‘iunie’, *višťár* ‘numele unei păsări care mănâncă vișine’;

-*ári* (< lat. *-aria*): *găľbinári* ‘găľbinare, icter’;

-*át* (< lat. *-atus*) apare în derivarea substantivelor și adjectivelor: *criilát* ‘cuminte, înțelept’, *fărinát* ‘făinos, fărâmicios’, *uriclát* (fig.) ‘măgar’;

-*ătă* (< lat. *-ata*): *mučcătă* ‘mușcătură (de pâine), îmbucătură’;

-*átic* (< lat. *-aticus*): *ăncurunátic* ‘plata cuvenită preotului pentru oficierea cununiei’, *iernátic* ‘provizii pentru iarnă’;

-*ćúni* (< lat. *-tionem*), var. *-ăćúni*, *-ićúni* se întrebunțează în derivarea substantivelor de la adjective și verbe: *gulićúni* ‘goliciune’, *flrtăćúni* ‘iertăciune, iertare’, *spurcăćúni* ‘păcatul neținerii postului’ (de la *spurc*);

-*eásă* (< lat. *-issa*) derivă substantive feminine de la masculine: *ampirăteásă* ‘împărăteasă’, *picurăreásă* ‘ciobăniță’;

-*eătă* (< lat. *-itia*) servește la derivarea substantivelor de la adjective: *bitărneătă* ‘bătrânețe’, *flămundeătă* ‘foamete’, *juneătă* ‘vitejie’;

-*él* (< lat. *-ellus*), var. *-ol* derivă diminutive masculine: *cumățol* ‘bucățică’ (de la *cumát*), *fíčurél* ‘fecioraș’, *luțol* ‘aluat mic’;

-*ăuă* (< lat. *-ella*) derivă diminutive feminine: *buțeauă* ‘butoiaș’;

-*ét* (< lat. *-etum*) formează substantive colective, păstrate numai ca nume de locuri (în Huma): *Brădét*, *Curnét*;

-*íľă* (< lat. *-ilia*) var. *-ólă* derivă substantive abstracte de la adjective, verbe sau de la alte substantive: *ampirățólă* ‘împărăție’, *buníľă* ‘bunătate’, *bucuríľă* ‘bucurie’;

-*ími* (< lat. *-imen*) se folosește la derivarea substantivelor colective (de la alte substantive) și a celor abstracte (de la adjective): *arburími* ‘arboret’ (de la *árbur*), *sucrími* ‘totalitatea socrilor’ (de la *sócru*); *acrími* ‘acrime, acreală’ (de la *á cru*), *răřími* ‘răceală’ (de la *răři*);

-*iór (< lat. *-eolus, iolus*) apare numai în cadrul sufixului compus *-iřór*;

-*mînt* (< lat. *-mentum*) servește la derivarea substantivelor de la verbe sau de la adjective: *cupirimînt* ‘acoperiș’ (de la *coápir*), *rășimînt* ‘frig’ (de la *ráși*);

-*oáñă* (< lat. *-onea*), var. *-óñă* se folosește, de obicei, la derivarea substantivelor feminine de la alte substantive: *fitoáñă* ‘fetișcană’, *măndălóñă* ‘zăvor’ (de la *mándal*);

-*óc* (< lat. *-occus*) apare doar în diminutivul *mănzóc* ‘mânzoc’.

-*ón* (< lat. *-ani*) apare într-un singur substantiv colectiv: *tătón* ‘tătâni, tați’;

-*ós* (< lat. *-osus*) derivă adjective de la substantive și de la verbe: *ardós* ‘iute, ardeiat’, *bálós*, *bărbós*, *fricós*, *linós* ‘leneș’;

-*táti* (< lat. *-tatem*), var. *-ătáti* servește la derivarea substantivelor de la adjective: *iftinătáti* ‘ieftinătate’;

-*tor* (< lat. *-torius*), var. *-ător* derivă substantive nume de agent de la verbe: *căntător* ‘cântăreț’, *cumpărător*, *lucrător*;

-*úc* (< lat. *-ucus*) formează diminutive: *gărnućúc* ‘grăuncior’ (de la *gărnuć*);

-*úrá* (< lat. *-ura*) se folosește în derivarea substantivelor de la participii verbale: *ancărcătúrá* ‘încurcătură’, *anvițátúrá* ‘învățatură’, *căntătúrá* ‘cântare’, *mărătúrá* ‘amărăciune’;

-*úț* (< lat. *-uceus*), fem. *-úță* derivă diminutive: *drăcúț* ‘drăcușor’, *pălmúță* (de la *pălmă*);

Sufixe de origine autohtonă:

-*eăști* (cf. alb. *-eshtë*) derivă adverbe: *ampirăteăști* ‘împărătește’, *frățeăști* ‘frățește’;

-*es* (< *-iscus*), var. *-escu* (Țârnareca) se folosește la derivarea adjectivelor de la substantive: *bărbătés* ‘bărbătesc’, *fićurés* ‘fecioresc’, *frățés* ‘frățesc’.

Meglenoromâna posedă numeroase sufixe de origine slavă, care păstrează, în general, valoarea din limbile de împrumut: *-ác*, *-áč*, *-áčcă*, *-án*, *-áš*, *-că*, *-căv*, *-či*, *-eálă*, *-eán*, -

eástă, -éșcă, -éț, -íc, -íca, -íč, -íccă, -ígă, -ínă, -inéț, -íș, -íști, -íță, -lîf, -nic, -niță, -óșcă, -úș, -utínă.

-ác (< sl. -ak) se folosește la derivarea adjectivelor: *mulác* ‘molâu’ (pentru -ác moștenit din latină, care apare în derivate substantivale, v. *supra*);

-áč (< sl. -ač) formează diminutive sau derivă substantive de la adjective și verbe: *gumáč* ‘urcior mic de aramă’, *juncáč* ‘juncuț’, *stăngáč* ‘stângaci’ (de la *stong* ‘stâng’), *spuvidáč* ‘duhovnic’ (de la *spuvidés*);

-áčcă (< bg., mac. -ačka) derivă substantive feminine: *plicáčcă* ‘femeie care alăptează’ (de la *plec* ‘aplec’);

-án (< sl. -an): *mijlucán* ‘fratele mijlociu’;

-áš (< sl. -aš) apare în diminutive: *cucutáš* ‘cocoșel’, *cuțutáš* ‘cuțitaș’;

-că (< sl. -ka) derivă substantive feminine: *gărnișórcă* ‘cotor de porumb’, *izvoárcă* ‘izvoaraș’, *nănteáncă* ‘locuitoare din Nănta’, *piștárcă* ‘pasăre care se hrănește cu pește’ (de la *piștár* ‘pescar’), *púlcă* ‘puică’;

-cáv (< bg., mac. -kav) se folosește la formarea adjectivelor de la alte adjective: *dulțícáv* ‘dulceag’;

-či (< bg., mac. -če) se folosește în derivarea numelor de animale de la numele zilei în care au fost născute: *lúnči* (numele vițelului fătat luni), *ńérči* (numele vițelului fătat *ńércuri*);

-eálă (< sl. -jalī) derivă substantive abstracte de la adjective: *nigreálă* ‘negreală’, *rățeálă* ‘răceală’;

-eán (< sl. -janī) formează substantive care arată locul de origine al persoanei: *cătuneán* ‘sătean’, *nănteán* ‘persoană originară din Nănta’;

-eástă (< sl. -jasta) apare numai în *nineástă* ‘mătușă’ (de la *nínă*), probabil sub influența lui *niveástă* ‘nevastă’;

-éșcă (< bg. *eška*), var. -éășcă apare în *jireășcă* ‘semn pe față, aluniță’ și pentru a forma numele animalului de la numele

zilei în care a fost născut: *néșcă* (numele vițelei fătate duminică; prescurtare de la **duminéșcă*);

-*éț* (< sl. *-ec*) derivă substantive: *piduréț* ‘fragă’, *vărdăréț* ‘vânt care suflă dinspre râul Vardar’;

-*íc* (< sl. *-ik*) formează diminutive masculine: *aríc* ‘curte’ (de la *ári* ‘arie’), *čucutíc* ‘ciocănel’ (de la *čócut*), *fičuríc* ‘fecioraș’;

-*ică* (< sl. *-ika*) derivă substantive feminine: *băltícă* ‘topor mic’, *fițícă* ‘fetiță’;

-*íč* (< scr. *-iĉ*) apare în diminutive masculine: *bărbăttíč* ‘bărbățel’, *cumăttíč* ‘bucățică’, *linguríč* ‘linguriță’, *ziniríč* ‘generică’;

-*íčcă* (< bg., mac. *-ička*), var. *-ǫčcă* formează diminutive feminine: *cămișǫčcă* ‘cămășuță’, *căstíčcă* ‘căsuță’, *părtíčcă* ‘părticică’, *răpíčcă* ‘pietricică’ (de la *rǫpǎ* ‘piatră’), *udăíčcă* ‘odăiță’;

-*ígă* (< sl. *-iga*) apare într-un singur derivat: *bučumígă* ‘numele unei plante’ (de la *bučúm* ‘buștean’);

-*ínă* (< sl. *-ina*), var. *-ǫnă* derivă substantive cu sens local: *bumbățínă* ‘teren semănat cu bumbac’, *cupăčínă* ‘locul unde au existat stejari’, *gărnișurínă* ‘locul unde s-a cules porumbul’, *miłlnă* ‘locul de unde s-a secerat meul’, *sicărínă* ‘teren cultivat cu secară’, *uvișǫnă* ‘locul de unde s-a secerat ovăzul’;

-*inéț* (< bg. *-inec*) formează substantive care arată originea unei persoane: *cupinéț* ‘locuitor din Cupa’, *uminéț* ‘locuitor din Úmă (Huma)’, *ușinéț* ‘locuitor din Oșani’;

-*íș* (< sl. *-iš*) apare într-un singur substantiv derivat de la verb: *măținíș* ‘grâul sau porumbul pregătit pentru a fi măcinat’;

-*íști* (sl. *-ište*) derivă substantive care denumesc locul: *cătuníști* ‘locul în care a existat odată un sat’, *gărnișuríști* ‘porumbiște’, *păzăriști* ‘locul unde se ține târgul’, *surupíști* ‘stâncă abruptă’ (de la *sărúp* ‘surp’);

-*îță* (< sl. *-ica*) formează: a) substantive feminine de la masculine; b) diminutive; a) *ampirătîță* ‘împărăteasă’, *drăkîță* ‘drăcoaică’, *răslăniță* ‘leoaică’ (de la *răslán* ‘leu’); b) *cudîță* ‘codiță’, *găuriță* ‘găurică’, *pułkîță* ‘puicuță’, *purțiță* ‘portiță’;

-*lîf* (< bg., mac. *-liv*) derivă adjective de la substantive: *gurgașlîf* ‘scorbuos’ (de la *gurgășcă*);

-*nic* (< bg., mac. *-nik*) formează adjective: *căvâinic* ‘biet, sărman’ (de la *căvâi* ‘vai’ interj.);

-*niță* (< bg., mac. *-nica*) derivă substantive feminine: *pădărniță* ‘coliba pândarului’, *văltúrniță* ‘locul unde se găsesc cuiburi de vulturi’;

-*oșcă* (< bg. *-oška*) apare în *marțoșcă* ‘numele vițelei fătate marți’;

-*úș* (< sl. *-uš*), fem. *-úșă* formează diminutive: *cățălúș* ‘cățeluș’, *gălbínúș* ‘gălbenuș’, *mănúșă* ‘mâner, toartă’, *purțilúș* ‘purceluș’, *uric lúșă* ‘urechiușă’;

-*utîná* (< bg. *-otina*) derivă substantive cu sens colectiv: *iărbutîná* ‘ierbărie’, *răputîná* ‘povârniș’ (de la *rôpă* ‘piatră, stâncă’).

Sufixe de origine greacă și turcă:

-*ákî* (< gr. *-aki*) formează substantive (diminutive) masculine: *buturákî* ‘bubă rea’ (de la *bútură* ‘boală la cai și la animale mari’), *izvurákî* ‘izvoraș’;

-*lóc* (< tc. *-lik*) derivă substantive abstracte: *argătloc* ‘argăție’, *cuscurlóc* ‘cuscrie’, *drăclóc* ‘drăcie’, *furlóc* ‘hoție’, *priatlóc* ‘prietenie’.

Sufixe compuse:

-*árcă* (< *ár* + *-că*): *mingîșárcă* ‘oaie (sau capră) bătrână, cu bărbia lăsată în jos’ (de la *mingîș* ‘cercel’);

-*árníc* (< *ár* + *-nic*): *mingîșárníc* ‘lanț de cercei’ (de la *mingîș* ‘cercel’);

-*ărés* (< *-ár* + *-és*): *tumnărăs* ‘de toamnă’;

- čác* (< -(i)č + -ác): *bivulčác* ‘bivolaș’, *lupčác* ‘lup mic’;
 -*číc* (< -(i)č + -íc), var. -*čȋc*: *călčȋc* ‘căluț’, *căpčȋc* ‘căpșor’, *pirčíc* ‘fir mic și subțire de păr’;
 -*čícă* (< -(i)č + -ícă): *răpčícă* ‘pietricică’ (de la *rȋpă* ‘piatră’);
 -*eáncă* (< -eán + -că): *lăzăreáncă* ‘fată împodobită cu flori, care participă la joc în ziua de Sf. Lazăr’ (de la *Lázăr*);
 -*ícăv* (< -íc + -căv), -*íčcăv* (< -íč + -căv): *gălbinićăv*, *gălbinićcăv* ‘gălbiniu’;
 -*íčós* (< -íč + -ós): *gălbinićós* ‘gălbui’;
 -*ișán* (< -iș + -án): *gulișán* ‘golaș’;
 -*ișór* (< -iș + -*iór): *gărnișór* ‘porumb’ (de la *grȋn*);
 -*toárcă* (< -tór + -că): *čuplitoárcă* ‘ciocănitoare’ (de la *čuplés*);
 -*úșcă* (< úș + -că): *cădănúșcă* ‘numele unei păsări cu aspect atrăgător’ (de la *cădȋnă* ‘cadână’), *gărdúșcă* ‘gărduleț’, *izminúșcă* ‘chiloți’;
 -*uștími* (< -iști + -ími): *țăruștími* ‘împărăție’ (de la *țar*).

PREFIXE

Dat fiind că prefixele de origine slavă se folosesc aproape exclusiv pentru exprimarea categoriei gramaticale a aspectului la verbe, numărul prefixelor utilizate în derivare este mic. Este vorba de câteva prefixe moștenite din latină: *an-*, *dis-* (*diz-*) și de unele prefixe de origine slavă: *du-*, *ni-*, *pri-*, *pu-* (*put-*), *ză-*; dintre acestea din urmă, numai *ni-* nu se folosește și la exprimarea aspectului verbal.

Prefixe de origine latină

an- (*am-*, *n-*) (lat. *in-*) servește la formarea verbelor de la substantive și adjective: *ambálig* ‘balig’ (de la *báligă*), (*mi*) *anfríc*

‘(mă) sperii’ (de la *frică*), *anróp* ‘îngrop’ (de la *groápă*), *anmuțós* ‘amuțesc’ (de la *mut*), *ansurzós* ‘surzesc’ (de la *surd*), (*mi*) *anturčós* ‘(mă) turcesc’ (de la *turc*), *nălbés* ‘înălbesc’ (de la *alb*); *an-* apare și în cuvinte care nu reprezintă propriu-zis forme derivate, deoarece nu există o formă nederivată corespondentă: *amplín* ‘plin’ (< lat. *plenus*), *amplités* (< vsl. *pletŏ*), *ancălár* ‘călare’ (adv.) (< lat. *caballarius*), *ancurún* ‘cunun’ (< lat. *coronare*), *andirég* ‘conduc, dreg’ (< lat. *dirigere*), *antúrb* ‘întărât’ (< lat. *turbare*), *anválás* ‘învelesc’ (< vsl. *valiti*), *anvártés* ‘învârtesc’ (< vsl. *vrŭtėti*).

dis- (*diz-*) (< lat. *dis-*) derivă verbe de la alte verbe, reprezentând de obicei antonimul acestora: (*mi*) *dizmărós* ‘(mă) odihnesc’ (de la *umărós* ‘obosesc’), (*mi*) *dispriminés* ‘(mă) dezbrac’ (de la (*mi*) *priminés* ‘(mă) îmbrac’), *distórn* ‘răstorn; golesc’ (de la *torn* ‘torn; umplu’), *distúp* ‘destup’ (de la *stup* ‘astup’) etc.; uneori, antonimul este un verb derivat, la rândul său, cu *an-*: *displités* ‘despletesc’ – *amplités* ‘împletesc’, *dizgróp* ‘dezgrop’ – *anróp* ‘îngrop’, *dizválás* ‘dezvelesc’ – *anválás* ‘învelesc’ etc.

Prefixe de origine slavă

Dintre prefixele folosite la exprimarea aspectului verbal (vezi *infra*), *du-*, *pri-* și *ză-* apar și în câteva derivate de la adjective și adverbe (locuțiuni adverbiale); apare, de asemenea, *ni-*.

du-: *dutót* ‘tot, complet; (fig.) întreg la minte’ (de la *tot*);

ni- (< sl. *ne-*), cu valoare privativă, apare mai ales la adjective (provenite din participii) și rareori la substantive: *niąntribát* ‘neîntrebat’, *niąngrupát* ‘neîngropat’, *nibún* ‘rău’ (folosit și ca substantiv), *nicăsmét* ‘nenoroc’ (de la *căsmét* ‘noroc’), *nipăscút* ‘nepăscut’, *nistupát* ‘neastupat’ etc.

pri-: *prifríg* ‘foarte frig’ (de la *frig*);

ză-: *zăbáia* ‘mult’ (de la *báia* ‘destul de mult’), *zábún* ‘bun, bine’ (de la *bun*), *zădipárti* ‘departe de tot’ (de la *dipárti*), *zăfríg* ‘puțin frig’ (de la *frig*), *zălámárzinea* ‘la o parte’ (din *lă márzinea*).

Capidan (1925: 200) menționează ca formație cu prefixul *pud-* (*put-*) cuvântul *putpizlív* ‘batjocoritor’, pe care îl derivă de la *péză* ‘batjocură’, un termen *pizlív* nefiind atestat în meglenoromână. În bulgară și macedoneană există, însă, cuvântul *piskliv* ‘zgomotos’, care ar putea sta la baza lui *putpizlív*, dacă nu cumva acest derivat există, dialectal, chiar în limbile sud-slave menționate.

DIALECTE ÎN CONTACT: DACOROMÂNĂ ȘI AROMÂNĂ VORBITĂ ÎN DOBROGEA

Un aspect al lexicului dialectal, nestudiat până în prezent, este oferit de aromâna vorbită în Dobrogea, aflată în contact permanent cu dacoromâna, care exercită asupra ei o puternică influență. Ilustrăm, în continuare, această influență, pornind de la lucrarea: Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, Editura Academiei Române, București, 2007. În cele ce urmează ne-am limitat la literele *a*, *ă*, *b*. Am indicat localitățile din care a fost cules materialul dialectal (vezi abrevierile)¹ și, de asemenea, între paranteze sexul și vârsta informatorilor².

---

¹ SIGLELE LOCALITĂȚILOR

- A – V. Alecsandri (jud. Tulcea)
- B – Beidaud (jud. Tulcea)
- C – Cobadin (jud. Constanța)
- Ca – Camena (jud. Tulcea)
- Cg – Cogealac (jud. Constanța)
- Cj – Ceamurlia de Jos (jud. Tulcea)
- Cs – Ceamurlia de Sus (jud. Tulcea)
- K – M. Kogălniceanu (jud. Constanța)
- L – Lăstuni (jud. Tulcea)
- N – Nisipari (jud. Constanța)
- NB – N. Bălcescu (jud. Tulcea)
- O – Ovidiu (jud. Constanța)
- P – Palazu Mare (jud. Constanța)
- R – Râmnicu de Jos (jud. Tulcea)
- S – Sarighiol de Deal (jud. Tulcea)
- Si – Sinoe (jud. Tulcea)
- St – Stejaru (jud. Tulcea)
- T – Tariverde (jud. Constanța)
- Te – Techiorghiol (jud. Constanța)

² De exemplu: [f; 31] = subiect de sex feminin, 31 de ani; [b; 75] = subiect de sex masculin, 75 de ani.

acoperiș s.n. ‘acoperiș la casă’: s-alínâ pi *acoperiș* $\underline{z}$ $\underline{z}$ bágâ únâ scárâ ‘se urcă pe acoperiș ca să pună o scară’ St 116/30 [f; 11]; s-terminá cǎliva disúprǎ, *cuperișlu*, cõama cúmu $\underline{z}$ $\underline{z}$ dǎți ‘se termina coliba deasupra, acoperișul, coama cum se zice’ R 34/27 [b; 75]; cf. *catie*.

– dr. *acoperiș*.

áci s.f. pl. ‘acte’: ânclísirâ *áci* ‘au încheiat acte’ S 209/11 [b; 77]; cf. *cárti*.

– dr. *act*.

acúm adv. ‘acum’: *acúm* aúșlu [...] aduná aúuli ‘acum bătrânul [...] culegea strugurii’ Te 263/7 [b; 59]; *acúma* [k] tóra ți se-adárâ? ‘acuma [k] tóra ce să facă?’ Te 264/17 [b; 59]; cf. *tóra*.

– dr. *acum(a)*.

acéca pron. dem., în **dup-acéca** loc. adv. ‘după aceea’: *dup-acéca* [...] âi loárâ tuț ‘după aceea [...] îi luară pe toți’ R 31/17 [b; 75]; cf. *ațá*.

– dr. *aceea*, în *după aceea*.

acélași, **ațeluș** pron. dem. ‘același’: pânğa, *ilibéka* ȷ-*acélaș* ‘*pânğa*, *ilibéka* e același [lucru]’ St 104/2 [b; 13 ani]; lo-apitrusí ațél^l [ε] kar *ațeluș* cal ‘s-a repezit asupra lui acel [ε] chiar *același* cal’ St 94/16 [b; 72]; cf. *idyul*.

– dr. *același*.

acésta pron. și adj. dem. ‘acesta’: și-n tímpul *acésta* [...] avđá mă-sa ‘și în timpul acesta [...] află de știre maică-sa’ Ca 139/25 [b; 49]; cf. *aestu* (*aistu*).

– dr. *acesta*.

adică adv. ‘adică’: *adică* ... ȝára ȝi plecăm nă-ȝ deădiră parăzli ‘adică ... în momentul plecării ne-au dat banii’ Si 67/1 [b; 57]; alte exemple: St 110/14 [b; 14]; CS 155/7 [b; 67]; CS 157/4 [b; 67]; CS 157/12 [b; 67]; T 254/13 [b; 70]; NB 60/28 [b; 77]; B 200/8 [f; 23]; Te 268/17 [f; 53]; Cg 311/22 [b; 64]; Cg 312/20 [f; 56]; cf. *deméc*.

– dr. *adică*.

adivarát adj., adv. ‘adevărat; într-adevăr’: lucr_u-*adivarát* ‘lucru adevărat’ C 171/28 [f; 59]; nu-ȝ *adivarát* ‘nu-i adevărat’ T 251/11 [b; 70]; T 251/13 [b; 70]; cf. *alíħa*, *dęalíħa*.

– dr. *adevărat*.

aést-alántă pron. dem. ‘astălaltă’: A 123/33 [b; 71].

– cf. dr. *astălaltă*.

aésta pron. dem. ‘aceasta’: víni feăt-*aésta* ‘a venit fata aceasta’ St 101/24; [b; 36]; feáta _u *ăésta* Ca 139/23 [b; 49]; cf. *aéstă*.

– cf. dr. *aceasta*.

aéstă pron. dem., în **dę-aéstă** ‘de asta [= din cauza asta]’: *dę-aéstă* plângu ‘din cauza asta plâng’ S 241/3 [f; 61].

– cf. dr. *de asta* [din cauza asta].

aéstęa pron. dem. ‘acestea, astea’: *dę-aéstęa* éștă tíni? ‘dintr-astea ești tu?’ St 101/22 [b; 36]; li dădeă *ș-aéstęa* ‘le dădea și pe acestea’ S 230/23 [f; 61]; cf. *aésti*.

– cf. dr. *acestea*.

aéstȝa pron. și adj. dem. ‘acesta’: *aéstȝa* [...] đâsi ‘acesta zise’ St 101/18 [b; 36]; vrea s-lu-áflă pi... *aéstȝa*, pi căpitan ‘voiau să-l găsească pe... acesta, pe căpitan’ St 111/1 [b; 11]; răzbóilȝ-*aéstȝa* ‘războiul acesta’ St 111/1 [b; 11]; fćórlȝ-*aéstȝa* ‘copilul acesta’ Ca 139/23 [b; 49]; cf. *aestu*.

– cf. dr. *acesta*.

aéșta pron. și adj. dem. ‘aceștia’: fćórlȝ *aéșta* ‘copiii aceștia’ St 110/23 [b; 11]; *aéșta* suntu... fćórlȝ-a mei ‘aceștia sunt copiii mei’ St 111/17 [b; 11]; cf. *aéștâ*.

– cf. dr. *aceștia*.

áflu vb. ‘a lua de știre, a lua la cunoștință’: *s-nȝ-áflâ* cână [...] țę-adrái ‘să nu ia nimeni de știre ce-am făcut’ S 238/21 [f; 61].

– după dr. *aflu* ‘a lua la cunoștință’.

afundám vb. refl. ‘a se afunda’: *n-afundám* dip [...] tu neáúâ ‘ne-am afundat de tot în zăpadă’ CS 161/23 [b; 51]; cf. *ahuséscu*.

– dr. *afunda*.

agótántu s.m. ‘aghiotant’: alășá zbor^l *agótántuluȝ* ‘lăsă vorbă aghiotantului’ S 208/32 [b; 77]; ațél^l... *adȝútántul^l* vru s-arușunęáđâ ș-pi... riğfina ‘acela... aghiotantul a vrut să o rușineze și pe... regină’ S 208/37 [b; 77].

– dr. *aghiotant*.

ağucărie s.f. ‘joacă’: ęará únâ *ağucărie*-a noastă isuseęăreă ‘era o joacă logodna noastră’ L 87/11 [b; 65].

– dr. *jucărie*.

ahât pron. nehot. ‘atât(a)’, în *ahât di* ‘atât de’: ți hîi *ahád* $\curvearrowright$ *dĕ-ahmác*¹? ‘de ce ești atât de prost?’ C 178/22 [f; 59]; nî *đísirî* cî hîi *ahád* $\curvearrowright$ *di* mșeátă ‘ne-au zis că ești atât de frumoasă’ Te 267/14 [f; 53]; erăá únă hóră [...] *ahăđ* $\curvearrowright$ *di* mări ș-*ahád* $\curvearrowright$ *di*... gîni aranjátă ‘era o comună [...] atât de mare și atât de... bine aranjată’ O 357/33 [b; 79].

– cf. dr. *atât*, în *atât de*.

ahâta pron. nehot., adv. ‘atât(a)’: aflără... únâ *guv* $\curvearrowright$ *ahâta* ‘găsiră... o gaură atâta [de mare]’ St 93/21 [b; 72]; nu ștea ți s-adárâ [ε] *dĕ-ahâta* bucurie ‘nu știa ce să facă de atâta bucurie’ St 113/11 [f; 13]; cf. *ahâtâ*.

– cf. dr. *atâta*.

ahțârĕa adv. ‘atât de’: fîngîli crișteá [...] *ahțârĕa măr!* [...] și *ahțârĕa măr!* zîfurlî ‘afinele creșteau [...] atâta [de] mari [...] și atâta [de] mari zmeura’ R 41/21, 22 [f; 68]; cf. *ahțári*.

– după dr. *atâta (de)*.

alânta pron. dem. ‘cealaltă’: úna đási... «sâ nsoárâ» ... și *alânta* đási «nu!» ‘una zise... «să se însoare»... și cealaltă zise «nu!»’ S 222/11 [f; 77]; cf. *alântu*.

– după dr. dial. *aialalta*.

alăcșeáu s.f. ‘schimb’, în **alăcșeáu di oámiin** ‘schimb de populație’: s-feáți *alăcșeáu di oámiin* ‘s-a făcut schimb de populație’ P 325/34–35 [b; 65].

– de la *alăcșescu* ‘a schimba’, după dr. *schimba*, în *schimb de populație*.

alăturĕa adv. ‘alături’: nu șideá *alăturĕa* tinirlu cu tînira ‘nu ședeau alături tânărul cu tânăra’ R 31/32 [b; 75].

– dr. *alături (alăturĕa)*.

alârđescu vb. IV intrans. ‘a se îndeapărta’: va s-fuđím... *a s-alârđím*, s-nu n-áfli fendi ‘o să plecăm... o să ne îndeapărăm, ca să nu ne găsească tata’ St 107/23 [b; 75]; cf. *dipărtéđ*.

– de la *lárđu* ‘departe’, după dr. *îndeapărta*.

albanéji s.m. pl. ‘aromâni fărșeroți originari din Albania’: fărșijóť [ťi vînrâ dit[†] Albánija] lâ đâțém ș-*albanéj* ‘fărșeroți [care au venit din Albania] le zicem și albanezi’ Ca 133/33 [b; 68]; cf. *arbinés*.

– dr. *albanez*.

ales, în **maĭ alés** ‘mai ales’ loc. adv.: aveă ncredere múltâ-n oămîin [...], *maĭ alés* oămîinli cunuscúť ‘avea încredere multă în oameni [...], mai ales [în] oamenii cunoscuți’ Si 66/12 [b; 57]; a noăsti tut cu gadaféđq imná, *maĭ alés* cându ęară tîniri ‘ale noastre numai cu rochii de catifea umblau, mai ales când erau tinere’ S 226/5 [f; 61]; cf. *aléptu*.

– dr. *ales*, în *mai ales*.

álťiva pron. nehot. ‘altceva’: băgáĭ *álťiva* análtu ‘pusei altceva deasupra’ R 35/24 [b; 68]; *álťiva* ai țę-a đâcâ? ‘altceva ai de spus?’ NB 62/19 [b; 39]; *álťiva* nu știu ‘altceva nu știe’ S [b; 66].

– dr. *altceva*.

alúptu vb. I intrans. și refl. ‘a lupta’: lo armáta z_đúcâ *s-alúptă* cu dușmánlu ‘luă armata să se ducă să se lupte cu dușmanul’ S 208/31 [b; 77]; ęa *s-nâ luptăm* noi ‘ia să ne luptăm noi’ Si 73/10 [f; 13]; nu maĭ vręam *s-lúptu* ‘nu mai vream să lupt’ T 248/27 [b; 70]; álťă *luptărâ* la conțenántul Ásieĭ ‘alții luptară pe continentul Asiei’ T 249/32 [b; 70]; noi *luptăm*, virsám sândi ‘noi

luptarăm, am vărsat sânge’ T 250/15 [b; 70]; cf. *alúmtu*, *ampuliséscu*.

– dr. *lupta* (contaminare cu ar. *alúmtu* pentru forma *alúptu*).

amărătă adj. f. ‘amărâtă’; ęa, *amărătă*, plânđeá ‘ea, amărătă, plângea’ B 189/29 [b; 62]; cf. *curbăttă*.

– dr. *amărătă*.

ambarcăm vb. I intrans. ‘ne-am îmbarcat’: neásim Cavála, *ambarcăm* noi ti tu-Armânfi ‘ne-am dus la Cavala, ne-am îmbarcat pentru România’ Si 67/2 [b; 57].

– dr. *îmbarca*.

ambiționárâ vb. I refl. ‘se ambiționară’: ıou nu lâ ded^u ș-ei *s-ambiționárâ* ‘eu nu le-am dat și ei s-au ambiționat’ R 32/10 [b; 75].

– dr. *ambiționa*.

ambrác vb. I tranz., refl. 1° ‘a (se) îmbrăca’: ę-*ambrăcáre* adrám cândúși ‘pentru îmbrăcat făceam zăbune de lână’ R 21/25 [f; 66]; ęa... străńili, *s-n-ambrăcăm* ‘uite hainele, să ne îmbrăcăm’ L 90/6 [b; 65]; el... *s-ambrăcá* tu străńile-a fén-sui ‘el se îmbracă în hainele tatălui său’ St 117/16 [f; 11]; feęata... *s-ambrăcá* bărbát..., *s-ambrăcá* tu pantalóni ‘fata... s-a îmbrăcat [ca un] bărbat..., s-a îmbrăcat cu pantaloni’ C 178/13–14 [f; 59]; nveásta *mbrăcátă* cu cumáš^u ‘mireasa [era] îmbrăcată cu rochie de stofă’ R 37/23 [f; 68]; aší u *mbrăcá* nveásta ‘așa îmbrăcau mireasa’ R 50/22 [f; 66]; *sâ mbrăcá*... dusi t-únâ pădúri ‘se îmbrăcă... se duse într-o pădure’ S 208/5 [b; 77]; scoási mantăęa... și *sâ mbrăcá* ‘scoase mantaua... și se îmbrăcă’ S 208/23 [b; 77]; âl dizbrăcárâ ș-lu *mbrăcárâ* tu străńi de-a nõásti ‘îl dezbrăcară și îl îmbrăcară în haine de-ale noastre’ S 221/30 [b;

77]; găđoáfa... u băgá pi káli, u *mbrăcă* ‘tricoul îl pune pe piele, îl îmbrăca’ S 226/14 [f; 61]; cf. *alâcsescu*; 2° ‘a îmbrăca în haine militare, a înrola în armată’: lo-*ambrăcă* și-l pitrițea la fróntu ‘îl înrolau în armată și îl trimeteau pe front’ T 247/14 [b; 70]; gătırâ [k] *âmbăcărâ* nveásta ‘gătiră [k] îmbrăcară mireasa’ CJ 24/5 [f; 17]; cf. *alâcsescu*.

– dr. *îmbrăca*.

améndă s.f. ‘amendă’: deđadirâ șási níflí di lei *améndă*, adícă [ε] *améndă*-î đățeam ș-acló ‘au dat [= au plătit] șase mii de lei amendă, adică [ε] amendă îi ziceam și acolo’ NB 60/28–29 [b; 77]; cf. *đirimé*.

– dr. *amendă*.

ampăc vb. I refl. ‘a se împăca’: adrără lúmtă mári și-acší *ș-ampăcărâ* ‘făcură nuntă mare și așa se împăcară’ T 256/17 [f; 84]; și-î đășe-a nipărticâjei *s-s-ămpăcă*; «cum *s-n-ampăcăm?* nu putem *s-n-ampăcăm?* ‘și-i zise viperei să se împăce; «cum să ne împăcăm? nu putem să ne împăcăm»’ St 116/9–11 [f; 13].

– dr. *împăca*.

analízi s.f. pl. ‘analize medicale’: lo-adúsirâ Bucureși, *analízi* din nou..., âi țe-adrărâ túti ‘îl aduseră la București, analize din nou..., i le făcură pe toate’ Ca 142/8 [f; 45].

– dr. *analiză*.

ancolăci vb. IV refl. ‘se încolăci’: nipărtica *s-ancolăci* lângă pom ‘vipera se încolăci lângă pom’ St 104/10 [b; 13].

– dr. *încolăci*.

ancép vb. II/III tranz. ‘a începe’: ș-cára ȳ-*ancípú* pi miári ș-u bătú ‘și când o începu pe femeie și o bătú’ CJ 25/22 [b;

13]; *ančepú* feăta s-plângă ‘începu fata să plângă’ St 113/19 [f; 13]; próta *ančipěá* ĝócúrlu ‘mai întâi începeau jocurile’ C 184/12 [b; 56]; péturlu [...] *âncépi* s-ântăreăscă ‘foaia de plăcintă începe să se întărească’ a 128/35 [f; 20]; cf. *acáț*, *ahurhěscu*, *părhěscu*, *pisicái*.

– dr. *începe*.

anfrunđă vb. IV intrans. ‘a înfrunzit’: pómlu *anfrunđă* din nou ‘pomul a înfrunzit din nou’ St 115/8 [f; 13].

– dr. *înfrunzi*.

antréc vb. II/III tranz. ‘a întrece’: fățeáu _ ntréciri, căre-*antrițěá*... armâneă ‘faceau întrecere, cine întrecea... rămânea’ St 104/1 [b; 13]; cf. *anstréc*.

– dr. *întrece*.

antórc vb. II/III refl. ‘a se întoarce’: cându *s-antóarsi* [...], căsa ardeă ‘când se întoarce [...], casa ardea’ St 110/13 [b; 11]; cf. *tórnú*.

– dr. *întoarce*.

▪³ **anustiměscu** vb. IV tranz. ‘a înfrumuseăa, a da frumuseăe’: ĩo viń [...] *s-ț-anustiměscu* córlu, s-ț fac căntiț ‘eu venii să dau frumuseăe horei, să-ți fac căntece’ L 88/2 [b; 65].

– de la *nóstim*, după dr. *înfrumuseăa*.

³ Am indicat prin acest semn pus în faăa cuvântului-titlu termenii neatestați în *Dicționarul dialectului aromân* (ediția a doua), București, 1974 al lui Tache Papahagi ori care apar în acest dicționar cu forme sau sensuri total diferite, greu reperabile de către cititor.

▪ **anvălămínti** s.n. pl. ‘obiecte de îmbrăcăminte’: țâșeám^l, adrámu *anvălămínti* ‘țeseam, făceam obiecte de îmbrăcăminte’ A 126/17 [f; 60]; cf. *stráhi*.

– de la *anvălésçu* ‘acopăr’, după dr. *îmbrăcăminte*.

▪ **aoășășea** adv. ‘aici’: ăști di-*aoășășea*, dit mărđină ‘este de aici, de la margine’ Si 70/20 [b; 45]; S; cf. *aoă*, *aoăți*.

– de la *aoășea* ‘aici’, după dr. dial. *aicișea*.

aparastás s.n. ‘parastas; pomenire a mortului’: l-feățe-*aparastáslu* préftulo-aclóte la gróápă ‘părintele îi făcu pomenirea acolo la groapă’ B 191/11 [f; 60]; cf. *misáli*.

– dr. *parastas*.

apără, **s-apără** vb. II intrans. ‘să apară’: i-adár^l câlcán^l supțári..., *s-apără*... s-ăibă un aspéctu píta ‘îi faci o margine subțire..., ca să apară... să ăibă aspect plăcinta’ A 129/25 [f; 20].

– dr. *apărea*.

▪ **apângésçu** vb. IV tranz. ‘a pune la adăpost’: le-*apângirâ* óili ‘au pus oile la adăpost’ CS 162/10 [b; 51].

– de la *apángú* ‘adăpost’, după dr. *adăposti*.

aprílje s.m. ‘(luna) aprilie’: tundeăreă ăară ayóna, cam pe la ntâi *aprílje* ‘tunsul [oilor] era devreme, cam pe la întâi aprilie’ CS 159/6 [b; 62]; cf. *apríl*, *pril*.

– dr. *aprilie*.

aprób vb. I tranz. ‘a aproba’: s-ti duț ca *s-ț-apróbâ* ministérлу de la Bucurésți ‘să te duci să-ți aprobe ministerul de la

București' T 250/20 [b; 70]; n-*oprobără* ta z-vinim tu Rumânii
'ne-au aprobat ca să venim în România' P 326/8 [b; 65].

– dr. *aproba*.

aprobári s.f. 'aprobare': vîni el cu *aprobărea* 'a venit el
cu aprobarea' Si 66/29 [b; 57]; s-ti duț București s-lai *aprobărea*
'să te duci la București să iei aprobarea' T 250/19 [b; 70].

– dr. *aprobare*.

aragáz s.n. 'aragaz': friptúra [...] u bágâ tu cuptór^l sau tu-
aragáz^u 'friptura [...] o pun în cuptor sau în aragaz' A 127/16 [f;
20].

– dr. *aragaz*.

aranğéd vb. I tranz., refl. 'a (se) aranja': cred că *aranğără*
[...], nu nâ feățiră contrólu 'cred că au aranjat [...], nu ne-au făcut
control' Si 67/7 [b; 57]; ăl bágă gîni, lo-*aranğăd*-aclóți 'îl așază
bine, îl aranjează acolo' C 182/15 [f; 59]; de-apóca *sę-aranjără*
lúcără 'după aceea se aranjează lucrurile' K 285/25 [b; 63]; ereá
únă hóră [...] ahád di... gîni *aranjátă* 'era o comună [...] atât de
bine aranjată' O 357/33 [b; 79]; var. *aranjără*; cf. *ndreg*.

– dr. *aranja*.

aráu¹ adv. 'foarte, tare', în *lănđit rău* 'bolnav rău, foarte
bolnav': Mita lu-avém^l *lănđit rău* 'pe Dumitru îl avem foarte
bolnav' P 330/2 [b; 65]; cf. *múltu*.

– cf. dr. *rău*.

aráu² s.n. 'rău, supărare', în *n-pári rău* 'îmi pare rău,
regret': ațăca *ț-pári rău* 'ție îți pare rău' K 290/12 [b; 63]; cf.
mârázi, *miráki*.

– cf. dr. *rău*, în *a-i părea rău*.

arestéd vb. I tranz. ‘a aresta’: tamám pi míni me-*arestáră* ‘exact pe mine m-au arestat’ T 251/8 [b; 70]; var. *aristéd*.

– dr. *aresta*.

armamént s.n. ‘armament’: loárâ carabínili, câtúti țe-aveá, *armamént* ‘luarâ carabinele, cuțite ce aveau, armament’ R 32/33 [b; 75].

– dr. *armament*.

armátă s.f. ‘armată’: s-asculără regiménti ntređ, *armátă* ‘se ridicară regimente întregi, armată’ St 114/36 [f; 13]; s-nu mi lăi țo-*armátă* ‘să nu mă iei în armată’. C 169/22 [b; 78]; vîņ-aráda s-ul cáftă țo-*armátă* ‘a venit rândul să-l cheme la armată’ C 177/19 [f; 59]; alte atestări: St 95/16 [b; 72]; 114/2 [f; 13]; C 169/5 [b; 78]; C 177/20 [f; 59]; C 178/14; [f; 59]; 179/12, 15 [f; 59]; 180/26, 30 [f; 59]; S 208/31, 34 [b; 77]; S 239/37 [f; 61]; T 247/23 [b; 70]; T 248/33 [b; 70]; T 249/17 [b; 70]; T 250/36 [b; 70]; T 251/14 [b; 70]; K 290/26 [b; 63]; P 331/30 [b; 65]; cf. *askéri*.

– dr. *armată*.

ármă s.f. ‘armă, pușcă’: avđárâ puș [k] *árma* câ plâscâni ‘auziră puș [k] arma că pocni’ R 28/11 [b; 81]; cf. *tuféki*.

– dr. *armă*.

armâneáști, adv., în *pe-armâneáști* ‘pe aromânește, în aromână’: *pe-armâneáști* z-đâți câ le-ascârminárâ de-aoáți ‘pe aromânește se zice că «le-au scărmanat» [= s-au cărăbănit] de aici’ Ca 138/26 [b; 49].

– de la *armâneáști*, după dr. *pe românește*.

armenésucu adj. ‘armenesc’: Bahçigíc âl đâțéá, un orăș númaj *armenésucu* ‘Bahcigic îi spuneau, un oraș numai armenesc’ T 249/15 [b; 70].

– dr. *armenesc*.

armónică s.f. ‘armonică’: lómu _ș-lăutárlu, *armónica* ș-cântără ‘am luat și lăutarul, armonica și cântară’ B 193/10 [f; 60]; înșiră tu ubór^l, ġucără cȡ-arămónica ‘ieșiră în curte, jucară cu armonica B 194/7 [f; 60]; var. *arămónică*.

– dr. *armonică*.

aróg vb. I tranz., refl. ‘a (se) ruga’: elu s-*arugă* di iou ‘el se rugă de mine’ L 82/18 [b; 65]; va ț-aróg [...] să-n fac nevoăa ‘o să te rog, [permite-mi] să-mi fac nevoile’ S 209/3 [b; 77]; péturlu [...] âl bađ pi-un ziar sau pi-únâ cȡálâ, *mă rog* ‘foaia de plăcintă [...] o pui pe un ziar sau pe o coală, mă rog’ A 128/36 [f; 20]; cf. *pâlcârsescu*.

– dr. *ruga*.

arotúnd adj. ‘rotund’: úrda... tu stricătȡári... s-făți ampulučâtâ, *arotúndâ* ‘urda... în strecurătoare... se face *ampulučâtâ*, rotundă’ Ca 149/23 [b; 89]; cf. *arucutós*, *ampulučât*.

– dr. *rotund*.

aseără adv. ‘ieri’: skíru lu-ársim^l *aseără* ‘mărăcinele l-am ars ieri’ Cg 304/22 [f; 12]; pářea u măcăm *aseără* ‘pâinea am mâncat-o ieri’ Cg 304/28 [f; 12]; forma curentă e *aseára*.

– cf. dr. *aseară*.

aspéctu s.f. ‘aspect (plăcut)’: píta... pisúprâ bágâ pétur^l nicóptu, ca s-âlbă nihám *aspéctu*-așíți ‘plăcinta... deasupra îi pune o foaie necoaptă, ca să aibă puțin aspect așa’ A 128/21 [f; 20].

– dr. *aspect*.

ásta pron. dem. ‘aceasta, asta’: *ásta* puo s-ț-u spun^l iou ‘asta pot să ți-o spun eu’ Si 66/8 [b; 57]; cf. *aéstâ*.

– cf. dr. *asta*.

astreǵălă s.f. ‘astereală’: în loc de *astreǵălă* noi ǵăţeam scǵndurǵ ‘în loc de astereală noi ziceam scǵndurǵ’ N 353/19 [b; 58].

– dr. *astereală*.

aşá adv. ‘aşa’: cǵrúşi... roáti, *aşá* lâ ǵáţi ‘scripeţi... roate, aşa le zice’ S 228/19 [f; 61]; alte atestǵri: Si 72/10 [f; 20]; St 94/2 [b; 72]; T 247/7, 9, 25 [b; 70]; T 250/4, 29 [b; 70]; T 253/12, 18 [b; 70]; Te 275/22b [f; 40]; forma curentǵ e *aşí* (*aşé*, *aşǵ*).

– cf. dr. *aşa*.

aşéz vb. I tranz., refl. ‘a (se) aşeza’: oáia [...] ta s-frígǵ *ǵíni* [...] *s-aşázǵ* tu doǵi tǵvǵǵ ‘oaia, ca sǵ se frigǵ bine, se aşeazǵ în douǵ tǵvi’ A 127/20 [f; 20]; la *ǵízǵ* [...] l-tórnǵ nhámǵ lápti pǵnǵ *s-aşázǵ*; dúpu ŵi *s-aşízǵ* [...] u baǵ tu stricǵtoǵri ‘la urdǵ [...] îi tornǵ puŵin lapte pǵnǵ se aşeazǵ; dupǵ ce s-a aşeizat [...] o pui în strecurǵtoare’ Ca 149/19–20 [b; 89]; cf. *bag*.

– dr. *aşeza*.

aşíŵi adv., în **aşíŵi di** ‘aşa de, atǵt de’: tóra ŵe-ai di eşŵ *aşíŵi di* nvirinǵt^{l?} ‘acum ce ai de eşŵi aşa de supǵrat?’ S 240/33 [f; 61].

– cf. dr. *aşa*, în *aşa de*.

atǵc vb. I refl. ‘a se îmbolnǵvi’: lipseǵşti [...] oáia s-nu doǵrmǵ tu lǵski, cǵ ǵa *s-atǵcǵ* la plǵmǵn ‘trebuie [ca] oaia sǵ nu doarmǵ în noroi, cǵci se îmbolnǵveşte la plǵmǵni’ Ca 136/32 [b; 49].

– dr. *a se ataca*.

atúnĉ adv. ‘atunci’: năpărtica trăcú písti ĉiĉór^l, mĭ-aspărâi *atúnĉ* ‘vipera trecu peste picior, m-am speriat atunci’ P 329/7 [b; 65]; cf. *atúmțea*, *astúmțina*.

– dr. *atunci*.

ațea pron. dem., în **de-ațea** ‘de aceea’: *de-ațea* deapoá lúmea o-adrără crúțea aestâ ‘de aceea apoi lumea a făcut crucea asta’ CS 160/14 [b; 51].

– cf. dr. *aceea*, în *de aceea*.

ațeloa pron. dem., adj. dem. ‘acela, acel, cel’: s-adrá [...] gârnú^l, cådeá *ațeloa* j_ deapoáea armâneá sémnu ‘se făcea [...] bubă, cădea aceea și apoi rămânea semn’ CS 160/3 [f; 65]; ęará tĭniri mărtáti di ánlú *ațeloa* ‘erau tinere măritate în anul acela’ S 226/6 [f; 61]; tu kirólu-*ațeloa* nu ęará lúmea níca ahátâ... avansátâ ‘pe vremea aceea nu era lumea încă atât de avansată’ S 229/1 [f; 61]; sâ stricurá đárlu-*ațeloa* ‘se strecura zerul acela’ S 235/7 [f; 61]; j_ deádi seáma că fĉórlu-a lui ęará *ațeloa* ‘și-a dat seama că acela era băiatul lui’ S 243/5 [f; 61]; alte atestări: S 235/2 [f; 61]; cf. *ațél^l*.

– cf. dr. *acela*.

áur s.n. ‘aur’: l-*l*a óulu *ațél^l* *de-áur^l* ‘îl ia oul acela de aur’ S 210/21 [b; 77]; află únâ cuvátâ dĭ-*áor^l* ‘găsi o covată [plină] cu aur’ S 213/4 [b; 77]; scuteá *áor^l* [k] málámă ‘scotea aur [k] *málámă*’ S 213/5 [b; 77]; cf. *málámă*.

– dr. *aur*.

autobúz s.n. ‘autobuz’: vĭnirâ cúscârĭi di Bucuręști cū-*autobúzili* ‘au venit cuscarii [nuntașii din partea mirelui] de la București cu autobuzele’ CJ 24/5 [f; 17].

– dr. *autobuz*.

avansát adj. ‘avansat, înaintat’: tu kíróľu-aţéľoǎ nu ęará lúmeǎ níca ahátâ... *avansátâ* ‘pe vremea aceea nu era lumea încă atât de avansată’ S 229/1 [f; 61].

– dr. *avansat*.

ântervín vb. IV intrans. ‘a interveni’: deǵ-acló *ântervenírá* [...], ândreǎpsi lúcurlu ‘după aceea intervenirá [...] au rezolvat treaba’ 251/38 [b; 70].

– dr. *intervenii*.

ăşti pron. dem. ‘aceştia’: ęará álту guvérnǒ-atúmţea, *ăşti* [ε] Braténi ‘era alt guvern atunci, aceştia [ε] Brătienii’ T 250/22 [b; 70]; cf. *aéşťá*.

– dr. dial. *ăştia*.

âmpărát s.m. ‘împărat’: nu-ı́ ęíni ca s-ı́ı *âmpărát* ‘nu-i bine să fii împărat’ St 100/17 [b; 11]; đáşi [...] z-dúcâ la *âmpărátlu* ‘zise [...] să se ducă la împărat’ S 208/35 [b; 77]; *âmpărátlu*, vâsâľélu cľámă tútâ lúmeǎ ‘împăratul, vâsâľélu cheamă toată lumea’ S 209/17 [b; 77]; búnâ seǵara, *âmpăráte* ‘bună seara, împărate’ S 209/27 [b; 77]; atúmţea *mpărátlu* đáşi ‘atunci împăratul zise’ S 210/10 [b; 77]; alte atestări: S 208/16 [b; 77]; S 209/12, 13 [b; 77]; S 210/3, 9 [b; 77]; S 211/18 [b; 77]; cf. *vâsiľé*.

– dr. *împărat*.

ân prep., în *ântr-o* ‘într-o’: *ântr-o* dumánicǎ [k] únâ dumánicǎ... neǵasim la cor ‘într-o duminică [k] *únâ dumánicǎ* ne-am dus la horă’ NB 59/5 [b; 77]; cf. *tu*.

– dr. *în*, în *într-o*.

âncărcătúrá s.f. ‘încărcătură’: písti *âncărcătúr* ı́ aţeǎ băǵáı̇ áľťıva anáľtu ‘peste încărcătura aceea pusei altceva deasupra’ R 35/24 [b; 68]; cf. *sárťınǎ*.

– dr. *încărcătură*.

ânconjór vb. I tranz. ‘a încercui, a înconjura’: *s-ânconjoară* lémnul^l c-un cêrcu ‘se încercuiește lemnul cu un cerc’ St 111/28 [b; 11]; cf. *anvârlíg, yîn anvârlíga* (s.v. *anvârlíga*).

– dr. *înconjura*.

încét adv. ‘încet, treptat’: *âncét* [...], *câti nhámâ nham* _{acățără} di... *sâ* [ε] *fac^l avuț* ‘încet [...], puțin câte puțin începură de ... [ε] se fac [= devin] bogați’ S 211/8 [b; 77]; *âncétu cu ncétu* ‘încetul cu încetul’: *víni âncétu cu ncétu* ‘a venit încetul cu încetul’ Ca 139/28 [b; 49]; cf. *ayálęa, pę-anág-anága* (s. v. *anága*).

– dr. *încet*.

ânkéj vb. I tranz. ‘a încheia, a termina’: *câlcânlú* [ε] *ânkéj* [k] *z* _{dipiseaști} ‘câlcâiul [= partea de la călcâi a ciorapului] încheie [k] se termină’ R 47/20 [f; 66]; cf. *bitisescu* (*dipisescu*), *términ*.

– dr. *încheia*.

ânsă conj. ‘însă’: [sârcâcânl’i ęară] tot *criscătorl* di oi, *ânsă* el ęară *greț* ‘[sărăcăceanii erau] tot crescători de oi, însă ei erau greci’ R1/14 [b; 81]; *nų-ávea múlta ncrédere, ânsă* [...] *trebuiá* s-ul *pitreacă* ‘nu aveau multă încredere, însă [...] trebuia să-l trimită’ Si 67/25 [b; 57]; *íți* el *adrără*... *ânsă* *jou* a-l *lértu* ‘orice făcură ei..., însă eu îi iert’ L 83/21 [b; 65]; alte atestări: A 128/26 [f; 20]; CS 158/9 [b; 67]; T 250/35 [b; 70]; P 340/3 [b; 57]; cf. *áma, ma, męa, da*.

– dr. *însă*.

ântărescu vb. IV refl. ‘a se întări’: *péturlu dúpu* *ți* *sâ* *zvântă* [...] *încépi s-ântărgăscă* ‘foaia de plăcintă, după ce se

zvântă [...], începe să se întărească' A 128/35 [f; 20]; alte atestări: A 130/28 [f; 20]; cf. *tári*.

– dr. *întări*.

ântâmbă vb. I refl. unipers. 'a se întâmba': *s-ântâmbă... ș-lândiđá ýiđálu* 's-a întâmbat... și se îmbolnăvi vițelul' S 219/26 [f; 61]; alte atestări: S 219/33 [f; 61]; cf. *tiđisescu*.

– dr. *a se întâmba*.

ântrebuințez vb. I tranz. 'a întrebuița': ân caz că nu-ai fârinâ di măsur^l *ântrebuințez* pân țânvâsiti 'în caz că n-ai mălai, întrebuițezi felii de pâine prăjită' Ca 144/21 [f; 45]; migliniđli [...] *ântrebuințázâ* zboărâ cam vârvârêștâ 'meglenoromâni [...] întrebuițează cuvinte cam bulgărești' CS 156/27 [b; 67]; cf. *ufilisescu*.

– dr. *întrebuița*.

băe s.f. 'baie; baie publică': va vâ țeț... va v-ascaldăț la [ε] *băi*; și... dúsirâ la *băi* 'o să vă duceți..., o să vă scăldați la [ε] baie; și merserâ la baie [publică]' T 259/36 [f; 84]; *fac băe* 'a face baie': feăta ațea s-u scoț mâni la hămâň *s-fățem băe* 'pe fata aceea s-o aduci mâine la băile publice ca să facem baie' S 207/17 [b; 77]; cf. *báni, hâmâmi; ascáldu*.

– dr. *baie* și în *a face baie*.

balcânic adj. 'balcanic': s-unirâ stătili *balcâniți* [...] bătúrâ pi túrcu 'se uniră statele balcanice [...], îi bătură pe turci' St 109/14 [b; 71].

– dr. *balcanic*.

balión s.n. 'bulion': țăvârsím țeăpa..., tu liydúrâ bágâm *balión*^l 'prăjim ceapa..., în untură punem bulion' B 191/8 [f; 60]; alte atestări: S.

– dr. *bulion*.

ban s.m. ‘ban (monedă)’: tăyam căti vâra prăvdă..., scuteam căti vâra *ban* ‘tăiam vreo vită..., scoteam vreun ban’ T 254/36 [f; 70]; *ban di cărti* ‘«ban» de hârtie, bancnotă’: vindúji cărțâli, banlu di carti, ș-cumpărâi líri turțești ‘vândui hârtiile, «banul» de hârtie, și cumpărâi lire turcești’ T 253/38 [b; 70]; cf. *pâră, lej*.

– dr. *ban*.

bărcă s.f. ‘barcă’: ancălică tu *bărcă* ș-intră tu báltă ‘urcă în barcă și intră în baltă’ S 213/2 [b; 77]; intrără tu *bărcă* ș-fug năparti ‘intrară în barcă și trec dincolo’ K 290/14 [b; 63]; cf. *vărcă*.

– dr. *barcă*.

băscă s.f. ‘bască’: bărbății [purtá] ân cap kiléși cúmu-*i* *básca* ‘bărbații purtau pe cap bonete... cum e basca’ R 48/20 [f; 66]; cf. *kilăfi*.

baștinăș s.m. ‘băștinaș; sedentar’: aveá miyľeán, ma ęará el un fel di *baștinăș*, nu ęará ca noi, ‘existau meglenoromâni, dar ei erau un fel de băștinași, nu erau ca noi’ A 125/15 [b; 71]; cf. *andópľu*.

– dr. *băștinaș*.

batistă s.f. ‘batistă’: lâ da *batistę*-a tutulór^l di la mórtu ‘le dau batiste tuturor, de la mort [= care participă la slujba de înmormântare]’ B 191/24 [f; 60]; cf. *distiméli*.

– dr. *batistă*.

bătrân adj. ‘bătrân’: aéșťă căma *baťrân* óamiń, óamiń aúșań, șideá di mulđeá óili ‘oamenii aceștia mai bătrâni, aúșań, stăteau de mulgeau oile’ R 36/9 [b; 68]; când ęará căma *baťárnă*,

purtá ambólle álbâ 'când era mai bătrână, purta balț alb' Cg 313/30 [f; 56]; cf. *aúș, ýéro, moș, véclu*.

– dr. *bătrân*.

bec s.n. 'beci, pivniță': ęásti únu _fęor^l di sųói mári, va-l lai, va-l bađ tu *bec*^l 'este un băiat de neam mare, o să-l iei și o să-l bagi în beci' S 223/21 [b; 77]; cf. *catóýi, ízbă*.

– dr. *beci*.

benzínă s.f. 'benzină': andręáđi mașína gíni..., *benzínă* 'pregătește mașina bine, [pune] benzină' CS 161/13 [b; 51].

– dr. *benzină*.

bicarbonát s.m. 'bicarbonat': *bicarbonát* de-áestu-í đâțém sóđá di páni noi 'bicarbonat din acesta îi spunem noi «sodă de pâine»' Ca 144/13 [f; 45]; cf. *sóđă*.

– dr. *bicarbonat*.

bilét s.n. 'bilet': úți un *bilét*^l di la Sandálu 'uite un bilet de la Sandalu' St 100/21 [b; 36]; dúsiră *belet*^l di la Sandálu 'aduseră bilet de la Sandalu' St 100/11 [b; 36].

bíni adv. 'bine': „e! *bíni*” đási, „s-ti duț București!” ‘„e! bine” zise, „să te duci la București” ’ T 250/19 [b; 70]; cf. *gíni*.

– infl. dr. *bine*.

blankétă s.f. 'cuvertură': prísti flucátâ bágám únâ *blankétă* 'peste cergă puneam o cuvertură' Te 267/22 [f; 53].

– cf. dr. *banchetă*.

boală s.f. 'boală': mârázi..., únâ *boálă* crónic-așți 'deprimare... [este] o boală cronică așa' Ca 143/5 [f; 45]; le-acățá

b_oála [k] *lângoárx̣a* ‘le prinde boala [k] lângoárea’ T 261/5 [f; 84]; cf. *lângoári*, *niputári*.

– dr. *boală*.

bob s.n. ‘bob’: s-únlâ *bóblu* ‘se umflă bobul’ A 127/5 [f; 20]; târhănálu... inșé ca *b_oábi* mai marí ‘trahanaua... ieșea ca boabe mai mari’ N 347/36 [b; 58]; cf. *gârnúț*.

– dr. *bob*.

bolnáv adj. ‘bolnav’: mă-sa s-prefăcú că ăaste *bolnávă* ‘maică-sa s-a prefăcut că este bolnavă’ St 117/7 [f; 11]; cf. *lănđit*, *niptút*.

– dr. *bolnav*.

bolován s.m. ‘bolovan’: cáșlu... âl bađ tu sălámúrâ adrátâ cu sári de-ațéá di kátrâ, *bolovan*^U ‘cașul... îl pui în saramură făcută cu sare de-aceea de piatră, bolovan’ Ca 137/12 [b; 49]; cf. *șcâmbă*.

– dr. *bolovan*.

brădiș s.n. ‘brădiș, brădet’: aveám șără, iu s-tălă scândurí, tu *brădiș*^U, kinét – spunéam noi ‘aveam gater, unde se tăiau scânduri, în brădet, *kinét* spuneam noi’ O 357/15 [b; 79]; cf. *kinét*.

– dr. *brădiș*.

brățătéd vb. I ‘a îmbrățișa’: z. *brățătără* dóli mbrăță ‘se îmbrățișară [= se cuprinseră] amândoi în brațe’ Cg 310/32 [b; 73].

– cf. dr. *îmbrățișa*.

bucătăreásă s.f. ‘bucătăreasă’: *bucătăreása*... adrá mâcărli ‘bucătăreasa făcea mâncărurile’ S 211/37 [b; 77]; cf. *măyîrgoáni*.

– dr. *bucătăreasă*.

bucătării s.f. ‘bucătărie’: l-áflă aúšanli tu *bucătării...*, maýurýó ‘îi găsește pe bătrâni în bucătărie..., *maýurýó*’ Te 275/18 [f; 40]; cf. *maýurýó*.

– dr. *bucătărie*.

bucățeli s.f. pl. ‘bucățele’: péturlu... âl sárni, adári *bucățeli* niț ‘foaia de plăcintă... o fărâmi, faci bucățele mici’ A 130/30 [f; 20]; cf. *bucătă*, *cumătă*.

– dr. *bucățele*.

bucurii s.f. ‘bucurie’: nu ștea țî s-adârâ [ε] de-ahâta *bucurii* ‘nu știa ce să facă de atâta bucurie’ St 113/11 [f; 13]; cf. *haráuă*.

– dr. *bucurie*.

bucuros adj. ‘bucuros’: z _ dúsi... *bucuros*[!] ‘se duse... bucuos’ S 208/15 [b; 77]; cf. *hãriós*, *hãtãrgi*, *hãrôcóp*, *hãrsít*.

– dr. *bucuros*.

bujér s.m. ‘boier, om bogat, stăpân; șef’: ýini un[!]... avút[!], *bujér* mári, [ε] kihãjë ‘vine un... om bogat, boier mare, [ε] *kihãjë*’ S 210/25 [b; 77]; a nez _ la *bujér*[!], tu hoâr _ ațã ‘o să te duci la boier, în satul acela’ S 223/6 [b; 77]; păduráru-ățél[!] erá *buér*[!] ‘pădurarul acela era boier’ Cg 305/26 [b; 11]; pândáru [...] zburá ș-cu Manđerón, *bojér*-ățél máre ‘pândarul [...] vorbi și cu Manđerón, boierul acela mare’ P 333/24 [b; 65]; cf. *kĩhãé*, *čélnic*, *čilnicáđ*, *stãpán*.

– dr. *boier*.

bulgár adj., s.m. ‘bulgar’: *bulgárli* lã đãțã... mucán ‘bulgarii le ziceau mocani’ CJ 10/33 [b; 76]; urmái școála *bulgárâ* ‘am urmat școala bulgară’ R 29/31 [b; 75]; ęará frontjera gréco-

bulgârâ 'era frontiera greco-bulgară' T 249/39 [b; 70]; cf. *vârȳar*, *vârȳârésu*.

– dr. *bulgar*.

bumbác s.m. 'bumbac': sac di *bumbác* 'sac de bumbac' R 40/14 [f; 68]; *busca...ęará* adrátâ di *bumbác*^U 'basca era făcută din bumbac' R 48/21 [f; 66]; *muđátılı s-adără...* tu *híndic*^U di *bumbác*^U 'cuverturile se fac... în fir de bumbac' S 228/33 [f; 61]; *țâșęá* cu lánâ ș-cu *bumbác*^U 'țeseau cu lână și cu bumbac' S 228/36 [f; 61]; *urđáj* tu *bumbác*^U 'urzeai în bumbac' S 229/12 [f; 61]; *aștirņám únâ misáli* di *bumbác*^U 'așterneam o față de masă de bumbac' Te 270/14 [f; 53].

– dr. *bumbác*.

DIALECTELE ROMÂNEȘTI DIN NORDUL ȘI DIN SUDUL DUNĂRII ÎN CONTEXT BALCANIC

Vorbite în nordul și în sudul Dunării, dialectele românești au intrat în contact cu alte limbi. În cele ce urmează vom prezenta, sub aspect istoric și sincron, raporturile dialectale cu albaneza.

Primele informații despre raporturile dintre limbile română și albaneză le găsim într-un scurt text datând din anul 1731 și datorat ieromonarhului, de origine aromână, Nectarie Târpu Este vorba de o inscripție pe o gravură în lemn, descoperită în anul 1950 la mănăstirea Ardenița de lângă orașul Fier (ar. *Fearică*) și descrisă în 1952 de Dh. S. Shuteriqi, președinte, la acea dată, al Uniunii Scriitorilor din Albania, într-un articol publicat în „Buletin për shkencat shoqërore” (Buletinul științelor sociale), III (1952), p. 14–15. Gravura, care o reprezintă pe fecioara Maria cu pruncul Iisus în brațe, are pe una din laturi un text în aromână, redat în limbile albaneză, greacă și latină, înscrise pe celelalte laturi ale gravurii. Textul în aromână este: *Viryiră Muma-l dumneđă oră tră noi pecătoșli* ‘Fecioară, mama lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi, păcătoșii’, căruia îi corespunde, în albaneză, textul: *Virgjinë Mame e perëndis uro prë ne fajtorëte*.

Acest scurt text este foarte instructiv din punctul de vedere al comparației între română și albaneză. Textul în aromână și cel în albaneză conțin două cuvinte, ar. *viryiră, oră*, alb. *virgjinë, uró*, care ne trimit la forme latinești: *virgo, -nis* ‘fecioară’ și *orare* ‘a se ruga’. În textul aromânesc mai este un termen de origine latină, *pecătóșli*, redat în albaneză prin *fajtorëte*. *Pecătós* este, în aromână, un derivat de la *pecat (picat)* ‘păcat’, care provine din lat. *peccatum* (existent în albaneză, ca împrumut din

latină, sub forma *mëkat*, cu derivatul *mëkatar* ‘păcătoș’). Cuvântului de origine latină din aromână, *pecătoșli*, îi corespunde în textul albanez *fajtorëte*, care provine de la verbul *fajtoj* ‘a fi vinovat’, derivat de la *faj* ‘vină, greșeală, păcat’, termen de origine latină (atestat în limbile romanice occidentale: it. *faglia*, port. *falha* < lat. *fallia, REW 3168; cf. Çabej I: 172). Ca formă derivată, alb. *fajtoj* îi corespunde verbului latinesc *fallere* ‘a înșela’. Lui *dumneță* din textul aromânesc îi corespunde, în textul albanez, *perëndi* ‘divinitate, Dumnezeu’, care provine din lat. *imperantem* ‘care comandă, comandant’ (Çabej II: 17–18; cf. și Vătășescu 1997: 458–459), derivat din lat. *imperator*.

Menționăm faptul că toți termenii latinești aici în discuție apar și în româna nord-dunăreană, adică în dacoromână – *vergură* (*vărgură*), vb. *ura*, *păcătoș* (*păcat*), *împărat* –, constatare edificatoare pentru vechile concordanțe dintre română și albaneză întemeiate pe elementul latin.

La mai puțin de patru decenii de la inscripția din 1731 datorată iromonarhului Nectarie Târpu apare prima lucrare tipărită, în care aromâna e prezentă, alături de albaneză, cu un corpus de cuvinte mult mai amplu. Este vorba de cunoscuta scriere publicată la Veneția în anul 1770 și datorată lui Theodor Anastasie Cavallioti, Πρωτοπερία [Prima învățătură], o carte de citire pentru clasele elementare, redactată în grecește, care este însoțită de un vocabular de 1770 de cuvinte, unde termenii grecești sunt traduși în aromână și albaneză.

Lucrarea lui Cavallioti, din care nu se cunoaște în prezent niciun exemplu, ne-a fost transmisă prin reeditări ulterioare, dintre care cea mai veche o datorăm lui Johann Thunmann. Învățatul german (de origine suedeză) a reeditat în 1774 vocabularul trilingv al lui Cavallioti, incluzându-l în opera sa, *Über die Geschichte und Sprache der Albaner und der Wlachen* (Leipzig, 1774) În lucrarea lui Thunmann vocabularul propriu-zis ocupă 58

de pagini (p. 181–238), restul cărții (p. 171–180, 239–366; în total, 138 p.) reprezentând un amplu studiu despre istoria și limba românilor și a albanezilor, primul de acest fel în literatura de specialitate.

Este locul să amintim aici că exemplarul din Πρωτοπειρία care a ajuns în posesia lui Johann Thunmann îi fusese oferit acestuia de un tânăr aromân, originar din Moscopole, Constantin Hagi Cegani, care studiasse în universități străine și pe care învățatul german îl prezintă în mod elogios: „Domnul Constantin Hagi Cegani din Moscopole m-a onorat cu această carte rară: [el este] un om cu multe cunoștințe, mai ales în filozofie și matematică, cu o gândire luminoasă [strălucită] și demn de o soartă mai fericită. După ce, în trei ani, s-a aflat de două ori la această universitate, a vizitat Leiden și Cambridge, a fost în Franța și Italia, se întoarce acum în patria sa, pentru ca prin știința dobândită să fie de folos compatrioților săi. Dincolo de asta, dl Cegani mi-a oferit multe informații despre aromâni și albanezi, precum numele, răspândirea, numărul, limba lor etc.” (Thunmann 1774: 179–180, notă).

De la Johann Thunmann avem primele date despre Πρωτοπειρία și autorul ei: „Cartea în care apare această listă de cuvinte s-a tipărit la Veneția în 1770 la Antoni Bortoli. Autorul ei este dl Theodor Cavallioti, protopop sau cel mai distins predicator în Moscopole, Macedonia. El este un om învățat, cel mai învățat în poporul său; a studiat cu folos limbile, filozofia și matematica. [...] Înțelege și vorbește greaca, aromâna și albaneza ca limbi materne. S-a născut în Moscopole și are acum aproximativ 46 de ani. Umanioarele [științele umaniste] le-a studiat în orașul natal [...], filozofia și matematica în Iannina [...]. A scris despre aproape toate științele filozofice, dar nu s-a tipărit nimic” (Thunmann 1774: 177–178 și nota *g* de la p. 178).

Reeditând vocabularul trilingv al lui Th. Cavallioti, Johann Thunmann a adăugat o foarte importantă coloană cu termenii traduși în latină, care, pe de o parte, pune cu pregnanță în evidență originea romană a aromânei și, pe de altă parte, oferă posibilitatea comparației cu albaneza, pe baza elementului latin. În ceea ce privește elementul latin, este revelator faptul că, din cele 1170 de cuvinte cuprinse în vocabular, peste 650 sunt, în aromână, de origine latină, ceea ce înseamnă un procentaj de peste 50 % (aproximativ, 56%). Thunmann însuși a făcut acest calcul pe baza vocabularului lui Cavallioti: în limba românilor de la sud de Dunăre, 50% din cuvinte sunt latinești: „die Hälfte derselben [Sprache] (ich habe nachgezählt) ist Lateinisch” (Thunmann 1774: 339). Este interesant de semnalat faptul că un procentaj aproape identic înregistrează cuvintele de origine latină din aromână în *Lexiconul în patru limbi* (Λεξικόν Τετράγλωσσον) al lui Daniil Moscopoleanul, tipărit la Venetia în 1794: din cele 1072 de cuvinte aromânești, 586 sunt de origine latină, adică aproximativ 55 % (cf. Brâncuș 1992: 40).

Dintre cuvintele de origine latină pentru care Johann Thunmann dă corespondenți în aromână și albaneză, menționăm:

(8) ar. *săm̃tu*, alb. *shent* [*i shënjtë*, *i shentjë*] (< lat. *sanctus*) (cf. Vătășescu 1997: 470); dr. *sânt*.

(36) ar. *rădă*, alb. *reze* [*rreze*] (< lat. *radia [= *radius*]) (cf. Çabej II: 93; lipsește la Vătășescu 1997); dr. *rază*.

(46) ar. *cal*, alb. *kalë*, *kali* (< lat. *caballus*; la Thunmam, s.v. *equus*) (cf. Vătășescu 1997: 199); dr. *cal*.

(60) ar. *nepótu*, alb. *nip* (< lat. *nepos*, *-tis*; la Thunmam, s.v. *consobrinus*) (cf. Vătășescu 1997: 106); dr. *nepot*.

(63) ar. *púlpă*, alb. *pulpë* (< lat. *pulpa*; la Thunmam, s.v. *sura*) (cf. Vătășescu 1997: 37); dr. *pulpă*.

(72) ar. *númeru*, alb. *numur* [*numër*] (< lat. *numerus*) (cf. Çabej I: 384, Vătășescu 1997: 229); dr. *număr*.

(81) ar. *máscuru*, alb. *mashkull* (< lat. *masculus*; la Thunmam, s.v. *mas*) (cf. Vătăşescu 1997: 19); dr. *mascur*.

(106) ar. *fíndu*, alb. *fund* (< lat. *fundus*; la Thunmam, s.v. *profunditas*) (cf. Vătăşescu 1997: 149, 226, 271); dr. *fund*.

(169) ar. *sănătos*, alb. *shëndoshë* (< lat. *sanitosus*; la Thunmam, s.v. *sanus*) (cf. Vătăşescu 1997: 70); dr. *sănătos*.

Este remarcabil faptul că toți termenii menționați se regăsesc în dacoromână, cei mai mulți dintre ei întâlnindu-se și în celelalte dialecte românești: *cal*, *fund*, *nepot*, *număr* (în meglenoromână și istroromână), *mascur*, *săm(t)* și *sănătos* (în meglenoromână), *pupă* [= pulpă] (în istroromână).

Dintre cuvintele comune cu albaneza, pe care româna le-a moștenit din substratul autohton, menționăm:

(9) dr. *ghimpe*, alb. *gjep* [*gjemb*], păstrat numai în dacoromână; ar. *skinu* (< lat. *spinus*) (cf. Brâncuș 1983: 78–79).

(109) ar. *bag* (probabil autohton); cf. alb. vë, gr. βάζω.

(298) ar. *băneđu* ‘a trăi’, alb. *banoj* (în aromână, probabil împrumut din albaneză).

(520) ar. *mađăre*, alb. *modhul* (Brâncuș 1983: 93–94).

(521) ar. *grumađu*, alb. *gurmaz* (Brâncuș 1983: 84–85).

ar. *guşă*, alb. *gushë* (Brâncuș 1983: 84–85). Pentru albaneză, Thunmann dă *kiafă* [qafë], cu corespondent în dr. *ceafă*.

(522) ar. *groapă*, alb. *gropë* (Brâncuș 1983: 47–48).

(546) ar. *baltă*, alb. *baltë* (Brâncuș 1983: 35–37).

(707) ar. *năpărtică* ‘viperă’, alb. *nepërkë* (Brâncuș 1983: 104–105).

(797) ar. *bască* ‘lână tunsă de pe o oaie’, alb. *bashkë* (Brâncuș 1983: 40–41).

(994) ar. *jalpă* ‘urdoare’, alb. *gjalpë* ‘unt’ (cf. Saramandu 1987: 126 ș.u.).

Ca și în cazul cuvintelor moștenite din latină, constatăm, și în cazul termenilor proveniți din substrat, că se întâlnesc fie în

toate dialectele (*baltă, groapă, gușă*) fie în unele dintre ele: în dacoromână, aromână și meglenoromână (*bască, mazăre, năpârcă*) sau în dacoromână și aromână (*grumaz*). Doi termeni apar numai în dacoromână (*ceafă* și *ghimpe*), iar unul numai în aromână (*țalpă*).

Am insistat asupra lucrării lui Johann Thunmann din mai multe motive. Mai întâi, remarcăm faptul că, prin ea, intră în circuitul științific occidental cel mai important dintre dialectele românești sud-dunărene, aromâna, despre care autorul afirmă că „după cunoștința mea, înainte de vocabularul pe care vi-l prezint [al lui Th. Cavallioti], nu se știa nimic” (Thunmann 1774: 177). Aromânii, pe care Johann Thunmann îi numește *Thracische Wlachen*, vorbesc aceeași limbă cu frații lor din nordul Dunării (*Dacische Wlachen*) (cf. Thunmann 1774: 176, nota): „Sie reden eben dieselbe Sprache, als ihre Brüder diesseits der Donau” (Thunmann 1774: 174). Dincolo de importanța pe care o prezintă pentru studiul limbii române și pentru romanistică în general, lucrarea lui Johann Thunmann stă la baza studiilor ulterioare privind substratul, concordanțele lingvistice balcanice, elementul latin comun românei și albanezei etc. Johann Thunmann formulează pentru prima dată *teoria continuității*, atât a românilor cât și a albanezilor în teritoriile pe care le locuiesc, punct de vedere care s-a impus. S-a impus, de asemenea, teoria substratului, întemeiată pe comparația românei cu albaneza, la studiul concordanțelor lingvistice balcanice adăugându-se ulterior bulgara (Kopitar 1829) și greaca (Miklosich 1861).

Franz Miklosich a prezentat, cel dintâi, cele mai multe din aceste concordanțe, dintre care amintim: (1) prezența vocalei de timbru *ă* în albaneză, română și bulgară; (2) articolul hotărât enclitic (postpus) în albaneză, română și bulgară; (3) lipsa infinitivului în albaneză, bulgară și greacă și înlocuirea lui cu conjunctivul (în română, parțial); (4) confuzia genitivului cu

dativul în albaneză, română, bulgară și greacă; (5) formarea timpului viitor cu auxiliarul *a vrea* în română, greacă, bulgară și albaneză (dialectul tosc); (6) formarea numeralului cardinal de la 11 la 19 după tipul *unus super decem* în albaneză, română și bulgară. La aceste concordanțe se adaugă unele particularități comune românei și albanezei, dintre care amintim rotacismul (în dialectul tosc al albanezei și dialectul în română).

Un alt învățat aromân care provine din mediul cultural moscopolean al epocii – sfârșitul secolului al XVIII-lea – este Daniil Moscopoleanul (numele complet: Daniil Mihali Hagi Moscopoleanul), autorul unei cărți de lectură, cu conținut religios, scrisă în grecește, Εισαγωγική διδασκαλία [Învățătură introducătoare], tipărită la Veneția în anul 1794, care are, la sfârșit, un manual de conversație în greacă, aromână, bulgară și albaneză (Λεξικὸν Τετράγλωσσον). Este interesant de reținut faptul că aromâna nu e numită Βλάχικα, așa cum apare la Cavallioti. Daniil precizează chiar în titlul lucrării sale că traduce textul grecesc ἐν Μοισία Βλαχικῆς, adică în „româna din Moesia”, ceea ce sugerează unitatea lingvistică dintre aromână și dacoromână, care reprezintă o singură limbă. Ca și în cazul lucrării lui Cavallioti, reeditată ulterior, a fost republicată și opera lui Daniil, de către englezul William Martin Leake, în *Researches in Greece* (Londra, 1814), de Franz Miklosich, în *Rumunische Untersuchungen*, vol. I, 2 (Viena, 1882) și de Per. Papahagi, în *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea* (București, 1909).

Importanța lucrării lui Daniil Moscopoleanul a fost subliniată, printre alții, de Th. Capidan: „Însemnătatea lucrării lui Daniil pentru cunoașterea nu numai a dialectului aromân dar și a celorlalte limbi balcanice, albaneza și bulgara, este foarte mare. Nicăieri în literatura dialectală aromână nu întâlnim o construcție a frazei atât de liberă ca în cartea lui Daniil. În calitate de aromân, care cunoștea bine dialectul, el scria neinfluențat de celelalte

limbi” (Capidan 1932: 53). Prof. Grigore Brâncuș a studiat *Lexiconul* lui Daniil Moscopoleanul, considerându-l „unul dintre cele mai vechi și mai importante monumente de limbă română din sudul Dunării” (Brâncuș 1992: 43). Analizând structura etimologică a lexicului aromânesc, Grigore Brâncuș constată că, din cele 1072 de unități lexicale care apar în *Lexicon*, 586 (adică aproximativ 55 %) sunt de origine latină. Procentajul e aproape identic cu cel pe care l-am constatat la Th. Cavallioti (56%; vezi *supra*).

Amintim aici și cea de a treia lucrare datorată unui autor provenind din mediul cultural moscopolean din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Este vorba de Constantin Ucuta, autorul lucrării *Νέα Παιδαγωγία* [Noua pedagogie], cu subtitlul (în original, în greacă) „abecedar lesnicios pentru a-i învăța pe copii carte romano-vlahă în uzul curent al romano-vlahilor”, lucrare tipărită în 1797 la Viena, în imprimeria marchizilor Puluiu, de origine aromână (cf. Capidan 1932: 61). C. Ucuta a scris abecedarul cu scopul declarat de a-i instrui pe copiii aromânilor în idiomul matern: „Primește lumina aceasta puțină, spre folosul copiilor noștri, că de mult îți era dor să vezi acest început în neamul nostru, pentru ca în mod lesnicios să înțeleagă copiii noștri ceea ce cu multă pierdere de vreme și cu multă osteneală pricep în altă limbă” (cf. Papahagi 1909: 65; Capidan 1932: 61). Este interesant să observăm că Ucuta nu-i mai numește pe aromâni *vlahi* (iar idiomul vorbit de ei, *vlâhica*, așa cum apare la Cavallioti) sau *vlahi din Moesia* (cum apare la Daniil), ci *romano-vlahi*, denumire prin care, pentru prima oară, se evidențiază clar romanitatea lor. La data scrierii lucrării, C. Ucuta era hartofilax și protopop în Posen (Prusia Orientală) și este de presupus că se informase, din medii intelectuale din Austro-Ungaria (Ucuta își tipărea lucrarea la Viena, unde exista o colonie aromânească) sau prin contactul direct cu vorbitori de limbă română, de unitatea de

origine și de vorbire a românilor nord- și sud-dunăreni La scurtă vreme după Ucuta, Gheorghe Constantin Roja publica la Pesta, în 1808, în limba germană, un studiu despre istoria aromânilor, pe care îi numește *români* (germ. *Romanier*).

În secolul al XIX-lea, acumularea rapidă a cunoștințelor despre istoria celor două popoare, român și albanez, ca și despre limbile lor a avut, printre altele, ca efect apariția în România a primelor studii privind raporturile româno-albaneze. Aceste studii au o tradiție de peste un secol și jumătate, începând cu cel datorat lui B. P. Hasdeu, din 1860, semnificativ intitulat *Perit-au dacii?*, și cu alte numeroase studii ale aceluiași autor, dintre care amintim *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice* (1891–1892) sau *Cine sunt albanezii?* (1901). Cercetările au continuat prin contribuțiile a numeroși lingviști și istorici, între care Ovid Densusianu, Pericle Papahagi, Sextil Pușcariu, Th. Capidan, Al. Philippide, I.-A. Candrea, Al. Rosetti, I. I. Russu, H. Mihăescu, Gr. Brâncuș, C. Poghirc, N. Saramandu, Cătălina Vătășescu. În zilele noastre, specialistul recunoscut este Grigore Brâncuș, care, de-a lungul a peste trei decenii, a publicat cele mai importante contribuții privind concordanțele dintre limbile română și albaneză, începând cu cunoscuta lucrare de sinteză, *Vocabularul autohton al limbii române* (1983) și continuând cu numeroase alte lucrări (articole, volume), dintre care menționăm *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române* (1995), *Concordanțe lingvistice româno-albaneze* (1999), *Studii de istorie a limbii române*, I–II (2007, 2008). Remarcăm faptul că, în studiile sale, Grigore Brâncuș a urmărit concordanțele româno-albaneze în toate domeniile limbii: vocabular, fonetică, morfologie, sintaxă, frazeologie. În acest sens, Grigore Brâncuș continuă nemijlocit direcția de cercetare inaugurată de ilustrul său predecesor, B. P. Hasdeu, care în *Cine sunt albanezii?* (1901) afirma: „Identitatea lexică albanezo-română e secundară, după mine, în comparațiune cu identitatea cea gramaticală. Caracteristice mai ales sunt

întâlnirile între români și albanezi nu prin vocabular, ci prin particularitățile fonetice, morfologice și sintactice, care nici într-o ipoteză nu se pot împrumuta de la străini, nu se pot altoi în cursul timpului, ci datează de la însăși obârșia lumii” (Hasdeu 1901; citat după B. P. Hasdeu, *Studii de lingvistică și filologie*, II, București, Editura Minerva, 1988, p. 470). „Numai printr-o comunitate de origine și printr-o intimă conlocuire, totodată, se poate explica natura cea organică primordială a legăturilor între limbile română și albaneză” (*idem*, p. 469).

Ne permitem să încheiem, în același spirit, cu citate din doi autori cu cea mai mare autoritate în Albania și în România în domeniul studiilor lingvistice româno-albaneze, Eqrem Çabej și Grigore Brâncuș. „Orice cercetare cu privire la o perioadă mai veche a limbii albaneze duce cu necesitate la raportarea cu celelalte limbi balcanice. Dintre acestea primul loc îl ocupă, fără îndoială, limba română. Albaneza și româna au legături strânse în domeniul foneticii, al morfologiei, al vocabularului, al formării cuvintelor, al sintaxei și frazeologiei, al zicalelor și al locuțiunilor proverbiale, încât – fără a lăsa neobservate deosebirile – adesea ai impresia că este vorba de unul și același spirit al limbii, manifestat sub două forme” (Çabej 1959: 531). „Intenția noastră a fost să punem în lumină [...] «miracolul» înrudirii originare a celor două limbi și, implicit, străvechea afinitate spirituală a popoarelor român și albanez” (Brâncuș 1999: 7).

Concordanțele lingvistice româno-albaneze sunt studiate de multă vreme, de aproape două secole și jumătate, intrând, de la început, în atenția oamenilor de știință europeni. Am în vedere lucrarea lingvistului german Johann Thunman, care apărea în 1774 la Leipzig sub titlul *Über die Sprache der Albaner und der Wlachen* [Despre limba albanezilor și a românilor].

În 1829 un alt învățat, slovenul Bartolomeu Kopitar, publica la Viena lucrarea *Albanische, walachische und bulgarische Sprache* [Limbile albaneză, română și bulgară], care

stă la originea studiului comparat al limbilor balcanice. După cum vedem, limbile română și albaneză au stat, de la început, în centrul atenției savanților balcanologi. Pe baza comparării celor două limbi s-a dezvoltat *teoria substratului* cu privire la limba română. Româna, limbă romanică, prezintă o serie de particularități care nu se întâlnesc în limbile romanice occidentale și care se explică prin influența substratului autohton asupra limbii latine. Identificarea acestui substrat traco-dac al limbii române a fost posibilă în urma comparării cu albaneza, continuatoare directă a limbii ilire, cu care traco-daca prezenta asemănări.

Studiul concordanțelor lingvistice româno-albaneze a reprezentat, încă din secolul al XIX-lea, o preocupare importantă în lingvistica istorică românească. O contribuție decisivă a adus cel mai însemnat lingvist român din secolul al XIX-lea, un savant enciclopedist, Bogdan Petriceicu Hadeu. Dintre numeroasele sale studii amintim *Perit-au dacii?* (1860), *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice* (1891–1892), *Cine sunt albanezii?* (1901). În acest din urmă studiu Hasdeu afirma că „numai printr-o comunitate de origine și printr-o intimă conlucrare, totodată, se poate explica natura cea organică primordială a legăturilor între limbile română și albaneză” (*Cine sunt albanezii?*, 1901; citat după B. P. Hasdeu, *Studii de lingvistică și filologie*, II, București, Editura Minerva, 1988, p. 469). După Hasdeu, această „natură organică primordială [...] datează de la însăși obârșia lumii” (*idem*, 470), adică de la originea celor două limbi. Este vorba de cea mai veche perioadă din istoria limbilor română și albaneză.

Această perioadă începe odată cu pătrunderea limbii latine în Peninsula Balcanică. Dintre limbile balcanice albaneza a suferit cea mai puternică influență din partea latinei. Această influență a început în secolul al II-lea î. d. Hr., exercitându-se timp de peste șapte secole. Așa cum a afirmat marele lingvist albanez Eqrem Çabej, „latina a lăsat urme adânci în limba albaneză” (Çabej 1997:

69). În albaneză elementul latin e mai important decât cel vechi grecesc, deși contactele pe care strămoșii albanezilor le-au avut cu limba greacă sunt anterioare celor pe care le-au avut cu latina. În albaneză există câteva zeci de cuvinte vechi grecești, pe când numărul termenilor de origine latină care se continuă în limba actuală este de peste 600 (616, după Mihăescu 1993: 68). În albaneză s-au păstrat mai mulți termeni latinești decât în neogreacă, unde numărul lor este de vreo 200.

Unele împrumuturi latinești din albaneză prezintă un stadiu de evoluție anterior celui constatat în termenii de origine latină din română și din alte limbi romanice, fapt care pune în evidență vechimea influenței latine asupra albanezei. Dăm un singur exemplu din domeniul consonantismului: velara *c*, urmată de vocală anterioară (*e*, *i*), se păstrează (în română se modifică): lat. *cepa*, *civitatem*, *facies*, *socius* > alb. *qepë*, *qytet*, *faqe*, *shok*; dr. *ceapă* (ar. *ṣeapā*), dr. *cetate* (ar. *ṣitate*), *față*, *soț* [în română, lat. *c* + *e*, *i* > *ce*, *ci* (> *ṣe*, *ṣi*)]. Situația din albaneză se regăsește în greacă, unde, de asemenea, cuvintele împrumutate din latină păstrează velara *c*: lat. *cellarium* > gr. κελλαρι 'pivniță' (cf. rom. *celar*, dial. *ṣilar*).

„Urme adânci” a lăsat latina în lexicul limbii albaneze, în domenii foarte importante și variate (cf. Çabej 1997: 74–75):

- părțile corpului: *kokë* 'cap', *mendje* 'minte', *faqe* 'obraz', *shëndet* 'sănătate';
- casa: *shtëpi* 'casă', *portë* 'poartă', *mur* 'zid', *furrë* 'cuptor';
- animale domestice: *qen* 'câine', *lepur* 'iepure', *pëllumb* 'porumbel';
- unelte: *furkë* 'furcă', *qerre* 'car, căruță';
- domeniul militar: *luftë* 'război', *armë* 'armă', *shpatë* 'sabie';
- nume de rudenie: *prind* 'părinte', *kunat* 'cumnat', *fëmijë* 'copil', *krushk* 'cuscru', *kushëri* 'văr';

- viața socială: *mik* ‘prieten’, *shok* ‘tovarăș’, *mbret* ‘împărat’, *qytet* ‘oraș’;
- unități de timp: *verë* ‘vară’, *prandverë* ‘primăvară’, *janar* ‘ianuarie’, *shkurt* ‘februarie’, *mars* ‘martie’, *prill* ‘aprilie’, *maj* ‘mai’, *mërkúrë* ‘miercuri’;
- floră: *pyll* ‘pădure’, *pemë* ‘pom’;
- păstorit: *ftujë* ‘ied de un an’, *kulloshër* ‘coraslă’.

Cea mai veche terminologie bisericească în albaneză este de origine latină și se întâlnește la întreaga populație, nu numai la cea catolică: *kishë* ‘biserică’, *prift* ‘preot’, *mëkat* ‘păcat’, *pagëzroj* ‘a boteza’, *shpirt* ‘suflet, spirit’.

Elementele latine din albaneză se regăsesc, în general, în română și reprezintă una din cele două „legături organice primordiale” dintre cele două limbi. Cealaltă „legătură organică primordială” o constituie elementele autohtone ale limbii române, adică substratul limbii române. În română există aproximativ 90 de cuvinte autohtone sigure, la care se adaugă alte aproximativ 40 de cuvinte autohtone probabile (cf. Brâncuș 1983: 28–151). După cum se știe, identificarea cuvintelor autohtone, preromane, din limba română s-a făcut prin comparație cu limba albaneză, unde ele se regăsesc ca elemente moștenite din iliră. Cuvintele autohtone se întâlnesc în toate dialectele românești (dacoromână, aromână, meglenoromână, istroromână), în proporție inegală. Importanța cuvintelor autohtone e dată de faptul că ele acoperă domenii fundamentale ale vocabularului, multe dintre ele făcând parte din *fondul principal lexical* al limbii române. Grigore Brâncuș a arătat că, prin bogăția semantică și prin numărul important de derivate, cuvintele păstrate din substratul autohton se situează pe același plan, ca importanță, cu elementele moștenite din latină: „În ansamblul vocabularului românesc, transmisiunile din substrat au aceeași importanță ca elementele latinești. Această concluzie rezultă din cercetările privind trăsăturile semantice ale

acestor cuvinte, frecvența, aria generală de circulație și forța lor de derivare” (Brâncuș 1983: 188).

Iată domeniile principale în care apar termenii autohtoni:

- **omul** (părți ale corpului, îmbrăcăminte, alimente, locuință): *moș* (cf. alb. *moshë* ‘vârstă’), *ghiuș* ‘bătrân’ (cf. alb. *gjush* ‘bunic’), *buză* (alb. *buzë*), *ceafă* (cf. alb. *qafë* ‘gât’), *grumaz* (alb. *gurmaz* ‘esofag, gât, gâtlej, beregată’), *gușă* (alb. *gushë*), *brâu* (alb. *brez*), *căciulă* (alb. *kësulë*), *zară* (alb. *dhallë*), *gard* (alb. *gardh*), *vatră* (alb. *vatër*)
- **natura**: *șap* (alb. *cjap*), *baligă* (alb. *bajgë*), *călbează* (alb. *këlbazë*), *căpușă* (alb. *këpushë*), *șarc* (alb. *thark*)
- **verbul**: *bucura*, cf. alb. *bukur* ‘frumos, plăcut’.

Concordanțe frazeologice între română și albaneză

Sunt numeroase și subliniază, o dată în plus, înrudirea originară a celor două limbi.

Vom prezenta aici un singur exemplu. Este vorba de construcții și expresii în care apare verbul rom. *ajunge*, alb. *arrij*. Rom. *ajunge* provine din lat. *adjungere*, verb tranzitiv însemnând ‘a uni, a lega’, dar se folosește în prezent ca *verb intransitiv*, cu sensul de ‘a sosi la destinație’. Pentru acest sens avem în limbile romanice occidentale descendenți din lat. *arripare*: fr. *arriver*, it. *arrivare*, sp. *arribar*. Despre alb. *arrij* Eqrem Çabej afirmă că „pare să provină dintr-o combinație între it. *arrivare* și un cuvânt din fondul moștenit” (Çabej 1976: 442). Presupunerea savantului albanez e îndreptățită pentru că *arrij* se folosește în albaneză nu numai ca verb intransitiv (precum it. *arrivare*), ci și ca verb tranzitiv, fapt inexplicabil dacă ne limităm la un împrumut din italiană. Soluția etimologică propusă de Eqrem Çabej se susține și prin concordanțele dintre rom. *ajunge* și alb. *arrij*, verbe care se folosesc în cele două limbi atât cu valoare tranzitivă cât și cu valoare intransitivă.

Iată câteva expresii și construcții în care cele două verbe se folosesc, în română și albaneză, cu *valoare tranzitivă*:

1° 'a atinge, a apuca (ceva)': alb. *e arrij me dorë*, rom. *îl ajung cu mâna*;

2° 'a egala (pe cineva în ceva)': alb. *e arrij në mjeshtëri*, rom. *îl ajung în meșteșug*;

3° 'a surveni, a «veni» asupra cuiva': alb. *ia arrita ditës*, rom. *a-l ajunge pe cineva zilele*; cf. și alb. *më arriti pleqëria* 'm-a ajuns bătrânețea';

4° 'a prinde din urmă (pe cineva)': rom. *l-am ajuns din urmă*; același sens în *Dicționarul albanez-român*, s.v. *arrij* (fără exemple);

5° 'a împlini, a realiza': alb. *arrij qëllimin*, arom. *li-agiumsi tuti* 'le-a realizat pe toate (tot ce și-a propus)';

6° expresia rom. *a-l ajunge pe cineva mintea (capul)*, alb. *aq të arrin ty mëndia* 'atât te duce pe tine mintea (capul)'.
 Expresii și construcții în care cele două verbe se folosesc,

în română și albaneză, cu *valoare intransitivă*:

1° 'a fi de ajuns, a fi suficient, a fi cât trebuie': alb. *ky stof arrin për një fustan*, rom. *stofa asta ajunge pentru o fustă*;

2° 'a sosi (la destinație)': alb. *arrij me kohë*, rom. *a ajunge la timp*;

3° 'a atinge apogeul': alb. *arrin deri në gju*, cf. rom. *a ajunge până la genunchiul broaștei*; alb. *as në thembër s'i arrin*, rom. *nu-i ajunge nici până la degetul cel mic*;

4° 'a fi pe punctul (de a face ceva)': alb. *arriti të vjedhë*, rom. *a ajuns să fure*;

5° 'Adjectivul participial rom. *ajuns*, alb. *i (e) arrirë* se folosește cu sensul 'copt, matur': alb. *rrush i arrirë*, rom. *strugure copt*, alb. *mollë e arrirë* 'măr copt'; cu sensul figurat, 'matur': alb. *djalë i arrirë* 'băiat copt (ca vârstă)', *vajzë e arrirë* 'fată coaptă (matură)'; cf. și rom. *e copt la minte*;

6° În construcții referitoare la vârstă: rom. *a ajuns la optzeci de ani*, alb. *arriti të tetëdhjetat* ‘a împlinit optzeci de ani (cu verbul folosit tranzitiv).

Reținem observația lui Sextil Pușcariu în legătură cu asemenea concordanțe: „Asemănările dintre limba română din Dacia și cea albaneză [...] se explică ca forme arhaice conservate în arii laterale în timpuri străvechi” (Pușcariu 1959: 325). eVoi prezenta, în partea a doua a expunerii mele, câteva considerații despre *uniunea lingvistică balcanică* și despre *studiul comparat al limbilor balcanice*, care constituie obiectul *lingvisticii balcanice*.

Concordanțele lingvistice dintre română și albaneză au fost studiate și în cadrul așa-numitei *uniuni lingvistice balcanice*. În *Istoria limbii române* (ediție definitivă, București, 1986), Al. Rosetti prezintă pe larg trăsăturile românei dezvoltate în cadrul „uniunii lingvistice balcanice”, fiind cel care acceptă și introduce acest concept în lingvistica românească.

Termenul de *uniune lingvistică* (germ. *Sprachbund*) a fost introdus de lingvistul rus N. S. Trubetzkoy în 1928 la primul Congres Internațional al Lingviștilor de la Haga, fiind ulterior tradus sau adoptat și în alte limbi: fr. *union linguistique*, rus. *языковой союз*, it. *unione linguistica*, sp. *alianza de lenguas*, engl. *language union*) etc. Pentru a desemna aceeași realitate lingvistică se folosiseră anterior, fără a fi definiți mai îndeaproape, alți termeni, care nu s-au impus: germ. *geschichtliche Verwandtschaft* „înrudire istorică” (H. Schuchardt), it. *parentela acquistata* „înrudire dobândită”, *affinità culturale* „afinitate culturală” (G. I. Ascoli). Sandfeld vorbea de *unitate lingvistică* („*unité linguistique des Balkans*”, Sandfeld 1930: 6, 214). V. Pisani preferă termenului de uniune lingvistică pe cel de *ligă lingvistică* (it. *lega linguistica*, utilizat și de E. Banfi), iar la U. Weinreich apare termenul de *arie de convergență* (engl.

convergence aria). Spracheinheit (Jokl; apud Nandriș 1952/1956: 448) [Congres VII].

Discutându-se, la congresul amintit, despre „stabilirea și delimitarea termenilor tehnici”, N. S. Trubetzkoy făcea propunerea nr. 16, în care delimita, în cadrul *grupurilor de limbi* (definite ca „ansamblu de limbi legate printr-un număr considerabil de concordanțe sistematice” [cit. asemănări]), *uniunile lingvistice* (germ. *Sprachbünde*) de *famiile de limbi* (germ. *Sprachfamilien*):

„În cadrul grupurilor de limbi trebuie să distingem două categorii:

Grupuri formate din limbi care prezintă o mare **asemănare** sub raport sintactic, **asemănare** în principiile structurii morfologice, un mare număr de termeni culturali în comun, uneori și o asemănare exterioară în alcătuirea sistemelor fonetice, dar care nu prezintă **corespondențe** fonetice sistematice, niciun fel de **concordanță** în expresia fonetică a elementelor morfologice și nu au în comun termenii elementari – *asemenea grupuri de limbi le numim uniuni lingvistice*.

Grupuri formate din limbi care posedă în comun un număr considerabil de termeni elementari, care prezintă **concordanțe** în expresia sonoră a categoriilor morfologice și, îndeosebi, **corespondențe** fonetice constante – *asemenea grupuri de limbi le numim familii de limbi*” (Trubetzkoy 1928: 18).

Pentru a ilustra cei doi termeni, Trubetzkoy dă ca exemplu limba bulgară, care aparține „pe de o parte, familiei de limbi slave (împreună cu sârbocroata, polona, rusa etc.) și, pe de altă parte, uniunii lingvistice balcanice (împreună cu neogreaca, albaneza și româna” (*ibidem*).

Rezultă că *uniunea lingvistică* se caracterizează prin *trăsături pozitive*, adică prin prezența **asemănărilor** între limbile

care le alcătuiesc, și prin *trăsături negative*, adică prin *absența corespondențelor și concordanțelor* între limbile respective.

Prezența asemănărilor se constată :

- a) la nivel sintactic,
- b) în principiile structurii morfologice,
- c) în alcătuirea sistemelor fonetice,
- d) la care se adaugă un mare număr de termeni culturali în comun.

Se constată *absența corespondențelor și concordanțelor*, acestea caracterizând familiile de limbi.

Uniunile lingvistice nu prezintă:	Famiiliile de limbi prezintă:
a) corespondențe fonetice sistematice	a) corespondențe fonetice constante
b) nicio concordanță în expresia fonetică a elementelor morfologice	b) concordanțe în expresia sonoră a categoriilor morfologice
Se constată, de asemenea:	
– lipsa termenilor elementari în comun	– prezența unui număr considerabil de termeni elementari în comun.

Dacă familiile de limbi sunt rezultatul unei evoluții divergente, a lipsei contactului lingvistic și, eventual, al izolării geografice, uniunile lingvistice apar, dimpotrivă, în urma unei evoluții convergente a limbilor, pe baza vecinătății geografice și a contactului direct între vorbitori. Se admite, totuși, în prezent, că și familiile de limbi pot apărea în urma evoluției convergente a unor limbi, la origine, diferite (de exemplu, familia limbilor indo-europene, după N. S. Trubetzkoy). Totodată, vecinătatea

geografică și contactul direct între vorbitori nu determină, în mod obligatoriu, o evoluție convergentă de natură să conducă la apariția uniunii lingvistice.

Uniunea lingvistică reprezintă un caz particular de evoluție convergentă a limbilor aflate în contact (engl. *languages in contact*, U. Weinreich). După formularea lui U. Weinreich, „două sau mai multe limbi se consideră a fi ÎN CONTACT dacă sunt folosite alternativ de către aceleași persoane; persoanele care folosesc limbile în cauză constituie locul contactului” (Weinreich 1953: 1). Practica folosirii alternative a două (sau mai multe) limbi se numește *bilingvism* (respectiv, *plurilingvism*), persoanele în cauză fiind *bilingve* (*plurilingve*). În urma contactului lingvistic apare fenomenul de *interferență*.

Interferența implică reorganizarea sistemului la orice nivel (fonetic, morfologic, sintactic, lexical). Un element nu poate să treacă dintr-un sistem în altul decât cu condiția de a fi reinterpretat în cadrul sistemului care îl primește. Căci orice îmbogățire sau sărăcire a unui sistem antrenează în mod necesar o reorganizare a tuturor opozițiilor distinctive anterioare ale sistemului. A admite posibilitatea că un element se adaugă pur și simplu sistemului care îl primește fără urmări asupra acestui sistem înseamnă a distruge însuși conceptul de sistem.

În legătură cu influențele lingvistice exercitate de limbile aflate în contact, trebuie definiți termenii de *substrat*, *superstrat* și *adstrat* (formați de la „strat”, reprezentând limba de referință).

Substratul îl constituie limba care, la contactul cu altă limba, dispăre, lăsând anumite urme în limba învingătoare. În general, se vorbește de substrat în procesul de formare a unei noi limbi, de naștere a unei limbi, ca rezultat al amestecului de populații, al conviețuirii de durată a două (sau mai multe) colectivități vorbind limbi diferite. Dintre populațiile venite în contact una este autohtonă, cealaltă stabilindu-se pe teritoriul

devenit comun, prin cucerire, migrație sau colonizare. Cea care dispăre este limba populației autohtone. Astfel, la contactul dintre limba latină a cuceritorilor romani și limba traco-dacă a populației autohtone din Dacia, aceasta din urmă a dispărut, lăsând „urme” în limba învingătoare, latină, devenită apoi limba română. Franceza, urmașa latinei vorbite de cuceritorii romani ai Galiei, s-a format pe substrat celt.

La contactul dintre limba cuceritorilor și limba populației autohtone cucerite se poate întâmpla și fenomenul invers, anume să învingă limba autohtonă, însușită de cuceritori. În limba autohtonă (a populației băștinașe) se transmit anumite elemente din limba cuceritorilor, numită *superstrat*, fără să ia naștere o nouă limbă. De exemplu, asupra Bulgariei, limbă slavă, s-a exercitat la un moment dat influența limbii protobulgarilor (populație cuceritoare de origine turcă asimilată de populația slavă băștinașă), reprezentând *superstratul* bulgarei. Același a fost cazul limbii francilor din Franța (populație de limbă germanică asimilată de populația băștinașă romanizată), reprezentând elementul de *superstrat* al limbii franceze. În cazul românei, *superstratul* îl constituie elementele pătrunse din limba populației slave asimilate de populația românească.

Adstratul este o influență lingvistică în urma căreia nu dispăre niciuna din limbile aflate în contact. O asemenea influență este, de exemplu, cea exercitată de greacă asupra limbilor balcanice, prin care se explică, în general, slăbirea, uneori până la dispariție, a infinitivului în aceste limbi. Printr-o influență de aceeași natură a românei asupra bulgarei a fost explicată trecerea de la flexiunea sintetică (specifică limbilor slave) la flexiunea analitică în această limbă.

Alte probleme care se pun sunt delimitarea extensiunii în spațiu (a răspândirii) a concordanțelor (a izoglozelor), a „intensității” cu care concordanțele apar în anumite zone etc. Se

vorbește, în acest sens, în cazul uniunii lingvistice, de „centru” – unde concordanțele o mai mare „intensitate”, prezintă o „densitate” sporită – și de „periferie”, unde „intensitatea” sau „densitatea” concordanțelor e mai scăzută. Limbile care alcătuiesc uniunea lingvistică posedă concordanțe în proporție diferită, cele care prezintă mai multe concordanțe constituind „nucleul” uniunii.

Deși are o componentă geografică – vecinătatea în spațiu a limbilor – uniunea lingvistică nu este un concept geografic, ci unul lingvistic. În cazul uniunii lingvistice balcanice, româna depășește printr-unul din dialectele ei, dacoromâna, spațiul geografic al Peninsulei Balcanice, delimitat la nord de fluvial Dunărea; invers, limbi care se vorbesc în Peninsula Balcanică, de exemplu turca, iudeospaniola, etc., nu fac parte din uniunea lingvistică balcanică. De aici, distincția între „limbi balcanice” (care participă la concordanțele ce caracterizează uniunea lingvistică balcanică) și „limbi din (vorbite în) Balcani” (care nu participă la aceste corespondențe).

De-a lungul istoriei disciplinei pe care o numim lingvistică balcanică, învățații au avut poziții diferite în ceea ce privește limbile care trebuie luate în considerație atunci când studiem concordanțele lingvistice balcanice. B. Kopitar (1780–1884), unul din cei dintâi balcanologi, a publicat în 1829 studiul *Albanische, walachische und bulgarische Sprache* („Jahrbücher der Literatur”, XLVI, Viena, 1829, p. 59–106), de unde rezultă că greaca nu făcea obiectul investigației. Tot așa, G. Weigand (1860–1930) puna pe prim plan albaneza, româna și bulgara: „Wir sehen zwischen Albanisch, Rumänisch und Bulgarisch eine Reihe gemeinschaftlicher Züge, die diesen drei Sprachen einen besonderen Character aufdrücken, den ich den balkanischen nenne, weshalb ich, wenn ich von Balkansprachen rede, in erster Linie diese drei Sprachen meine” („Balkan-Archiv”, I, Leipzig,

1925, p. VIII), considerând greaca, sârba și turca drept limbi balcanice în sens geografic. VI. Georgiev a fost, mai aproape de zilele noastre, de aceeași părere: „Le centre, le noyau des courants convergents était formé par l'albanais, le roumain et le bulgare; le grec, le serbo-croate et le turc restaient à la périphérie” (Georgiev 1968: 9). Alți lingviști, ca A. Schleicher (1821–1868), Fr. Miklosich (1813–1891), Kr. Sandfeld, Al. Rosetti au luat în considerație și greaca în stadiul comparat al limbilor balcanice. După cum se știe, Sandfeld a acordat limbii grecești un rol determinant în apariția concordanțelor între limbile balcanice. În acest sens, în prezent se face, în general, distincție între „limbi balcanice” (germ. *Balkansprachen*), care prezintă particularități în comun, și „limbi din (vorbite în) Balcani” (germ. *Sprachen des Balkans*) (cf. Schaller 1975: 30, 37), obiectul lingvisticii balcanice formându-l numai cele dintâi. Sunt considerate „limbi balcanice” *albaneza*, *bulgara*, *macedoneana* (slava macedoneană), *româna*, *greaca* și *sârbocroata*, pe când *turca* – limbă care, fără să participe propriu-zis la concordanțele lingvistice balcanice, a exercitat o anumită influență asupra limbilor balcanice – este una din limbile „vorbite în Balcani”. Între limbile din Balcani se încadrează, din punct de vedere geografic, *dalmata* (azi, dispărută) și *slovena*. „Limbi din Balcani” sunt și armeană, iudeospaniola, tătara, limbile romilor etc., care se vorbesc și în Peninsula Balcanică, fără a participa la concordanțele lingvistice balcanice.

O altă delimitare privește limbile balcanice propriu-zise (vezi *supra*), dintre care unele sunt considerate „centrale”, constituind „nucleul” sau *aria centrală* – albaneza, bulgara, macedoneana, româna –, datorită faptului că în ele se regăsesc cele mai multe și mai importante dintre particularitățile comune, altele fiind considerate „periferice”, constituind *aria periferică*, de exemplu sârbocroata. În ceea ce privește greaca, cei mai mulți

lingviști o introduc în prima categorie (Sandfeld 1930: 3, Trubetzkoy 1930: 17–18, Solta 1980: 7, Feuillet 1986: 29, Asenova 1989: 12, Demiraj 1994: 18–22), alții în a doua, alături de sârbocroată (Schaller 1975: 37). Amintind distincția făcută de H. W. Schaller între „limbi balcanice” și „limbi din Balcani”, E. Banfi introduce în prima categorie toate limbile menționate mai sus (bulgara, româna, albaneza, macedoneana, sârbocroată, neogreacă); „limbi din Balcani” sunt considerate slovena, turca și maghiara, fiind amintite și alte limbi: spaniola, italiana, dalmata, armeană, limbile țigănești (cf. Banfi 1985: 3–4). Dificultatea de a delimita „nucleul” sau aria centrală de „periferie” se prezintă la nivelul limbilor balcanice considerate, fiecare în parte, ca un întreg, ca o totalitate, de exemplu la nivelul limbilor literare. Dacă ne raportăm la nivelul dialectelor, lucrurile devin clare și în privința limbilor greacă și sârbocroată. În cazul acestor limbi fac parte din „nucleu” dialectele grecești de nord (din Macedonia și Epir) și dialectele sârbești de est (*torlace*), de la granița cu Bulgaria. „Bei der Betrachtung der Dialekte verschiebt sich das Bild ein wenig, indem sowohl die nordgriech. Dialekte (Epirus und Mazedonien) wie die ostserbischen (torlakischen) Dialekte zur Kernzone gerechnet werden können” (Solta 1980: 7); cf. și Asenova 1977: 29.

Din punct de vedere geografic, „centrul” l-a reprezentat până nu demult, după unii balcanologi, sud-vestul Peninsulei Balcanice – Albania de sud, Epirul, vestul Macedoniei –, o zonă unde se întâlnea nu numai bilingvismul, ci și plurilingvismul, aici aflându-se în contact nemijlocit albanezi, greci, slavi, aromâni, turci; cf. Asenova 1977: 29, Solta 1980: 7–8.

În aria balcanică bilingvismul, care este activ, se manifestă la nivel dialectal, prin contactul direct dintre vorbitorii de limbi diferite. De aceea, studiul interferențelor la nivelul dialectelor reprezintă unul din principalele domenii de cercetare în

lingvistica balcanică. „Eine der wichtigsten Grundlagen für die Balkanlinguistik ist und bleibt die Erforschung vor allem der Dialekte” (Steinke 1977: 39).

Având, toate, origine indo-europeană, limbile balcanice aparțin unor familii diferite: *româna* face parte din familia limbilor romanice; *bulgara*, *macedoneana* (slava macedoneană), *sârbocroata* fac parte din familia limbilor slave; *greaca* și *albaneza* sunt reprezentate unice ale familiilor lor. Spre deosebire de lingvistica romanică sau de lingvistica slavă, al căror obiect de studiu îl constituie limbi aparținând unei familii, lingvistica balcanică are ca obiect studiul unor limbi aparținând mai multor familii.

Există lingviști care nu admit existența lingvisticii balcanice ca disciplină autonomă. Această atitudine provine din absolutizarea criteriului înrudirii genetice ca bază a comparației lingvistice și dintr-o înțelegere unilaterală a funcției metodei comparative. Înrudirea lingvistică este de două feluri: *genetică* și *tipologică*. Pe baza înrudirii genetice limbile se grupează în *familii lingvistice*, pe baza înrudirii tipologice ele se grupează în *tipuri lingvistice* (cf. Hjemlev 1963: 14). În cazul limbilor balcanice, nefiind vorba de o înrudire genetică directă, trebuie să vorbim în termenii unei înrudiri tipologice și să ne punem problema determinării unui tip lingvistic balcanic.

Justificarea lingvisticii balcanice ca disciplină autonomă e dată de faptul că limbile balcanice au o serie de particularități în comun, care le individualizează în raport cu limbile învecinate și cu cele înrudite. Constatarea asemănarilor are ca scop să lumineze anumite aspecte din structura limbilor balcanice care nu pot fi lămurite de studiile limitate la raporturile strict genetice din cadrul familiilor de limbi. De exemplu, româna, sau bulgara, prezintă unele particularități pe care nu le întâlnim în celelalte limbi romanice, respectiv slave, dar pe care le regăsim în alte limbi

balcanice (în greacă, în albaneză) și a căror explicație trebuie să o căutăm pe terenul limbilor balcanice. Având acest scop, lingvistica balcanică este o disciplină nu numai *descriptivă*, ci și *explicativă*: descrierea este însoțită de explicație.

Termenul de *lingvistică balcanică* a fost folosit pentru prima oară de lingvistul danez Kristian Sandfeld în titlul cărții sale, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats* (Paris, 1930), reprezentând traducerea în franceză, într-o variantă revăzută și sensibil augmentată, a lucrării sale scrise în daneză, *Balkanfilologien* (Copenhaga, 1926). Termenul de *filologie balcanică* circulă, în mediul lingvistic german, fiind încă folosit în 1975 de H. W. Schaller în subtitlul cărții sale, *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie* (Heidelberg, 1975).

Concluzionăm cu afirmația cercetătorului albanez Eqrem Çabej din studiul publicat în România, în revista „Studii și cercetări lingvistice”, XXVII, 1976, nr. 1, în limba germană, sub titlul *Zur aromunischen Wortforschung* [Despre cercetarea lexicului aromânei]: „Poziția centrală, din punct de vedere geografic, pe care o are aromâna în Peninsula Balcanică a făcut ca această ramură a limbii române, în urma contactelor seculare ale aromânilor cu popoarele învecinate, să aibă multiple legături cu limbile acestor popoare” (Çabej 1976: 3).

BIBLIOGRAFIE

- ALE I/1 – *Atlas Linguarum Europae: Cartes 1–19; Commentaires I–XIV*, Assen, 1983.
- ALE I/4 – *Atlas Linguarum Europae: Cartes 37–44; Commentaires XXVI–XXX*, Assen/Maastricht, 1990.
- ALiA – Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer, *Aromunischer Sprachatlas. Atlasul lingvistic aromân (ALiA)*, I, Hamburg, 1985; II, Veitschhöcheim bei Würzburg, 1994.
- ALR I/1, 2 – *Atlasul lingvistic român. Partea I*, par Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938 [h. 1–150]; vol. II, Sibiu, Leipzig, 1942 [h. 151–302].
- ALR II – *Atlasul lingvistic român. Partea II*, par Emil Petrovici, vol. I, Sibiu/ Leipzig, 1940 [h. 1–296].
- ALR s.n. – *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, vol. I–VII, București, 1956–1972.
- ALRM I/1, 2 – *Micul Atlas lingvistic român. Partea I*, par Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938 [h. 1–208]; vol. II, Sibiu, Leipzig, 1942 [h. 209–424].
- ALRM II – *Micul Atlas lingvistic român. Partea II*, par Emil Petrovici, vol. I, Sibiu/ Leipzig, 1940.
- ALRM s.n. – *Micul Atlas lingvistic român. Serie nouă*, vol. I–IV, București, 1956–1981.
- Arvinte 1983 – Vasile Arvinte, *Român, românesc, România*, București, 1983.

- Asenova – Petja Asenova, *Balkansko ezikoznanie*, Sofia, 1989.
- Atanasov 1984 – Petar Atanasov, *Meglenoromâna*, în *Tratat* 1984, p. 476–550.
- Atanasov 1990 – Petar Atanasov, *Le mégléno-roumain de nos jours*, Hamburg, 1990.
- Atanasov 2002 – Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, București, 2002.
- Avram 1977 – Andrei Avram, *Tipologia sistemelor vocalice ale dialectelor românești*, în *SCL*, XXVIII, 1977, 4, p. 335–378.
- Avram 1978 – Andrei Avram, *Probleme de metodă privind stabilirea trăsăturilor comune și a trăsăturilor specifice ale dialectelor românești*, în *SCL*, XXIX, 1978, 3, p. 247–252.
- Avram 1979 – Andrei Avram, *Cele mai vechi mențiuni referitoare la deosebirile dialectale din cadrul dacoromânei*, în *SCL*, XXX, 1979, nr. 6, p. 543–550.
- BA I–VI – *Balkan-Archiv. Neue Folge*, herausgegeben von Wolfgang Dahmen und Johannes Kramer, I–VI, Hamburg, 1976–1981.
- Banfi 1985 – Emanuele Banfi, *Linguistica balcanica*, Bologna, 1985.
- Boiagi 1813 – Mihail G. Boiagi, *Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre*, Wien, 1813.
- Bloomfield 1933 – L. Bloomfield, *Language*, New York, 1933.
- Bourciez 1967 – E. Bourciez, *Eléments de linguistique romane*, Paris, 1967.

- Brâncuș 1976 – Grigore Brâncuș, *Limba română contemporană. Morfologia verbului*, București, 1976.
- Brâncuș 1977 – Grigore Brâncuș, *Schimbări fonetice târzii în română și albaneză*, în SCL, XXVIII, 1977, 3, p. 289–293.
- Brâncuș 1983 – Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983.
- Brâncuș 1992 – Grigore Brâncuș, „Observații asupra structurii vocabularului aromân în dicționarul lui Daniil Moscopoleanul”, *Studii și cercetări lingvistice*, XLIII, nr. 1, 39-43.
- Brâncuș 1995 – Grigore Brâncuș, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, București, 1995.
- Brâncuș 1999 – Grigore Brâncuș, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București, 1999.
- Brâncuș 2007 – Grigore Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, I, București, 2007.
- Brâncuș 2008 – Grigore Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, II, București, București, 2008.
- Çabej 1976 – Eqrem Çabej, *Zur aromunischen Wortforschung*, în SCL, XXVII, 1976, 1.
- Çabej 1982 – Eqrem Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, I, Tirana, 1976, 1982.
- Çabej 1997 – Eqrem Çabej, *Introducere în istoria limbii albaneze* (traducere din albaneză de Adriana Ionescu), București, 1997.
- Capidan 1922 – Th. Capidan, *Raporturile albano-române*, în „Dacomania”, II (1921–1922), Cluj, 1922, p. 444–554.

- Capidan 1924 – Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române*, Cluj, 1924 (extras din „Dacoromania”, III).
- Capidan 1925 – Th. Capidan, *Megelenoromânii*, I. *Istoria și graiul lor*, București, 1925.
- Capidan 1926 – Th. Capidan, *Românii nomazi. Studiu din viața românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj, 1926 (extras din „Dacoromania”, IV).
- Capidan 1931 – Th. Capidan, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, București, 1931 (extras din „Dacoromania”, VI).
- Capidan 1932 – Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932.
- Capidan 1935 – Th. Capidan, *Meglenoromânii*, III. *Dicționar meglenoromân*, București, 1935.
- Capidan 1936 – Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, Academia Română. Discursuri de recepție, LXVII, București, 1936.
- Capidan 1942 – Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București, 1942.
- Caragiu
Marioțeanu 1958 – Matilda Caragiu Marioțeanu, *Influența dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din R. P. R.*, în FD, I, 1958, p. 79–111.
- Caragiu
Marioțeanu 1968 – Matilda Caragiu Marioțeanu, *Fonomorfolgie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București, 1968.
- Caragiu
Marioțeanu 1975 – Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română nord- și sud-dunăreană*, București, 1975.

- Cazacu, Saramandu – B. Cazacu, Nicolae Saramandu, *Die Karte 1988-1991* ‘Ähre’ des Atlas linguarum Europae (ALE), în „Anuar de lingvistică și istorie literară, Iași, XXX, p. 107-118.
- Chevalier / Gheerbrant 1969 Chevalier, Jean / Gheerbrant, Alain, – Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres, Paris, 1969.
- CLG – Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1916 (citată după ediția din 1967).
- Dalbera 2006 – Jean-Philippe Dalbera, *Des dialectes au langage*, Paris, 2006.
- Dauzat 1938 Albert Dauzat, *Dictionnaire étimologique de la langue française*, 11 édition, Paris, 1938.
- DDA – Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, 1974.
- Demiraj 1944 – Shaban Demiraj, *Gjuhësi balkanike*, Skopje, 1994.
- Densusianu 1901 – Vezi HLR.
- DLR 1983 – Academia R. S. România, *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul XI, partea a 3-a, litera T (*tocană-twist*), București, 1983.
- Dicț. alb.-rom. – Renata Topciu, Luan Topciu, Ana Melonashi, *Dicționar albanez-român*, Iași, 2003.
- Feuillet 1986 – J. Feuillet, *La linguistique balkanique*, Paris, 1986.
- Fischer I. 1985 – I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985.

- Flora 1962 – Radu Flora, *Despre stadiul actual al istroromânei*, în FD, IV, 1962, p. 135-170.
- Flora 2003 – Radu Flora, *Mic atlas al graiurilor istroromâne*, București, 2003.
- Frățilă 2000 – Vasile Frățilă, *Teritoriul de formare a limbii și a poporului român. Argumente lingvistice și toponimice*, în „Studii și cercetări de onomastică”, Craiova, V, 2000, p. 5–34.
- Gamillscheg 1941 – Ernst Gamillscheg, *Randbemerkungen zum Rumänischen Sprachatlas*, Berlin, 1941 [Aus den „Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften”, Jahrgang 1941, Phil.-hist. Klasse, Nr. 7].
- Geagea 1931 – Chr. Geagea, *Elementul grec în dialectul aromân*, Cernăuți, 1931.
- Georgiev 1968 – V. Georgiev, *Le problème de l'union linguistique balkanique*, în „Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes”, vol. VI, Sofia, 1968, p. 7-19.
- Gheție 1964 – Ion Gheție *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne*, în SCL, XV, 1964, 3, p. 317–346.
- Gheție 1988 – Ion Gheție, *În legătură cu concordanțele lingvistice dintre aromână și graiurile din Banat*, în LR, XXXVII, 1988, 2, p. 165–170.
- Hasdeu 1873-1874 – B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, București, I (1873), II (1874) (citată după: B.

- P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, studiu introductiv și note de Manole Neagoe, București, 1984).
- Hasdeu 1892 – B. P. Hasdeu, *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii Literare”, XIV, București, 1892.
- Hjelmslev 1963 – Louis Hjelmslev, *Sproget*, København, 1963 (cité d’après l’édition allemande: *Die Sprache*, Darmstadt, 1968).
- HLR – Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901 (cité d’après: Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, I, ediție îngrijită de J. Byck, București, 1961).
- ILR 1965, 1969 – Academia Română, *Istoria limbii române*, I, II, București, 1965, 1969.
- Ionescu-Ruxăndoiu 1976 – Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie română*, București, 1976.
- Iordan-Manoliu 1965 – Iorgu Iordan, Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1965.
- Iordan 1962 – Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, București, 1962.
- Ivănescu 1980 – G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980.
- Jireček 1876 – C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876.
- Jireček 1901 – C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, I, Wien, 1901.

- Jireček 1911 – C. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, Gotha, 1911.
- Kopitar 1829 – B. Kopitar, *Albanische, walachische und bulgarische Sprache*, în „Wiener Jahrbücher der Literatur”, vol. 46, 1829, p. 59–106.
- Kovačec 1971 – August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, 1971.
- Kovačec 1984 – August Kovačec, *Istroromâna*, în *Tratat* 1984, p. 550–591.
- Lausberg 1969 – Heinrich Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft*, I, 3. Auflage, Berlin, 1969 (citată după ediția în limba spaniolă, Madrid, 1988).
- Levi-Strauss 1958 – Levi-Strauss, Claude, *Structural Anthropology*, Paris, 1958
- Macrea 1956 – D. Macrea, *Despre dialectele limbii române*, în LR, V, 1956, 1, p. 5–24.
- MALGI 2003 – vezi Flora 2003.
- Meyer-Lübke 1890 – Wilhem Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Leipzig, 1993.
- Mihăescu 1993 – H. Mihăescu, *La romanité dans les sud-est de l'Europe*, București, 1993.
- Miklosich 1861 – Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Wien, 1861.
- NALRR–Ban. I – *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, vol. I, București, 1980.
- Neiescu 1965 – Petru Neiescu, *Cercetări dialectale la românii din sudul Dunării*, în CL, X, 1965, p. 31–35.

- Neiescu 1997 – Petru Neiescu, *Mic atlas al dialectului aromân din Albania și fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, București, 1997.
- Nevaci 2004 – Manuela Nevaci, *Neologisme romanice în publicații aromânești din Republica Macedonia*, în vol. „Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene”, Iași, 2004, p. 302-309.
- Nevaci 2006 – Manuela Nevaci, *Verbul în aromână. Structură și valori*, Editura Academiei Române, București, 2006.
- Nevaci 2007 – Manuela Nevaci, *Graiul aromânilor fărșeroși din Dobrogea*, Editura Cartea Universitară, București, 2011.
- Nevaci 2008 – Manuela Nevaci, *Denumiri pentru „trifoi” în limbile romanice*, în revista Secției de filologie și literatură a Academiei Române „Studii și cercetări lingvistice”, LIX, nr. 2, 2008, p. 471-478 (Omagiu prof. univ. dr. Ioana Vintilă-Rădulescu).
- Nevaci 2009a – Manuela Nevaci, *Cercetări recente de teren la aromâni din Balcani*, în revista internațională “Acta Linguistica Petropolitana”, Tom V, vol. 1, Editura Academiei Ruse de Științe, Sankt-Petersburg, 2009, p. 78-92.
- Nevaci 2009b – Manuela Nevaci, *Cumătră – pe baza ALRR. Sinteză*, în revista Secției de filologie și literatură a Academiei Române *Fonetică și dialectologie XXVIII*, 2009, p. 159-163.
- Nevaci 2009c – Manuela Nevaci, *Denumiri pentru LIÈVRE în limbile romanice (pe baza Atlasului*

- Limbilor Romanice*), în volumul internațional colectiv „Lucrările celui de al II-lea Simpozion Internațional de Lingvistică”, Editura Universității din București, București, 2009, p. 78-90.
- Nevaci 2010 – Manuela Nevaci, *Schimbări recente în graiul aromânilor fărșeroți*, în volumul internațional colectiv „Lucrările celui de al III-lea Simpozion Internațional de Lingvistică”, Editura Universității din București, București, 2010, p.113-119.
- Nevaci 2013 – Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, București, Editura Muzeul Național al literaturii române (colecția Aula Magna), 2013.
- Niculescu 1999 – Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 3. *Noi contribuții*, Cluj-Napoca, 1999.
- Papahagi 1902 – Per. Papahagi, *Meglenoromânii. Studiu etnografico-filologic*, I, București, 1902.
- Papahagi 1905 – Per. Papahagi, *Basmе aromâne și glosar*, București, 1905.
- Papahagi 1909 – Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea*, București, 1909.
- Papahagi. 1922 – Tache Papahagi, *Antologie aromânească*, București, 1922.
- Papahagi 1923 – Tache Papahagi, *O problemă de romanitate sud-ilirică*, în „Grai și suflet”, I, 1923, 1, p. 72–99.
- Papahagi 1924 – Tache Papahagi, *Din epoca de formațiune a limbii române*, în „Grai și suflet”, I, 1924, 2, p. 201–234.

- Papahagi 1930 – Tache Papahagi, *Originea muloviștenilor și gopeșenilor în lumina unor texte*, în „Grai și suflet”, IV, 2, p. 195–256.
- Papahagi 1932 – Tache Papahagi, *Aromânii. Grai, folklor, etnografie*, București, 1932.
- Papahagi 1974 – Vezi DDA.
- Papahagi 1985 – Tache Papahagi, *Din epoca de formațiune a limbei române*, București, 1985.
- Petrovici 1941 a – Emil Petrovici, *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania”, LXXII, 1941, 2, p. 102–106.
- Petrovici 1941 b – Emil Petrovici, *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în „Transilvania”, LXXII, 1941, 8, p. 551–558.
- Petrovici 1954 – Emil Petrovici, *Repartiția graiurilor daco-române pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR, III, 1954, 5, p. 5–17.
- Petrovici 1964 – Emil Petrovici, *Unitatea dialectală a limbii române*, în SCL, XV, 1964, 4, p. 431–443.
- Philippide 1925, 1927 – Al. Philippide, *Originea Românilor*, I, Iași, 1925; II, Iași, 1927.
- Pop 1950 – Sever Pop, *La dialectologie*, I, Louvain, 1950.
- Pop 1966 – Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Roma, 1966.
- Pușcariu 1920 – Sextil Pușcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*, București, 1920 (cité d’après: Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, București, 1974, p. 133–169).

-
- Pușcariu 1926 – Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, 1926.
- Pușcariu 1940 – Sextil Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, București, 1940.
- Pușcariu 1959 – Sextil Pușcariu, *Limba română*, II. *Rostirea*, București, 1959.
- Reinheimer Rîpeanu 2001 –Sanda Reinheimer Rîpeanu *Lingvistica romanică*, București, 2001.
- Rohlf's 1971 – Gerhard Rohlf's, *Romanische Sprachgeographie*, München, 1971.
- Rosetti 1986 – Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ediție definitivă, București, 1986.
- REW – Wilhem Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935.
- Sala 1970 – Marius Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București, 1970.
- Sala 1997 – Marius Sala, *Limbi în contact*, București, 1997.
- Sala 1998 – Marius Sala, *De la latină la română*, București, 1998.
- Sandfeld 1930 – Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930.
- Saramandu 1971 – Nicolae Saramandu, *Sur l'aroumain parlé en Dobrudja*, în „Actes du XIIe Congrès international de linguistique et philologie romanes”, II, Bucarest, 1971, p. 1353–1356.
- Saramandu 1972 – Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București, 1972.

- Saramandu 1975–1976 – Nicolae Saramandu, *Die Aromunen in der Dobrudscha und ihre Mundart*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität”, III, Freiburg i. Br./ München, 1975–1976, p. 185–196.
- Saramandu 1976 – Nicolae Saramandu, *Aires phonologiques et zones dialectales de transition*, în „XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza. Atti”, II, Napoli, 1976, p. 121–135.
- Saramandu 1978 – Nicolae Saramandu, *Influență a dacoromânei sau evoluție paralelă în aromâna din Dobrogea?*, în CL, XXIII, 1978, 1, p. 43–45.
- Saramandu 1979 – Nicolae Saramandu, *Raporturile între romanitatea nord- și sud-dunăreană în lumina cercetărilor recente*, în „Balkan-Archiv. Neue Folge”, Hamburg, IV, 1979, p. 101–107.
- Saramandu 1980 – Nicolae Saramandu, *Schiță de fonologie istorică a meglenoromânei*, în SCL, XXXI, 1980, 1, p. 47–65.
- Saramandu 1983 a – Nicolae Saramandu, „Genealogic” și „tipologic”. *Puncte de vedere privind formarea dialectelor românești*, în „Materiale și cercetări dialectale”, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 234–245.
- Saramandu 1983 b – Nicolae Saramandu, *Contribuție la delimitarea graiurilor munteneste în cadrul dacoromânei*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice. Seria B”, II, 1983, p. 64–75.

- Saramandu 1984 a – Nicolae Saramandu, *Aromâna*, în *Tratat* 1984, p. 423–476.
- Saramandu 1984 b – Nicolae Saramandu, *Concepția lui Alexandru Philippide despre cele două „tipuri” dialectale românești*, în „Academia R. S. România. Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte. Seria IV”, V, 1983–1984, București, 1984, p. 145–148.
- Saramandu 1986 – Nicolae Saramandu, *Concordanțe lingvistice între aromână și graiurile din Banat*, în LR, XXXV, 1986, nr. 3, p. 225–233.
- Saramandu 1987 – Nicolae Saramandu, *Concordanțe etimologice și lexicale româno-albaneze*, în SCL, XXXVIII, 1987, 2, p. 126–141.
- Saramandu 1988 – Nicolae Saramandu, *Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică*, în SCL, XXXIX, 1988, nr. 3, p. 225–245.
- Saramandu 1989a – Nicolae Saramandu, „*Atlas linguarum Europae*”. *Metodologia culegerii și interpretării datelor*, în Anuarul Institutului de cercetări etimologice și dialectologice, VIII-IX, 1989, p. 203–215.
- Saramandu 1989b – Nicolae Saramandu, *Probleme ale studierii substratului aromânei*, în LR, XXXVIII, 1989, 4, p. 119–123.
- Saramandu 1989c – Nicolae Saramandu, *Raporturile între dialectele românești sud-dunărene și graiurile dacoromâne*, în vol. „Dialectologica”, București, 1989, p. 39–48.

- Saramandu 1990 a – Nicolae Saramandu, *Romanitatea sud-dunăreană în raport cu cea nord-dunăreană pe baza toponimiei*, în „Studii de onomastică”, Cluj-Napoca, V, 1990, p. 244–263.
- Saramandu 1990 b – Nicolae Saramandu, *Arom. *stîya* (*stîo*) [*stea*] și evoluția lat. –II– în limba română*, în SCL, XLI, 1990, 5–6, p. 429–431.
- Saramandu 1991 – Nicolae Saramandu, *Probleme ale studierii substratului aromânei*, în SCL, XLII, 1991, 3–4, p. 119–123.
- Saramandu 1993 – Nicolae Saramandu, *Din istoria raporturilor interdialectale (cu privire la originea meglenoromânilor)* în FD, XII, 1993, p. 151–156.
- Saramandu 1996–1997 – Nicolae Saramandu, *Romanitatea răsăriteană în lumina comparației interdialectale*, în „Dacoromania”, Cluj-Napoca, II, 1996–1997, p. 177–182.
- Saramandu 1997 – Nicolae Saramandu, *Despre coborârea aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice. „Mărturia” lui Kekaumenos*, în SCL, XLVIII, 1997, 1–4, p. 407–417.
- Saramandu 1998 – Nicolae Saramandu, *Les rapports entre le thraco-dace et les anciennes langues européennes (sur les données de l'Atlas Linguarum Europae)*, în „The Thracien World at the Crossroads of Civilizations”, vol. II, București, 1998, p. 673–678.

- Saramandu 2002 – Nicolae Saramandu, *Limba română în context european* (pe baza „Atlasului limbilor Europei”), în LR, LI, 2002, nr. 1-3, p. 3–8.
- Saramandu 2003a – Nicolae Saramandu, *Studii aromâne și meglenoromâne*, Constanța, 2003.
- Saramandu 2003b – Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București, 2007.
- Saramandu 2004 – Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, București, 2004.
- Scărlătoiu 1980 – Elena Scărlătoiu, *Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud*, București, 1980.
- Scărlătoiu 1998 – Elena Scărlătoiu, *Istroromâni și istroromâna. Relații lingvistice cu slavii de sud*, București, 1998.
- Schaller 1975 – Helmut Wilhelm Schaller, *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*, Heidelberg, 1975.
- Taliavini 1952 – C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna, 1952.
- Solta 1980 – Georg Renatus Solta, *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*, Darmstadt, 1980.
- Steinke 1977 – K. Steinke, *Beitrag zur Definition des Begriffes „Balkansprache”*, în „Linguistique balkanique”, XX, 1977, nr. 1-2, p. 33-43.
- Thunmann 1774 – Johann Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, 1. Theil, Leipzig, 1774, p. 169–366.

- Todoran 1956 – Romulus Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în LR, V, 1956, 2, p. 38–50.
- Todoran 1961 – Romulus Todoran, *Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne*, în CL, VI, 1961, 1, p. 43–73.
- Todoran 1977 – Romulus Todoran, *Schiță de istorie a dialectologiei române*, *Formarea dialectelor românești*, în: Matilda Caragiu Mioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977, p. 39–54, 97–111.
- Tratat 1984 – *Tratat de dialectologie românească* (coordonator: Valeriu Rusu), Craiova, 1984.
- Trubetzkoy 1928 – N. S. Trubetzkoy, *Etablissement et délimitation des termes techniques. Proposition 16*, în „Actes du premier Congrès International de Linguistes (A la Haye, 1928)”, Leiden, 1928, p. 17–18.
- Vaniček 1877 – Alois Vaniček, *Griechisch-lateinisches etymologisches Wörterbuch, Band II*, Leipzig 1877.
- Vasiliu 1968 – Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968.
- Vătășescu 1997 – Cătălina Vătășescu, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București, 1997.
- Viereck 2003-2005 – Wolfgang Viereck, *Atlasul limbilor Europei (Atlas Linguarum Europae)*, în FD, XXII-XXIII, 2003-2004, p. 327-332.

-
- WAD 1977 – Oda Buchholz, Wilfried Fiedler, Gerda Uhlisch, *Wörterbuch Albanisch- Deutsch*, Leipzig, 1977.
- Wartburg 1950 – Walter von Wartburg, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*, Bern, 1950.
- Weigand 1888 – Gustav Weigand, *Die Sprache der Olympo-Walachen, nebst einer Einleitung über Land und Leute*, Leipzig, 1888.
- Weigand 1892 – Gustav Weigand, *Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch - philologische Untersuchung*, Leipzig, 1892.
- Weigand 1894, 1895 – Gustav Weigand, *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-histo-rische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, II, Leipzig, 1894; I, Leipzig, 1895.
- Weigand 1908 a – Gustav Weigand, *Despre dialectele românești*, în „Convorbiri literare”, XLII, 1908, 4,p. 441–448.
- Weigand 1908 b – Gustav Weigand, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, în Jahres-bericht, XIII, 1908, p. 1–104.
- Weigand 1909 – Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909.
- Weinreich 1953 U. Weinreich, *Languages in contact*, New York, 1953
- Wild 1983 – Beate Wild, *Meglenorumänischer Sprachatlas*, Hamburg, 1983.